

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

DİNLƏRLƏ TANIŞLIQ

İKİNCİ CİLD

MÜQƏDDİMƏ

Peyğəmbər (s) və onun məsum Əhli-beyti (ə) Quranın elmi əsaslarını yaşadaraq cəmiyyətdə müqəddəs islam dininin inqilabi və parlaq mədəni təməlinin əsasını qoymuşlar. Yaşadıqları cəmiyyətdə şəriət qanunlarının əməli olaraq öz yerini tapması üçün islam maarifini geniş surətdə təbliğ etmiş və insanların təlim-tərbiyəsində əllərindən gələni əsirgəməmişlər.

Müasir dövrdə də istismarçı qüvvələrin ruhaniyyətə, dini-elmi mərkəz və məktəblərə qarşı qərəzli mövqe tutmalarına, həmçinin mübarizə və fəaliyyətlərin qarşısını amansızcasına almalarına baxmayaraq, o öz təkamül yolunu davam və inkişaf etdirir. Güclü elmi təməli olan bu ilahi din zühur etdiyi ilk gündən müxtəlif nəsillərin ehtiyacını ödəmiş, bəşər tarixində dost və düşmənlərin sual və şübhələrinin aradan qaldırılmasına nail olmuş və göstərilən müqavimətlər qarşısında özünün daimi irəliləyişini, bacarıq və mülayimliyini açıq-aşkar biruzə verə bilmişdir.

Böyük nailiyyətlər əldə etmiş dini-elmi məktəblər hal-hazırda aşağıdakı xüsusiyyətlərə malikdirlər:

1. Islam maarifinin bütün sahələrində ardıcıl olaraq elmi-tədqiqat və araşdırmaların aparılması;

2. Islami irs olan dərin düşüncə və təfəkkür tərzini qoruyub saxlamaqla yanaşı, bir çox elmi məsələlərdə yeni-yeni axtarışların aparılması, şagirdlərə zaman və şəraitə uyğun olan mətləblərin tədris olunması və dərslərin müasir tələbləri ödəyəcək üsullarla nəşr edilməsi;

3. Quranın elmi üslublarına və əqli dəlillərə istinad edərək qarşıya çıxan suallara məntiqli cavabların verilməsi, dövrü təlabat və əlaqədar mövzularla tanışlıq.

Bu vaxta qədər bir çox ölkələrin elm və təhsil mərkəzləri görkəmli alim və tədqiqatçıların araşdırmalarından istifadə etməklə təhsildə yeni-yeni tədris üslubu və proqramlar tərtib etmişlər. Müasir kitabların hazırlanması,

nəşr və tədris üsullarının həyata keçirilməsində aşağıdakı qaydalara daha çox diqqət yetirmişlər:

a) Təyin olunmuş proqramlar əsasında hər bir dərsin tədris olunmasına riayət etmək;

b) Müxtəlif mərhələlərdə tədris olunan kitabların bir-biri ilə bağlılığı, ifrat və təfritə varmamaq;

v) Tədrisin bütün mərhələlərində şagird və tələbələrin elmi səviyyələrinin nəzərə alınması;

q) Tədris olunan kitabın yazı və tərtibat üslubuna diqqət yetirmək.

Qarşınızdakı bu əsər Dinlərlə tanışlıq məqsədilə hörmətli alim Seyyid Əhməd Mahmudi tərəfindən yazılmış kitabdır. Müəllifə və ümumiyyətlə kitabın hazırlanmasında zəhmət çəkən bütün həmkarlara dərin minnətdarlığımızı bildiririk.

«Dərslilər hazırlayan mərkəz»

2000-ci il.

Mündəricat

MÜQƏDDİMƏ	1
BİRİNCİ DƏRS 13	
ZƏRDÜŞTİLİK (1)	13
MÜQƏDDİMƏ	13
ZƏRDÜŞTİLİYİN TARİXÇƏSİ	13
MUĞAN DINI	14
MEHRPƏRƏSTLİK, YAXUD MITRAİZİM	16
DƏRSİN XÜLASƏSİ	18
SUALLAR BƏ TAPŞIRIQLAR	18
İKİNCİ DƏRS 19	
ZƏRDÜŞTİLİK (2)	19
PEYĞƏMBƏRLİYƏ SEÇİLMƏ	21
DƏRSİN XÜLASƏSİ	24
SUALLAR BƏ TAPŞIRIQLAR	24
ÜÇÜNCÜ DƏRS 25	
ZƏRDÜŞTİLİYİN ƏQİDƏLƏRİ	25
DƏRSİN XÜLASƏSİ	30
SUALLAR BƏ TAPŞIRIQLAR	30
DÖRDÜNCÜ DƏRS 31	
ABESTA	31
DƏRSİN XÜLASƏSİ	36
SUALLAR BƏ TAPŞIRIQLAR	36
BƏŞİNCİ DƏRS 37	
ZƏRDÜŞTİLİYİN DINI AYINLƏRİ	37
DƏRSİN XÜLASƏSİ	42
SUALLAR BƏ TAPŞIRIQLAR	42
ALTINCI DƏRS 43	
ZƏRDÜŞT DININDƏKİ DƏYİŞİKLİKLƏR	43
1. FIRQƏLƏR	43
2. YENİ DINLƏR	45

3. SIAYSI DƏYİŞİKLİKLƏR _____	47
DƏRSİN XÜLASƏSİ _____	49
SUALLAR BƏ TAPŞIRIQLAR _____	49

YEDDİNCİ DƏRS 50

BƏNİ-ISRAİL QÖBMÜ _____	50
DƏRSİN XÜLASƏSİ _____	54
SUALLAR BƏ TAPŞIRIQLAR _____	55

SƏKKİZİNCİ DƏRS 56

HƏZRƏT MUSA (Ə) _____	56
TƏBƏLLÜDÜ BƏ UŞAQLIQ ILLƏRİ _____	56
CABANLIĞI BƏ AİLƏ QURMASI _____	58
PEYĞƏMBƏRLİYƏ ÇATMASI _____	60
DƏRSİN XÜLASƏSİ _____	61
SUALLAR BƏ TAPŞIRIQLAR _____	61

DOQQUZUNCU DƏRS 62

YƏHÜBƏH _____	62
DƏRSİN XÜLASƏSİ _____	68
SUALLAR BƏ TAPŞIRIQLAR _____	68

ONUNCU DƏRS 69

YƏHUDI TƏFƏKKÜRÜ _____	69
TÖBHİD BƏ ŞİRK _____	69
SEÇİLMİŞ QÖBM _____	73
AXİRƏT _____	73
DƏRSİN XÜLASƏSİ _____	75
SUALLAR BƏ TAPŞIRIQLAR _____	75

ON BİRİNCİ DƏRS 76

YƏHUDI AYINLƏRİ BƏ İXTİLAFLARI _____	76
ŞƏNBƏ GÜNÜ MƏRASİMİ _____	78
BAYRAMLAR _____	78
ŞƏRİƏT HÖKMLƏRİ _____	80
YƏHUDI ƏXLAQI _____	81
DƏRSİN XÜLASƏSİ _____	82
SUALLAR BƏ TAPŞIRIQLAR _____	82

ON İKİNCİ DƏRS 83	
TÖBRAT _____	83
DƏRSİN XÜLASƏSİ _____	89
SUALLAR BƏ TAPŞIRIQLAR _____	89
ON ÜÇÜNCÜ DƏRS 90	
TƏLMUD _____	90
TƏLMUDUN YAZILMASI _____	90
TƏLMUD TƏLİMLƏRİNDƏN BƏZİ NÜMUNƏLƏR _____	93
DƏRSİN XÜLASƏSİ _____	95
SUALLAR BƏ TAPŞIRIQLAR _____	95
ON DÖRDÜNCÜ DƏRS 96	
YƏHUDİ FIRQƏLƏRİ _____	96
1. FƏRİSYUN _____	96
2. SƏDUQİYYUN _____	97
3. SAMİRİYYUN _____	98
4. İSİNİYYUN _____	98
5. QURRABUN, YAXUD ƏNANİYYUN _____	99
6. QƏBALƏT _____	99
DƏRSİN XÜLASƏSİ _____	101
SUALLAR BƏ TAPŞIRIQLAR _____	101
ON BEŞİNCİ DƏRS 102	
SIONİZM _____	102
SIONİZM NECƏ YARANMIŞDIR? _____	102
SIONİST TƏRZİ-TƏFƏKKÜRÜ _____	105
DƏRSİN XÜLASƏSİ _____	108
SUALLAR BƏ TAPŞIRIQLAR _____	108
ON ALTINCI DƏRS 109	
SABEI DİNİ _____	109
MÜQƏDDİMƏ _____	109
SABE KƏLMƏSİNİN LÜĞƏT MƏNASI _____	109
DİNİ ƏSASLARI _____	110
MÜQƏDDƏS KİTABLARI _____	111
FIRQƏLƏR _____	111
ƏQİDƏLƏRİ _____	112
AYINLƏR BƏ HÖKMLƏR _____	113

DƏRSİN XÜLASƏSİ_____	114
SUALLAR BƏ TAPŞIRIQLAR_____	114

ON YEDDİNCİ DƏRS 115

MƏSİHİLİK _____	115
MÜQƏDDİMƏ_____	115
ISA (Ə)-İN ZÜHUR ETDİYİ ƏSR _____	116
DƏRSİN XÜLASƏSİ_____	120
SUALLAR BƏ TAPŞIRIQLAR_____	120

ON SƏKKİZİNCİ DƏRS 121

HƏZRƏT ISA (Ə) BƏ MƏRYƏM_____	121
QURAN NÖQTEYİ-NƏZƏRİNDƏN HƏZRƏT MƏRYƏM (Ə) _____	121
QURAN NÖQTEYİ-NƏZƏRİNDƏN HƏZRƏT ISA (Ə) _____	123
INCİL NÖQTEYİ-NƏZƏRİNDƏN HƏZRƏT ISA(Ə)_____	125
DƏRSİN XÜLASƏSİ_____	127
SUALLAR BƏ TAPŞIRIQLAR_____	127

ON DOQQUZUNCU DƏRS 128

PULS RƏSUL_____	128
PULSUN KEÇMİŞİ _____	128
PULSUN İFA ETDİYİ ROL _____	130
DƏRSİN XÜLASƏSİ_____	134
SUALLAR BƏ TAPŞIRIQLAR_____	134

İYİRMİNCİ DƏRS 135

MƏSİHİLİYİN ƏQİDƏLƏRİ (1)_____	135
BİRİNCİ MEHBƏR _____	135
MƏSİHİLİK TƏFƏKKÜRÜNDƏ ALLAH ANLAMİ _____	135
MƏSİHİ MƏNBƏLƏRİNDƏ TÖBHİD BƏ TƏSLİS _____	137
DƏRSİN XÜLASƏSİ_____	141
SUALLAR BƏ TAPŞIRIQLAR_____	141

İYİRMİ BİRİNCİ DƏRS 142

MƏSİHİLİYİN ƏQİDƏLƏRİ (2)_____	142
İKİNCİ MEHBƏR _____	142
HƏZRƏT MƏSİHİN İNSAN SURƏTİNDƏ NAZİL OLMASI _____	142
FIDA _____	144
TƏNQİDLƏR BƏ MÜLAHİZƏLƏR_____	145
ÜÇÜNCÜ MEHBƏR _____	147

HƏZRƏT MƏSİHİN MÜHAKİMƏSİ _____	147
DƏRSİN XÜLASƏSİ _____	148
SUALLAR BƏ TAPŞIRIQLAR _____	148

IYIRMI İKİNCİ DƏRS 149

MƏSİHİLİYİN ƏXLAQI _____	149
ASIMANI MƏLƏKUT ÜÇÜN HAZIRLIQ _____	150
İNSANLARA MƏHƏBBƏT _____	152
RIYAKARLIQDAN UZAQ OLMAQ _____	154
DƏRSİN XÜLASƏSİ _____	155
SUALLAR BƏ TAPŞIRIQLAR _____	155

IYIRMI ÜÇÜNCÜ DƏRS 156

MƏSİHİLİYİN DİNİ QAYDA-QANUNLARI BƏ MƏRASİMLƏRİ __	156
DƏRSİN XÜLASƏSİ _____	161
SUALLAR BƏ TAPŞIRIQLAR _____	161

IYIRMI DÖRDÜNCÜ DƏRS 162

İNCİL _____	162
DƏRSİN XÜLASƏSİ _____	170
SUALLAR BƏ TAPŞIRIQLAR _____	170

IYIRMI BEŞİNCİ DƏRS 171

RAHİBLİK (TƏRKİ DÜNYALIQ) _____	171
MÜQƏDDİMƏ _____	171
TARİXÇƏSİ _____	172
QƏRBDƏ RAHİBLİK _____	174
DƏRSİN XÜLASƏSİ _____	176
SUALLAR BƏ TAPŞIRIQLAR _____	176

IYIRMI ALTINCI DƏRS 177

MƏSİHI MƏZHƏBLƏRİ (1) _____	177
MƏSİHİLİKDƏ MƏZHƏB BƏ FIRQƏLƏRİN YARANMA SƏBƏBLƏRİ _____	177
ORTODOKS (ORTHODOX) _____	180
DƏRSİN XÜLASƏSİ _____	182
SUALLAR BƏ TAPŞIRIQLAR _____	182

IYIRMI YEDDİNCİ DƏRS 183

MƏSİHI MƏZHƏBLƏRİ (2) _____	183
-----------------------------	-----

KATOLİK (CATHOLİC)	183
PROTESTANT (PROTESTANT)	185
DƏRSİN XÜLASƏSİ	188
SUALLAR BƏ TAPŞIRIQLAR	188
<i>IYIRMI SƏKKİZİNCİ DƏRS</i>	189
MƏSIHI FIRQƏLƏRİ (1)	189
PROTESTANT FIRQƏLƏRİ	189
1. KALUNİSTLƏR	189
2. ANABA PETİSTLƏR	190
3. NANKONFURMİSTLƏR	191
4. PİBERİTENLƏR	191
5. KƏBİKİRLƏR	192
6. PİTİSTLƏR	193
DƏRSİN XÜLASƏSİ	194
SUALLAR BƏ TAPŞIRIQLAR	194
<i>IYIRMI DOQQUZUNCU DƏRS</i>	196
MƏSIHI FIRQƏLƏRİ (2)	196
YƏSUILƏR	196
NURMUNLAR	197
YƏHÜBƏH (ŞAHİDLƏR)	199
MUNİZM	199
DƏRSİN XÜLASƏSİ	200
SUALLAR BƏ TAPŞIRIQLAR	201

BIRINCI DƏRS

ZƏRDÜŞTİLİK (1)

MÜQƏDDİMƏ

Zərdüştlik qədim iranlıların dini olmuşdur və islamdan qabaqkı dövrə qədər İran xalqları bu dinə etiqad bəsləmişlər. Tarixi məlumatlardan aydın olur ki, zərdüştlik eynilə məcus dini kimidir ki, Qurani-kərimdə ilahi dinlərdən biri kimi onun da adı sair dinlərlə yanaşı qeyd olunmuşdur. Qurani-Kərimdə buyurulur:

«Həqiqətən, Allah möminlər, yəhudilər, sabiilər, məsihilər və müşriklər arasında qiyamət günü hökm edəcəkdir. Həqiqətən Allah hər bir şeyə şahiddir».¹

Bu ayədən məlum olur ki, məcus dini ilk əvvəllər tövhid əsasında olmuşdur; çünki burada o, təkallahlı dinlərlə yanaşı gətirilmiş, müşriklər isə “və” bağlayıcısı vasitəsilə onlardan ayrılmışdır.

Məcus dininin tövhid əsasında olmasını nəzərə alaraq, onu da ilahi dinlərlə bir sırada araşdırırıq. Diqqət yetirmək lazımdır ki, islam fəqihlərinin əksəriyyəti zərdüştləri kitab əhli hesab edərək, onları da rəsmi olaraq təkallahlı kimi tanımışlar.

ZƏRDÜŞTİLİYİN TARIXÇƏSİ

Zərdüştün zühurundan və zərdüştiliyin, yaxud Məzdai ayininin təsis olunmasından qabaq, iranlılar bir neçə allaha inanırdılar. Yəni, allahların allahı, yaxud Yəzdaların Yəzdasının əmri altında olan

¹ Həcc-17.

məbudlara sitayiş edirdilər. Bu dininin Hindistanın ariyailər əqidəsi ilə çox oxşarlığı və yaxınlığı vardır. Çünki, ariyailərin ən məşhur məbudları olan od allahı Agini, təbiət allahı Indira, nur və günəş allahı Mitra, keşikçi allahı Barvina, su allahı Anatita olmuşdur; Agini ilə razi-niyaz edib ona pərəstiş etmə mərasimi onların arasında çox geniş yayılmışdır və həmin dövrlərdən etibarən od, Agininin təcəlli və zühur əlaməti olaraq, xüsusi hörmət və müqəddəsliyə layiq görülmüşdür.

Qeyd etmək lazımdır ki, qədim İranda iki din mövcud olmuşdur ki, onlar da öz növbəsində zərdüştilik ayininin formalaşmasında güclü təsirə malik olmuşlar. Başqa sözlə desək, zərdüştilik aşağıdakı iki din əsasında formalaşmışdır:

1. Muğan dini;
2. Mehrpərəstlik, yaxud Mitraizim.

MUĞAN DINI

Bu din həzrət Məsihin miladından qabaqkı minilliyin əvvəllərində və midiyalıların səltənət sülaləsinin təşkil olunmasından qabaq İranda mövcud olmuşdur. Müğ, yaxud Müg kəlməsi iki mənada işlənmişdir:

1. Xidmətçi və nöqər;
2. Din.

Tədqiqatçılardan bəziləri inanırdılar ki, köçəri ariyailər İran ərazilərində hakim olduqdan sonra yerli əhali onlar tərəfindən əsir götürüldü. Buna görə də onların dini Muğan adlandırıldı.¹

Bəziləri inanırdılar ki, Müğ, yaxud Müg kəlməsi Avestanın ən qədim hissəsi olan müqəddəs Gata kitabında din mənasında işlədilmişdir. "Müğun" isə din ardıcılları mənasındadır ki, arami

¹ Əli Əsgər Hikmət, «Tarixi ədyan».

dilində “mügüs” formasına düşmüş və nəticədə Hicaz ləhcəsində ərəbləşərək Məcus kəlməsi kimi səsləndirilmişdir; Qurani-Kərimdə də məhz belə tələffüz olunmuşdur.¹

Bu ayinin əsas mənbələr məcmuəsindən belə başa düşülür ki, «Məcus» kəlməsi “məgus” sözünün təhrif olunmuş formasıdır və Muğan dini də məhz məcus dinindən ibarətdir.

Herodetdən nəql olunan məlumatlara əsasən, Muğanın etiqadi əsaslarının ən mühümü dördlük təşkil edən ünsürləri (od, torpaq, su və hava) müqəddəs saymaq, onların qarşısında, xüsusilə odun qarşısında ibadət etməkdən ibarətdir. Atəşgah yerləşən abidələrin tikintisinə geniş şəkildə başlanması bu dövrlərə təsadüf edilir ki, həmin iş sonralar zərdüşt dinində də davam etdirilmişdir. Bu ayində qeyd olunan dörd ünsürün paklığına riayət edilməsi elə bir səviyyədə idi ki, muğanların nəzərində murdar və istilahda isə tabo adlanan böyüklərin cəsədləri torpaqda dəfn edilmir, odla da yandırılmırdı; onları yüksək bir yerdə - açıq havada və küləyin qarşısında qoyurdular ki, qurd-quşa yem olsunlar. Bu məqsədlə muğanlılar tərəfindən “Bürçi Xamuşan” binasının tikilməsi çox adi hal idi və bu iş sonralar zərdüştlər tərəfindən də davam etdirilmişdir.

Muğanın digər etiqadlarından biri də varlıq aləmində iki əzəli başlanğıca etiqad bəsləmək idi. Bu etiqadın mənası xeyir və nurun, zülmət və şərin müqabilində xeyir və nurun allahına iman gətirməkdir. Bu əqidə zərdüştlikdə dəyişdirilərək bir qədər fərqli hala düşdü; yeni əqidədə xeyir və nurun əzəli başlanğıcı olan Ahura Məzda həqiqətdə hər bir şeyin xalığı hesab olunurdu ki, nəticə etibarilə o, şəh və zülmətin əzəli başlanğıcı olan Əhrimənə qələbə çalacaqdır; halbuki Muğan təlimlərində onların hər ikisi xeyir və şərin xalığı, bir-birinə bərabər olan qüdrət və bacarıq kimi göstərilirdi.

¹ Pur Davud, «Yaddaşthaye qasaha».

Muğan ayinində qiyamət gününə, ölümdən sonrakı əbədiyyətə inanc var idi ki, bu əqidə də ilahi dinlərin əsas prinsiplərindən biri hesab olunur.

Muğan təlimlərinin digər bir etiqadı da günəşə müqəddəs bir varlıq olaraq, yüksək məhəbbət göstərmək idi. Hətta bu iş, həmin məqsədlə xüsusi mərasimlərin təşkil olunmasına və onun qarşısında sitayiş edilməsinə gətirib çıxarırdı. Muğan ayininin ardıcılıarı günəşə pərəstiş etdikləri zaman «Bəsum» adlı bir ibadət növünü yerinə yetirirdilər ki, bu zaman yaşıl budaqları öz üzvləri və burunları qarşısında tuturdular. “Həzqiyal Nəbi” kitabının səkkizinci fəslinin on yeddinci ayəsində bu mərasim haqda danışılır; həmin mərasim sonralar zərdüştilikdə də müşahidə olunmuşdur. Heredot yazır ki, Muğan təlimlərində sehr və cadugərliyə də etiqad var idi; onlar xüsusi əməllər və müxtəlif zikrlərə malik idilər; göy cisimlərinin insanların xoşbəxt və ya bədbəxt olmasında təsirli olmasına inanırdılar.

MEHRPƏRƏSTLİK, YAXUD MITRAİZİM

Əvvəldə qeyd olunduğu kimi, qədim ariyailər çoxsaylı məbudlara etiqad bəsləyirdilər; onlar varlıq və təbiət təzahürlərindən hər birinin ayrıca bir allahı olduğuna inanırdılar; bu təlimlərə əsasən, təbiətdə hər bir allahın özünü büruzə vermək üçün xüsusi təcəlli və məzhəri vardır. Məsələn, onlar günəş allahını Mitra adlandırırdılar. Ariyailərin fikrincə, bu allahlardan hər biri müxtəlif zamanlarda ayrı-ayrı ariya tayfaları arasında xüsusi şəkildə təcəlli etmiş və onların, digər allahlara diqqəti azaldaraq ibadət məqsədilə məhz ona tərəf üz tutmasına səbəb olmuşdur. Məsələn, əgər Agini əzəmətli və qorxunc bir hadisə xəlq etsəydi, ona sitayiş olunmaq üçün yetirilən diqqət, başqa məbudlara pərəstiş edilməsini kölgədə qoyurdu.

Mehrpərəstlik, Mitraizm, yaxud Mitra təlimləri qədim İran xalqları arasında bu şəkildə meydana gəlmişdir.

Bu təlimlərdə deyilir ki, Mitra günəşin, yaxud mehr-məhəbbətin allahıdır. O, bir zamanlar insan şəklinə düşərək, bir dağın zirvəsində yerləşən mağarada zahir olmuş, həmin yerdə qoyun otaran çobanlar ona iman gətirmişlər. Bu zaman Mitradan müxtəlif möcüzələr və kəramətlər zahir olmuşdur. O, erkək bir dananı kəsib qanını torpağa səpmiş, qan damlalarının düşdüyü hər bir yer yaşllaşib bəhrə vermişdir. Mitra yer üzərində uzun illər qaldıqdan sonra, böyük işlər baş verdi; sonra asimanlara getdi və orada əbədi varlıqlar cərgəsində yerləşdi. Amma onun ruhu yer üzərindəki bəndələrinə kömək etmək üçün həmişə hazırdır.

Mitranın ilk zühuru dağda olduğuna görə Mitraizm ardıcılları öz məbədlərini belə yerlərdə qururdular. Hal-hazırda bəzi məntəqələrdə tapılan bu məbədlərdə Mitranın heykəli müxtəlif surətlərdə düzəldilib qoyulmuşdur ki, bir çox kitabələrdə onunla əlaqədar olan əfsanələr də yazılmışdır.

Mehrpərəstlik əqidələri arasında Zərdüştilik etiqadı ilə uyğun gələn məsələ günəşə diqqət yetirməkdir. Zərdüştilik təlimlərində günəşə diqqət yetirməyin xüsusi bir mövqeyi vardır. Amma Mehripərəstlik və Məsihilik ayinləri arasında daha artıq oxşarlıq gözə dəyir. O cümlədən çörək və su mərasimi; məsihilərin ruhani gecə adı ilə kütləvi şəkildə yerinə yetirdikləri çörək və şərab mərasimi demək olar ki, zərdüştilərin eynilə çörək və su mərasimi kimidir. Bu ayin Mehripərəstlik dinini qəbul edən şəxslər üçün icra olunurdu. Onlar bundan əlavə, həmin şəxsə erkək dananın qanı ilə təmid edərtilər.(Qana bulaşdırardılar.) Məsihilikdə də təmid qüslü vardır, amma onlar bu mərasimdə qan əvəzinə sudan istifadə edirlər. Sentyabr ayının 25-i Mitranın təvəllüd günü kimi təyin olunmuşdur ki, bu gün sonralar həzrət Məsihin təvəllüd günü ilə uyğunlaşdırılmışdır. Onlar bazar gününü günəş günü adlandırırlar. (Bu söz həqiqətdə Sunday-dan ibarətdir.) Mehripərəstlər ayinində bu gün istirahət və günəşə ibadət günü sayılır. Məsihilikdə də bazar günü ibadət günüdür.

DƏRSİN XÜLASƏSİ

Zərdüştilik, yaxud Məzdaizm qədim iran xalqlarının etiqad bəslədikləri Məcus dinindən ibarətdir ki, onun adı Quranda səmavi və ilahi dinlər cərgəsində qeyd olunmuşdur.

Zərdüştilikdən əvvəl iki din, yəni Muğan və Mitraizm təlimləri iranlılar arasında geniş yayılmışdı.

Muğanın əsas etiqad üsullarından biri dördlük təşkil edən ünsürlərə (od, torpaq, su və hava) pərəstiş etməkdir.

Mitraya, yaxud günəş allahına nur və işıqlıq məzhəri adı ilə sitayiş edilməsi Mehrpərəstlik və ya Mitraizmin əsas etiqadını təşkil edirdi.

SUALLAR BƏ TAPŞIRIQLAR

1. Həcc surəsinin 17-ci ayəsindən Məcus dini haqda nə başa düşülür?
2. Lüğət baxımından Məcus kəlməsinin kökü nədən ibarətdir?
3. Zərdüştilikdən əvvəl iranlıların əqidəsi necə idi?
4. Muğan təlimlərində nə üçün ölümlərin torpaqda dəfn edilməsinə icazə verilmirdi?
5. "Bərsun" mərasimini şərh edin.
6. Mitraizm ayinini qısa şəkildə izah edin.

İKİNCİ DƏRS

ZƏRDÜŞTİLİK (2)

Din tarixini araşdıran tədqiqatçılar arasında qədim iranlıların peyğəmbəri olan Zərdüşt barəsində fikir ayrılığı vardır. İlk ixtilaf tarixdə belə bir şəxsin olub-olmaması ilə əlaqədardır. Yəni, bu barədə qarşıya çıxan ilk sual budur ki, görəsən, ümumiyyətlə nə vaxtsa belə bir peyğəmbər mövcud olmuşdurmu? Şübhə yoxdur ki, Zərdüştlik mənbələri onun varlığını tərəddüd etmədən qəbul edirlər. İslami mənbələrdə də Zərdüştliyin eynilə Məcus dinindən ibarət olması təsdiq edilir; Qurani-Kərimdə də ona toxunulmuşdur. Məhz buna əsaslanaraq qəbul etməliyik ki, Zərdüşt bu dinin peyğəmbəri kimi həqiqi vücuda malik olmuşdur.

Başqa bir ixtilaf isə onun adı və nəsəbi ilə əlaqədardır. Zərdüşt kəlməsi bir çox şəkillərdə, o cümlədən «zərtüşt», «zəradüşt», «zəratüşt» və «zərdhəşt» kimi yazılmışdır. Avropalılar onun yunanca tələfüzzünü «zurratis», yaxud «zurastra» kimi yazmışlar. Amma «zərdüşt» və «zərtüşt» daha çox yayılmış adlardır. Ümumiyyətlə, bu kəlmə “Qasaha”da qeyd olunduğu kimi, əslində «zərasuhtar» kəlməsindən götürülmüşdür ki, bu da sarı rəngli və ya qoca dəvələrin sahibi kimi tərcümə olunur. Onun atası «Purvəşəb» yəni, “qoca at sahibi” adlı bir şəxs, anası isə «doğdu» yəni, “dişi inəyi sağan” adlı bir qadın idi. O, «sepitəm», yəni ağ irqə mənsub olan sülalədən idi. Onun atası barədə qeyd olunur ki, o, sadə bir kəndli idi. Bəziləri də demişlər ki, «moğ» (mubəd) olmuşdur. Amma, onu kəndli hesab edənlərin nəzəri zərdüştliyin mənbələri ilə uyğun olaraq, daha məşhur bir məlumat sayılır.

Digər bir ixtilaf Zərdüştün doğum yeri və zamanı ilə əlaqədardır. Əksər tədqiqatçıların qəbul etdiyi kimi, İran tarixi mənbələri onun

Miladdan 660 il qabaq doğulduğunu qeyd etmişlər. Halbuki, bəzi tədqiqatçılar onun Miladdan ən azı min il qabaq doğulduğunu söyləyirlər. Əlbəttə, onu Miladdan altı min il qabağa aid edənlər də vardır.

Bu müxtəlifliyin əsas səbəbi bəzi tədqiqatçıların zərdüştlərin müqəddəs kitablarının yazılma tarixinə istinad etmələridir. Çünki bu kitabın bəzi hissələri, xüsusilə "Qasaha" daha uzaq keçmişə malikdir. Bu kimi şəxslər müqəddəs kitabın bəzi izah və işarələrindən istifadə edərək bu ehtimalı gücləndirmişlər ki, Zərdüştilikdə çoxlu sayda Zərdüştlər mövcud olmuşdur. Miladdan 660 il qabaq doğulan Zərdüşt onların axıncısı olmuşdur. Ümumiyyətlə, ən mötəbər sənəd və mənbələrdə Zərdüştün təvəllüd tarixinin Miladdan 660 il qabaq olduğu qeyd edilmişdir.

Zərdüştün harada doğulması barədə də müxtəlif fikirlər söylənmişdir. Məşhur müsəlman tarixçisi olan Təbəri qeyd edir ki, o, Fələstində doğulmuş, sonralar İrana köçmüş və orada peyğəmbərliyə çatmışdır. Bəzi tarixçilər də onun Əfqanıstanın Bəlx əyalətindən olduğunu söyləyirlər; digər bir qrupun fikrincə isə, o, İran Azərbaycanında dünyaya göz açmışdır ki, bu dəstənin nəzəri daha mötəbər hesab olunur. Əlbəttə, belə bir ehtimal da verilir ki, o, Azərbaycanda doğulmuş və İranın şərq hissəsində yerləşən Bəlx əyalətində peyğəmbərliyə seçilmişdir. Amma Zərdüşt mənbələri onun peyğəmbərliyə seçilmə yerini Urmiyyə gölünün yaxınlığındakı dağın zirvəsini qeyd edirlər. Buna görə də həmin gölün suyu zərdüştlərin kitabında müqəddəs hesab edilib. Mötəbər mənbələrdən əldə olunan məlumatlara əsasən, Zərdüştilik Bəlx əyalətində yayılmağa başlamış və yerli hakim onun peyğəmbərliyinə iman gətirmişdir.

Zərdüştün təvəllüd tarixinin Miladdan 660 il əvvələ təsadüf etdiyini qeyd edən məşhur nəzəriyyəyə əsasən o, Miladdan 583 il qabaq, 77 yaşında ikən Bəlxədə yerləşən atəşgahda yerli hücumçular tərəfindən öldürülmüşdür.

PEYĞƏMBƏRLİYƏ SEÇİLMƏ

Zərdüştilik mənbələrində qeyd olunur ki, o, cavanlığının ilk çağlarından çox istedadlı, dərin ağıllı və dərrakəli bir şəxs olmuş, öz həmyaşdlarından çox fərqlənmişdir. Belə ki, o, ilk baxışda hamının diqqətini özünə cəlb edirmiş; mehriban və incə xüsusiyyətlərə malik olmuş, 15 yaşında din təlimlərini öyrənməyə başlamış və öz müəlliminin əlindən kəştini¹ almışdır; o zamandan etibarən “mubəd” ünvanı ilə öz dini-mənəvi həyatını davam etdirmişdir. Zərdüştlük ilk əvvəllərdən öz zamanında geniş yayılmış bəzi əqidələrə qarşı müxalifətçilik edərmiş. O cümlədən qeyd olunur ki, o, bir gün bir dəstə alimin yanına gəlib soruşdu: “İnsanın ruhi sakitliyinə və aramlığına səbəb olan ən yaxşı əməl nədir?” Cavabında dedilər: “Acları doyurmaq, heyvanlara yem vermək, od yandırmaq, su və huma şirəsi səpmək, divlərə pərəstiş etmək. Zərdüştlük bu cavab barəsində bir qədər düşündükdən sonra deyir: “Əvvəldəki dörd iş layiqli əməllərdir; ədalətli insanlara yaraşan və bəyənələn məsələlərdir, qəbul oluna bilər. Amma divlərə pərəstiş etmək çox çətinidir. Behişt insanları ondan bizardır.

Zərdüştlük cavanlıq illərində öz ata-ana yurdunu tərk edərək dağlara sığındı. Yeddi il müddətində mağarada sakit mühitdə tənha yaşadı. Otuz yaşında müşahidə etdiyi qeyri-adi işlərdən başa düşdü ki, pak olmaq və peyğəmbərlik məqamına yüksəlmək üçün Ahura Məzdanın hüzuruna çağırılmışdır. Bundan sonra səkkiz il müddətində kəşf və şühud aləmində müqərrəb mələklərlə (Əmşasəpəndan) söhbətlər etdi, hər birindən bir həqiqəti öyrəndi və öz qəlbini saflaşdırıb nurani etdi. Bu müddətdən sonra daha on il Ahura Məzdaya pərəstiş etməyə məşğul oldu və sonra öz dini təbliğatına və dəvətə başladı. Uzun illər keçdi, lakin heç kəs ona iman gətirmədi. Deyirlər ki, o, bu müddət ərzində vəzifənin

¹ Zərdüştlərin müqəddəs kəməri.

çətinliyinə və camaatın etdiyi əzab-əziyyətlərə görə bir neçə dəfə şeytani vəsvəşələrə düşər oldu və hətta Məzdaya ibadətdən əl çəkmək fikrinə düşdü. Amma yenə də öz əqidəsində möhkəm qaldı və cavabında dedi: “Xeyir! Mən yaxşı və düzgün dindən əl çəkməyəcəyəm. Hətta canımı alsalar və bədən üzvlərimi bir-birindən ayırsalar da Məzdaya pərəstiş etməkdən üz döndərməyəcəyəm.”

On il səy və fəaliyyətlərdən sonra əmi oğlusunu öz dininə gətirə bildi. Onun əmioğlusu Bəlx hakimi Biştasibin sarayında böyük hörmət sahibi idi və Zərdüşt onun vasitəsi ilə sarayın daxilinə yol tapa bildi. Zərdüşt bir müddət sarayda öz dinini Biştasibə təbliğ etməyə başladı. Firdosinin «Şahnamə» əsərində Qoştasib adı ilə qeyd olunan Biştasib pak qəlbli mömin və gözəl fitrətli bir insan idi; nəhayət Zərdüştün dəvəti ilə onun dinini qəbul etdi. Biştasib Zərdüştün dəvətini qəbul etdikdən sonra bu ayinin genişlənilib yayılması üçün şərait yarandı. Çünki onun iman gətirməsinin ardınca sair saray əyan-əşrafları və əmirilər də Zərdüştə iman gətirib onun dinini qəbul etdilər. Bundan sonra artıq bu din kütləvi şəkildə genişlənilib yayılmağa başladı.

Tarixi məlumatlara əsasən, qohumluq münasibətlərinin bərqərar edilməsi də bu yeni dinin genişlənilib yayılması və bünövrəsinin möhkəmlənməsində çox təsirli olmuşdur. Biştasibin müşaviri Fəraşauştra öz qızını Zərdüştə əvə verdi; Biştasibin baş vəziri Camnasipa Zərdüştün qızı ilə evləndi. Bu qohumluq əlaqələri sayəsində Zərdüşt, padşahlıq sülaləsində xüsusi bir məqam kəsb etdi. Belə ki, hökumətin siyasi hərəkətləri bundan sonra dini rəng aldı və hətta Zərdüştün həyatının son iyirmi ilində Biştasiblə turanlıların arasında baş verən iki müharibə müqəddəs Zərdüşt müharibələri adı ilə tanındı; Zərdüştüliyin müqəddəs kitablarında bu haqda danışılmışdır. Bu iki müharibə Biştasibin qələbəsi ilə sona çatdı, amma ikinci müharibədə turanlılar Bəlx şəhərini dağıdıb qarət etdilər; Turan əsgərlərindən biri Zərdüştü bir atəşgahda - atəş mehrabının qarşısında ibadətlə məşğul olan zaman tapıb qətlə

yetirdi. Beləliklə, Zərdüşt yetmiş yeddi yaşında turanlıların əli ilə öldürüldü.

* * *

Təəssüflər olsun ki, Zərdüşt dininin araşdırılmasına məxsus olan tarixi mənbələrin çoxunda hadisələr və həqiqətlər əfsanələrlə qarışdırılmışdır; tədqiqatçılar da öz mətləblərini belə mənbələrdən iqtibas edir və onlar real gerçəklikləri əfsanələrdən ayırmağa müvəffəq olmamışlar. Buna görə də Zərdüştün həyatı və onun necə peyğəmbərliyə seçilməsi, öz təlimlərini İranda necə yayması haqda qəti bir nəzər vermək olmur. Amma qətiyyətlə demək olar ki, Zərdüşt təkallahlı bir din gətirən peyğəmbər olmuşdur və bu ayinlər də sonradan sair tövhidçi (islamdan başqa) dinlər kimi şirk və təhriflərə məruz qalmışdır.

Gələn dərsdə Zərdüştiliyin qədim ayinlərdən nə dərəcədə təsirlənməsi, tövhid əsasında qurulmasını izah etmək və sair əqidə üsullarını aydınlaşdırmaq üçün onun əqidə və təlimlərini araşdıracağıq.

DƏRSİN XÜLASƏSİ

Tarixçilərin ən mötəbər və məşhur nəzəriyyəsinə görə, Zərdüşt Miladdan 660 il qabaq İran Azərbaycanında dünyaya gəlmiş, Urmiyyə gölünün yaxınlığında olan dağlarda peyğəmbərliyə seçilmiş və Miladdan 583 əvvəl qətlə yetirilmişdi.

Zərdüştilik qədim İranın şərqində Bəlx nahiyəsində dövrü hakimin himayəsi ilə genişlənmişdir.

Zərdüşt, Ahura Məzda tərəfindən peyğəmbərliyə seçildiyini deyir və camaatı ona sitayiş etməyə dəvət edirdi.

SUALLAR BƏ TAPŞIRIQLAR

1. Zərdüşt sözünün lüğətdəki mənasını bəyan edin.
2. Zərdüşt, peyğəmbərliyə harada və necə seçilib?
3. Zərdüşt dininin genişlənməsində Biştasibin nə kimi rol oynamışdır?
4. Zərdüştün ölümü haqda nə bilirsiniz?

ÜÇÜNCÜ DƏRS

ZƏRDÜŞTİLİYİN ƏQIDƏLƏRİ

1. Tövhid, yoxsa ikilik?

Zərdüştilik, və ya Məzda ayini barədə aparılan ən mühüm əqidəvi bəhs, bu dinin tövhid və təkallahlıq, yoxsa sənəviyyət və ya ikilik etiqaadi prinsipi əsasında olmasını aydınlaşdırmaqdan ibarətdir. Şübhəsiz, Zərdüşt ilahi bir peyğəmbər kimi ikiliyə sitayişin bünövrəsini qoya bilməzdi. Çünki istisnasız olaraq, bütün ilahi peyğəmbərlər insanları tövhidə və yeganəpərəstliyə dəvət etmiş, hər cür şirki və ikiliyi qətiyyətlə rədd etmişlər. Əgər Zərdüşt dinində ikiliyə sitayiş müşahidə olunursa, şübhəsiz bu, Zərdüştdən sonrakı dövrlərdə həmin təlimlərin təhrifə məruz qalması nəticəsində meydana gəlmişdir.

Avestanın ən qədim hissələrindən yəni, qasahalardan belə məlum olur ki, Zərdüşt, Ahura Məzdanın hər bir varlığın yaradanı olmasına, hər bir şeyin Onun iradə və istəyi əsasında idarə edilməsinə inanırdı. Onun əqidəsinə görə, nur və zülməti yaradan məhz odur. Bu barədə qasahaların axırncı ayəsində deyilir: «Kimdir ilk əvvəldən doğruluğu yaradan? Kimdir günəşi və ulduzları xəlq edən? Ayı öz qüvvəsi ilə bədirləndirən, sonradan onu hilala döndərən kimdir? Kimdir ki, yerin müvazinətini saxlayır və onun məhv olmasının qarşısını alır? Kimdir o bacarıqlı şəxs ki, qaranlığı və işığı, yatmağı və qalxmağı yaratdı? Suyu və ağacları yaradan kimdir? Kimdir buludlara və küləklərə hərəkət verən? Kimdir səhərləri və günortanı yaradan ki, insanlar vaxtında işlə məşğul ola bilsinlər? Mən bütün bu şeylərlə səni tanıdım, ey Məzda! Ey bütün varlıqları yaradan, mübarək ruhun köməyi ilə (səni tanıdım!)

Zərdüştərin bütün dua və münacatlarda çağırdığı «Ahura Məzda» sözü “hikmətli allah” mənasını daşıyır. Amma bu ad Zərdüşt tərəfindən verilməmişdir; Məzda adı onun zamanında məşhur bir ifadə idi və hamı «Ahura Məzda»-nı bütün varlıqların xalığı və dünyanın allahı hesab edirdilər. Həmin ifadə hind ariyailərin nəzərində Baruna adı ilə tanınan bir varlıqdır. Ahura Məzda da Bidai dinində Aşura kimi tələffüz olunan həmin kəlmədir; allah və sahib mənasındadır.

Zərdüştün qədim dini rəhbəri olan Muğan sonralar divlərə pərəstiş etməyi İran camaatının inancına daxil etdi. Div, yaxud divlər ilahi yönə malik olan müqəddəs ruhlara aid edilir. Bu kəlmə Avropa dillərində də buna oxşar bir şəkildə tələffüz olunur. Belə ki, almanlar div mənasında olan həmin kəlməni “diyuyen” və fransızlar isə diyu (diey) kimi tələffüz edirlər. Ənqulusaqsonlar ona “diti”, yaxud “diyudidi” deyirlər. Buna əsasən demək olar ki, bu söz ümumiyyətlə ilk əvvəldə Allah barədə yeganə məbud və xaliq mənasını daşıyan bir kəlmə kimi yaradılmışdır. Xatırladıyıq ki, diyu sözü fransız dilində yalnız Allah mənasında işlədilir. Amma Muğan təlimlərində bu kəlmə öz ilk mənasından çıxarılmış, Məzda, yaxud Yəzdan kəlməsinin qarşısında qərar verilmiş və nəhayətdə müsibətlər və bəlaları yaradan səmavi şər varlıqlar mənasını almışdır. Divlərə pərəstiş etmək daha sonra, onların pislilik və şərindən amanda qalmaq niyyəti ilə, yaxud düşmənlərinə qələbə çalmaq üçün yerinə yetirilmişdir.

Zərdüşt inanırdı ki, divlərə pərəstiş etmək insanı Ahura Məzdanın cəlal və əzəmətini dərk etməkdən saxlayır. Buna görə də cavanlığının ilk əvvəllərindən divlərə pərəstiş etməklə müxalifətçilik etmiş və peyğəmbərlik məqamına seçildikdən sonra özünün ən mühüm risalətini Muğan ayinini islah etməyə, divlərə pərəstiş etmək adətini dəyişməyə həsr etmişdir. Nəhayət hamı ona tabe olaraq, Ahura Məzdaya sitayiş etməyə başlamışdır.

Ahura Məzda Avestada kamal sifətlərilə vəsf edilmişdir; elə sifətlər ki, eynilə Qurani-kərimdə mütəal Allah barəsində işlədilmişdir. Məsələn, Xaliq, Bəsir, Əlim, Ən böyük, Ən qüdrətli, Kəramətli, Bağışlayan və s... Buna əsasən qəbul etməliyik ki, Zərdüşt dininin əsası tövhid və yeganəpərəstlik əqidələri üzərində qurulmuşdur.

2. Dominu:

Zərdüştlikdə Ahura Məzda öz ilahi iradəsini müqəddəs və pak bir ruh vasitəsi ilə gerçəkləşdirir ki, onu «Sepentaminu», yaxud «Sependiminu» adlandırırlar. «Sepentaminu» xeyir, doğruluq, bərəkət və həyat mənşəyidir; altı mələk «Sepentaminu»ya əməl və rəftarlarında kömək edir. Bu altı mələyə «Emşasipənta», yaxud «Emşasipentand» deyirlər. Bu mələklərdən hər birinin özünəməxsus adı və vəzifəsi vardır. Bəhumine (Bəhmən) yaxşı fikir və yaxşı fitrət mələyidir; Aşa-vihiştəb (ordubehişt) doğruluq və ədalət, Xəştira Biryə (Şəhrivər) qüvvət, qüdrət və tam istila, İspinta Arimiti (İsfən ərməz) şəfqət, lütf və bəhrələndirmə, Həvaruvatə (Xordad) kamal və yetkinlik, Emrtat (Əmurdad) əbədiyyət, həyat və həmişəlik mələyidir. Əbədi varlıqlar kimi tanınan bu altı mələk «Sepentaminu»ya kömək edir.

Amma Ahura Məzda bütün işləri «Sepentaminu»ya və Emşasipiəntaya həvalə etməmişdir, çünki Zərdüşt dinində başqa mələklər də vardır; o cümlədən Suruş – itaət mələyidir ki, camaatı Ahura Məzdaya itaət etməyə dəvət edir, Geosmura, yaxud Guşvarvan heyvanların keşikçisi olan mələkdir.

Sepentaminunun qarşısında Əngireminu dayanır ki, o da çirkin ruh mənasındadır. O, çirkinlik və şərin mənşəyidir. Əngireminunu Əhrimən də adlandırırlar. Zərdüşt mənbələrində həmişə Sepento və Əngire bir-birinin qarşısında durur, Əngire Ahura Məzdan çirkin işlər görmək üçün möhlət almışdır. Buna görə də həyat boyunca həmişə Sepento və Əngire arasında mübarizə və qarşıdurma mövcuddur ki, əlbəttə, son və yekun qələbə Sepenta ilə olacaqdır.

Axırda Əhrimənə və ümumiyyətlə şər qüvvələrə qələbə çalan məhz Ahura Məzda olacaqdır. Avestada belə oxuyuruq: “İndi şühud aləmində iki ilkin ruh (Sepento və Əngire) iki körpə kimi irəli düşmüşlər; biri yaxşılıq, biri isə pislkdir; təsəvvürdə, danışıda və əməldə. Ağıl sahibləri bu ikiliyin arasından yaxşını seçir və pis adamlar isə pisliliyi ixtiyar edirlər. Bu iki ruhun birlikdə yarandığı ilk gündən biri varlığı və həyatı bərqərar edir, digəri isə yoxluğa və məhvə doğru çalışır. Onların əbədi məqamları (yəni, cəhənnəm) yalançı ardıcılılarına nəşib olacaqdır. Amma yaxşılardan əbədi məqamı və pak əndişələri (yəni, behişt) doğruluq ardıcılılarına nəşib olacaqdır.

3. Axirət:

Zərdüştilikdə axirət məsələsi aşkar şəkildə işıqlandırılır. Zərdüştilik təlimlərinə əsasən, varlıq aləminin ömrü sona çatandan sonra ümumi qiyamət başlanacaqdır. O cümlədən, bütün əməllər haqda sorğu-sual ediləcək, yaxşı və pis əməl sahiblərinin yerləri müəyyənləşəcəkdir. Zərdüşt əqidələrinə uyğun olaraq, ölümdən bir az sonra insanın əməlləri araşdırılır. Amma onun müqəddəratı qiyamət günündə təyin edilir. Qiyamət günündə hamı cəhənnəmin üzərində olan “simut təhl” adlı bir körpüdən keçməlidir. O körpünün bir tərəfi behiştə gedib çıxır. (Bu əqidə eynilə İslami etiqadlarda olan sirat körpüsü ilə uyğundur). Körpünün əvvəlində əməl dəftəri oxunur və hamının əməlləri Ahura Məzdanın əlində olan tərəzinin iki gözüne qoyulur. Tərəzinin yaxşı əməllər qoyulan gözü ağır olarsa, həmin şəxs behiştə gedəcək, çirkin əməllər qoyulan gözü ağır olduqda isə, cəhənnəmə gedəcəkdir. Yaxşı əməl sahibləri Zərdüştün yol göstərməsi ilə o körpüdən sağ-salamat keçib gedəcəklər. Amma şər əməl sahiblərinin cəhənnəmə süqut etməkdən başqa bir yolları olmayacaqdır.

Zərdüştiliyin müqəddəs kitabında əfv, bağışlamaq, kəffarə və şəfaətdən söhbət açılır; deyilir ki, hər kəs öz əməlinin girovundadır. İnsan yaxşı iş görsə, yaxşı fikirləşsə və yaxşı danışsa nicat tapacaq,

pis iş görüb, pis danışsa və şər əməl sahibi olsa cəhənnəmə getməkdən başqa yolu qalmayacaq.

4. Müjdə:

Zərdüşt, xalqı Ahura Məzdaya doğru dəvət etməklə yanaşı, inanırdı ki, axırda elə bir gün gəlib çatacaq ki, hamı düzgün bir dinə qovuşacaqdır. Amma o, özünü axırncı peyğəmbər və ümumbəşəri bir xilaskar kimi tanıtdırmamışdır; həmişə “suşyant” adlandırdığı xilaskarın gəlişini müjdə verirdi.

DƏRSİN XÜLASƏSİ

Zərdüştiliyin əsas etiqadları tövhid əsasında olmuş və Ahura Məzda bütün varlıqların xalığı kimi təqdim edilmişdir.

Zərdüşt, Muğan ayinində adi hal olan divlərə pərəstiş əqidəsilə mübarizə aparmış və bu sitayışı Ahura Məzdanın əzəmətini dərk etmək yolunda bir maneə hesab etmişdir.

Zərdüşt təlimlərində «Sepentaminu» xeyir, düzlük və bərəkətin, Əngireminu isə şər və çirkinliklərin mənşəyidir.

«Emşasipentand» «Sepentaminu»ya xeyir əməllərdə kömək edən altı mələkdir.

Zərdüştülikdə axirət, behişt və cəhənnəm məsələlərinə diqqət yetirilir.

Zərdüşt özünü sonuncu peyğəmbər hesab etmir və gələcəkdə xilaskar bir elçinin gələcəyi barədə müjdə verirdi.

SUALLAR BƏ TAPŞIRIQLAR

1. Zərdüşt Ahura Məzdanı necə təqdim edirdi?
2. Nə üçün Zərdüşt divə pərəstiş etməklə müxalifətçilik edirdi?
3. «Sepentaminu» və «Əngireminu» nədir və onların rolu nədən ibarətdir?
4. «Emşasipentand»ın nədən ibarət olmasını izah edin?
5. Zərdüştülik tövhid dinidir, yoxsa ikiliyə pərəstiş dini?
6. Zərdüşt əqidəsində axirətlə əlaqədar hansı inanclar vardır?
7. "Suşyant" nə deməkdir?
8. Müəllimin köməyi ilə zərdüştlərin Əhrimən barəsində olan əqidələrini müsəlmanların şeytan barəsində olan əqidələri ilə müqayisə edin.

DÖRDÜNCÜ DƏRS

ABESTA

Tədqiqatçıların arasında zərdüştlərin müqəddəs kitabı olan Avesta ilə əlaqədar yaranmış anlaşılmazlıq Zərdüştin özü barədə olan ixtilaflardan daha çoxdur. Fikir ayrılığının əsası bundan ibarətdir ki, Avesta, ümumiyyətlə Zərdüştin kitabıdır, yoxsa onun bir hissəsi ona məxsusdur, yerdə qalan hissəsi isə Zərdüştdən əvvəlki dövrlərə aiddir, və yaxud Mubədlərin vasitəsi ilə ona artırılmışdır? Görəsən hal-hazırda əldə olan Avesta həmin kitabın külliyyətidir, yoxsa onun yalnız bir hissəsidir? Daha mühüm bir məsələ budur ki, Zərdüştin ümumiyyətlə müqəddəs kitabı olub, yoxsa yox? Daha məşhur və mötəbər görünən, eləcə də alimlər tərəfindən daha çox qəbul edilən məsələ budur ki, zərdüştliyin müqəddəs kitabı olan Avestanın bir hissəsi Zərdüştin bəyanlar və münacatlar məcmuəsidir ki, onun şagirdləri və köməkçiləri tərəfindən toplanıb yazılmışdır. Amma dini mətnlərdən bir hissəsi Zərdüştdən əvvəl də mövcud olmuş və müəyyən mətləblər də sonralar mubədlərin vasitəsi ilə əlavə edilmişdir. Bəzilərinin dediklərinə görə, Avestanın ilk nüsxəsi 21 kitabdan ibarət idi ki, Biştasibin göstərişi ilə qızıl xətlərlə on iki min inəyin dərisinə yazılmışdır. Amma makedoniyalı Isgəndərin İrana hücumları zamanı qarət edilib yandırılmışdır. Əşkanilər dövründə Avestanın yeniləşdirilməsinə səy göstərilmişdir və bu mərhələdə onun yalnız şifahi olaraq, yadda qalan hissələri toplanıb yazılmışdır. Buna görə də müasir dövrdə mövcud olan kitab əsil Avestanın külliyyəti deyil, onun müəyyən bir hissəsidir.

«Bununla yanaşı, Avesta zərdüştlərin müqəddəs kitabıdır, onların dini mənbələrinin ən üstünü sayılır; əxlaq və əqidələrinin əsasını

təşkil edir. Zərdüşt mubədləri Avestaya müəyyən təfsir və şərhlər yazmışlar ki, onlar "Zend Avesta" adlanır. Avesta dörd hissədən təşkil olunmuşdur:

Birinci hissə: «Yəsna»

«Yəsna» Avestanın ən mühüm hissəsidir. Yəsna kəlməsi pərəstiş və sitayiş mənasını daşıyır. Bu hissə Ahura Məzdanın sitayiş və tərifinə aid ayə və nəğmələrdən təşkil olunduğu üçün Yəsna adlandırılmışdır. Bu bölmədə 72 fəsil (mat) vardır. Yəsnanın 17 fəslə zərdüştlərin məşhur nəğmələri yəni, "kasa"lardır.

Kasaların özü də beş hissədən ibarətdir: "Əhlüb kas" (7 fəsildir), "Üşnud kas" (4 fəsildir), "Sepentaminu kas" (4 fəsildən ibarətdir), "Rüxşirət kas" (1 fəsil) və "Bəhiştə kas" (1 fəsil).

Tədqiqatçıların əksəriyyəti bu fikirdədir ki, kasalar Zərdüştün öz nəğmələridir və buna görə də Avestanın ən mühüm və əsas hissəsi sayılır. Zərdüştlər barədə tədqiqat aparən alimlərdən biri kasalar bəhsini aşağıdakı şəkildə xülasələndirmişdir:

1. Allah-taala mövcuddur, O, bütün maddi və mənəvi şeylərin xaliqidir. O, «Sepentaminu» (Sepentminu) vasitəsi ilə və düşünməklə Öz yaratdıqlarına varlıq bəxş edir. O, müqəddəslik və düzlük sahibidir; xəlv etmək, bəxş (əfv), güzəştə getmək və bərəkət vasitəsilə dərk olunur. O, altı müqərrəb mələk (mücərrəd) vasitəsilə əhatə olunmuşdur ki, onların atası və xaliqidir. Bu altı mələkdən üç müqərrəb və mələkəti varlıq onun öz cövhərindəndir, ondan ayrılmaz olduğunu demək olmaz. Yəni, Bəhumilər, Əşə, Sepəntminudur ki, onların vasitəsi ilə xəlv edir. Onun məqamı qəhr və şəhriyar məqamıdır; şübhəsiz, yaratdığı bütün şeylərin mütləq rəhbəridir. Şəhriyar, hal-hazırda əqidə bəslənən Bilruşun hücumu vasitəsilə Ənqireminunun əli ilə dağıdılmışdır. Amma son anda ilk vəziyyətinə qaytarılacaqdır. Xordad və Mordad da onun zatından

ayrılan deyildir. Amma bunlar özləri mükafatdan ibarətdir ki, o, Allahın istəyi əsasında zahidliklə əməl edən şəxslərə vədə verilmişdir. Bu altı müqərrəbin axıncısı Armiti, yaxud Harsayi müqəddəs insanla Allah arasında müştərək olub, bu iki varlıq arasında düzgün rəbitənin göstəricisidir. Allah ağıllı bir rəhbərdir və Əhrimən qüvvələrinin fəvqündə dayanır.

2. Dünya Əşə (düzlük) və yalan arasında bölünmüşdür. Əşə elimli rəhbər olan Sepəndminun vasitəsilə yaradılmışdır. Amma yalanın mənşəyi barəsində peyğəmbər susmuş və heç bir şey deməmişdir. Bir-birilə fəza təşkil edən bu iki qütb arasında (düzlük və yalan) ikiliyə yönəlmə və onların arsında insanların azad seçməsinin mümkünlüyü Zərdüşt təfəkkürünün əsasını təşkil edir.

3. Elm sahibi olan rəhbərin məxluqatı azad şəkildə xəlq olunur. Onlar düzlük və yalandan birini seçməkdə azaddırlar. Bu məsələ ilahi müqərrəblər qədərincə insanlara da aid olur. Buna əsasən heyrətləndirici tərzdə Sepəntminunun qardaşı kimi vəsf olunan Əngireminu özü ən pis işləri seçir. Bu seçki onun ixtiyar və iradəsindən irəli gəlir; divlər də belədir. Zərdüşt köhnə məbudları, onlara ibadət mərasimlərinin tələbi olan kobudluq xatirinə şər və Əhrimən qüvvələri hesab etmişdir.

4. İnsan tam azad olduğuna görə, özünün son talehinin məhsuludur və yaxşı işlər yerinə yetirməklə əbədi mükafatlara nail olur; Xordad (yəni, salamatlıq) və Mordad (əbədilik) ona məxsusdur, divpərəstlər də vicdan və adil Allahın vasitəsilə əbədi əzabla ən pis varlıqlara məhkum edilir.

5. Əşənin xarici vücudu atəşdir və zərdüştlərin dini mərkəzlərinə və ocaqlarına çevrilən də məhz bu atəşgahdır. Ərimiş metalın və odun çətin imtahanları vasitəsilə Zərdüşt sözünün haqq olmasını isbat edir. Həmçinin həmin atəş və qızarmış dəmir vasitəsilə bəşəriyyət dünyanın son anlarında mühakiməyə və hesaba çağırılacaqlar (ar.si.zənd. Tülü və gürubu zərdüştgəri, tərcümə: Teymur Qadiri).

İkinci hissə: «Bistert»

«Bistert» əbədi həyat dövrünü və rəhbərlər mənasındadır. Avestanın bu hissəsi dua və sitayişlərdən ibarətdir. Ahura Məzdanın dərğahında Zərdüşt, Emşanspentant, Izadan və s. mücərrəd aləmin, asimanın və onda olanların rəhbərləridir. Bu bölmədə həmçinin dini bayramlar və onunla əlaqədar söhbətlər gedir. Bistert 22, yaxud 27 fəsildən ibarətdir.

Üçüncü bölmə: «Bendidad»

«Bendidad» - divlər əleyhinə olan qanun mənasındadır. Avestanın bu hissəsində dini qayda-qanunlar, hökmlər, dünya və axirətdəki cəzalar işıqlandırılır; fərdi və ictimai hökmlər bu hissədə toplanmışdır. Bu hissə həqiqətdə 22 fəsildən ibarət olan fiqhi bir kitabdır ki, hər fəsildə şəriət hökmlərinin bir qismi bəyan olunmuşdur. Burada murdar şeylər, pakedicilər, murdarlanmış şeylərin paklanma qaydası, məssi-meyyit qüslünün qaydası, divlərin hücumunun, böyük günahların və murdar heyvanların həmləsinin qarşısını necə almaq barədə qayda-qanunlar toplanmışdır.

Bendidadda dünya və axirət vədələri barəsində, Əhrimənin Zərdüştə necə mübarizə aparması, elm öyrənməyə, təlim-tərbiyəyə rəğbətləndirmə, izdivac edib ailə qurmaq və s. kimi məsələlər bəyan olunmuşdur.

Dördüncü hissə: «Kiçik Avesta»

Bu bölmə Sasanilər dövrünün məşhur mubədi kimi tanınan Azərpad-maraspənd (odun keşikçisi) tərəfindən yazılmışdır. Bu kitab dualar, namaz, müxtəlif günlərin münacatları, dini bayramlar,

izdivac, ölüm mərasimləri, xoş və acı günlər, günahların kəffarəsi, hacətlərin ödənilməsi və bu qəbildən olan digər məsələlərə aiddir.

Yəştlər kiçik Avestanan digər bir hissəsini təşkil edir. Yəşt fidyə və yalvarış mənasındadır. Bu hissədə 22 fəsil vardır və hər bir fəsil mələklərdən birinin tərif və vəsfindədir. Yəştlərdən hər biri zərdüştlər tərəfindən ilin müəyyən vaxtlarında oxunur.

* * *

Dərsin əvvəlində qeyd olunduğu kimi, on iki min inək dərisində yazılmış əsil Avesta Isgəndər tərəfində yandırılıb məhv edilmişdir. Mövcud olan Avesta Əşkanilər dövründə ağızdan-ağıza eşidilməklə, yaxud da yadda qalanları yığıb bir yerə toplamaqla yazılmışdır. Bu tarixi məlumatların düzgünlüyü sübuta yetsə, Avestaya nə qədər təhrif və dəyişikliklərin edilməsini təsəvvür etmək olar. İlk Avestanın çox geniş həcmə malik olmasını, onun ilk nüsxəsinin misilsiz bir vəziyyətdə yazılmasını və bütün ayələrinin qorunmasının qeyri-mümkünlüyünü nəzərə alaraq, onun sonrakı nəsillərə gəlib çatmasının nə dərəcədə çətin bir iş olduğunu başa düşmək olar. İlk Avestanın aradan getməsi ilə onun yeni nüsxəsinin yazılması arasındakı uzun zaman fasiləsi də bu məsələnin mürəkkəbliyini bir neçə dəfə artırır.

DƏRSİN XÜLASƏSİ

□Avesta zərdüştlərin müqəddəs kitabıdır və dörd hissədən: Yəsna, Biperet, Bəndidad və kiçik Avestadan təşkil olunmuşdur.

□Kasalar Yəsnanın ən mühüm hissələridir və onun 17 fəslinə şamildir.

SUALLAR BƏ TAPŞIRIQLAR

1. Avesta kimin göstərişi ilə və necə yazılmışdır?
2. "Zənd Avesta" nə deməkdir?
3. Yəsnanın mövzusu nədən ibarətdir?
4. Bəndidad hansı məsələləri əhatə edir?

BEŞİNCİ DƏRS

ZƏRDÜŞTİLİYİN DİNİ AYINLƏRİ

1. Odun müqəddəs sanılması:

Zərdüştlər dördlük təşkil edən ünsürləri (su, od, hava və torpaq) pak və müqəddəs sayırlar. Zərdüştilik hökmlərində bu dörd ünsürü aludə edən şəxslər üçün ağır cəza tədbirləri nəzərdə tutulmuşdur. Əlbəttə, atəş daha artıq ehtirama layiq görülüb və zərdüştlər onu nur və işıqlıq simvolu, ilahi mələkut nişanəsi, nurun və işıqlığın xalığı olan Ahura Məzdanın rəmzi hesab edirlər. Zərdüştlər od müqəddəsləşdirməkdə o qədər ifrata varmışlar ki, onların məbədləri də atəşgah adlandırılmışdır; onların ibadətləri də odun qarşısında yerinə yetirilir. Buna görə də zərdüştlər sair qövmlər və digər din ardıcılıqları arasında atəşpərəst kimi tanınmışlar.

Müqəddəs atəş uzun-uzadı hazırlıqlar və müfəssəl ibadətlər silsiləsi ilə yanaşı hazırlanır. Ən müqəddəs atəş odur ki, on altı ayrı-ayrı atəşdən təşkil olunsun. (Yəni, on altı məntəqədə xüsusi mərasim, dua və zikrlərlə müqəddəs atəş hazırlansın, daha sonra onlar bir-birilə birləşdirilsin).

Atəşin müqəddəs sayılıb pak saxlanması qaydalarından biri də budur ki, ətirli səndəl ağacının odunlarından bir neçəsini yonaraq üst-üstə toplayır və onları odun üzərinə tökürlər. Sonra atəş şölələrinin yuxarısında azacıq məsafədə atəşlə təmasda olmayan metal bir qaşığı saxlayırlar; onda kiçik bir dəlik açılır və qaşığın arasında səndəl çubuqlarının ovuntularını tökürlər. Sonra müqəddəs çubuqlar yığımını alovlandırır və dua və nəğmə oxuyub qiraət etməklə məşğul olurlar. Bu əməli 91 dəfə təkrar edirlər. Nəhayət mubədlərin 16 müxtəlif məntəqədən bir yerə topladıqları pak atəş müqəddəs bir

kürədə yandırılır və mubədlər öz ağızlarını incə bir parça ilə örtüb uzaqdan tənəffüs etdikləri bir halda onu yandırırılar.

Odun qorunduğu qab daxili otağın yaxınlığında küllə doludur və orada dörd ayaqlı bir kürsü vardır ki, mubədlər onu növbə ilə səndəl ağacının çubuğunun qırıqları ilə alovlu saxlayırlar. Ağızlarına bir parça bağlayırlar ki, nəfəsləri pak oda üfürülməsin və onu çirkləndirməsin. Həmçinin odun kənarında asqırıb və ya öskürməkdən özlərini saxlayırlar.

Zərüdşt dininin ardıcılıarı günün istənilən vaxtında atəşgahın içərisinə gedə bilərlər. Məbədə daxil olmazdan qabaq öz əllərini və üzlərini suya çəkir, Avestanın bir hissəsini tilavət edir, dua və münacat oxuyurlar. Sonra ayaqqabılarını çıxardaraq məbəd otağına daxil olub, müqəddəs məşəlin qarşısında namaz qılır, bir qədər səndəl çubuğu ilə yanaşı olan nəzir və hədiyyəni mubədə təqdim edirlər. Bunun müqabilində mubədin ixtiyarında olan müqəddəs küldən bir qab götürür, feyz və bərəkət kəsb etmək niyyəti ilə öz üzünə və gözlərinə sürtürlər. Sonra oda tərəf təzim əlaməti olaraq əyilərək namaz qılır, dua oxuyur və hər bir halda həmin odu ilahi mələkut nişanəsi və rəmzi kimi qələmə verirlər; onlar oda allah kimi deyil, onun nişanəsi kimi pərəstiş edirlər. Daha sonra yavaşca arxaya çəkilir, ayaqqabı çıxarılan yerə çatır və atəşgahdan xaric olurlar.

2. Atəşgah:

Zərdüştələr atəşgahı ətrafı açıqlıq olan bir məkanda düzəldirlər. Hər atəşgahda atəş yandırmaq üçün xüsusi bir mərkəz vardır ki, ətriban yəni, odun qoruqçusu olan mubəddən başqa heç kəs oraya daxil ola bilməz. Ətribanlar atəşin ətrafına gedərkən tənən yəni, ağıza bağlanan şeyləri geyməlidirlər ki, onların nəfəsi müqəddəs odu aludə etməsin. Atəşgahın sağ tərəfində dördbucaqlı şəkildə geniş bir otaq vardır ki, müxtəlif və bir-birinə bərabər hissələrə bölünmüşdür; hər biri xüsusi bir iş üçün nəzərdə tutulmuşdur. Bu otağı yəzqənşah yəni, ibadət məkanı adlandırırlar. Od yandırılan yeri atəşgahın

ortasında düzəldirlər ki, günəşin odun üzərinə saçmasının qarşısı alınsın.

Müqəddəs atəşin müxtəlif növləri vardır və onlara cəmiyyətlər əsasında təriflər verilir. Məsələn, evin atəşi, qəbilənin atəşi, kəndin atəşi, əyalətin atəşi və s. Atəşin qoruqçusuna “manənd” deyilir və bu vəzifə mubəd vəzifəsindən ibarət olan ətribanlardan fərqlənir. Manənd ruhani heyətlərin bir üzvüdür ki, mubədin nəzarəti altında odun qorunub saxlanması vəzifəsini öhdəsinə almışdır. Atəşgah həmişə ətirli yanıqlar səbəbi ətirələnir və odu səndəl çubuğunun hissələri ilə qeyd etdiyimiz mərasimlər əsasında paklayır və həmişə yanar vəziyyətdə saxlayırlar.

3. Mubədlər:

Mubədlər zərdüşt dininin dini rəhbərləri və ruhaniləridir, müxtəlif dini vəzifələri öhdələrinə alırlar. Onlar öz ardıcılıqlarına moizə edib yol göstərməkdən əlavə, atəşgahların ibadət mərasimlərini, müqəddəs odu yandırmaq üçün odunların paklanması və müqəddəs atəşin qorunub saxlanmasını öhdələrinə alırlar. Həmçinin təharət hökmlərinin icrası, günahkarların etiraflarını eşitmək, onları əfv edib günahlarından keçmək, kəffarənin miqdarını təyin etmək, cərimələr, viladət zamanı adi təşrifatların yerinə yetirilməsi, müqəddəs kəmərin bağlanması (kəşti), əqd mərasiminin icra edilməsi, cənazənin dəfni, dini bayramların keçirilməsi və icrası çox ağır olan şəri cəza qanunlarının tətbiqi və bu kimi digər işlərin hamısı zərdüşt rəhbərlərin və mubədlərin öhdəsindədir.

4. Nəcasət və təharətin hökmü:

Zərdüştlərin nəzərində əşyaların çoxu mürdar və mənfurdur. Belə ki, bir şəxs və bir şey onlarla təmasda olsa, ciddi və xüsusi şəkildə paklanmalıdır. Ölü insan və heyvanların cəsədi, div, heyzli və nifaslı qadın, ölü uşaq dünyaya gətirən qadın, heyvanların cəmdəyi ilə təmasda olmaq, su, torpaq, yaxud atəşi aludə etmək və sair məsələlər nəcasətlərdən sayılır; nəcasətdən paklanmaq üçün çoxlu hökmlər

müəyyənləşdirilmişdir. Bundan əlavə, qamçı, yaxud edam kimi şəri cəza qanunları torpağı, və ya odu murdarlayan və yaxud da ölü bir şəxsi təklidə daşıyan şəxslər üçün təyin edilmişdir. (Bendidad, dörd cildli kitab, Haşim Rəzi).

5. Zərüdştlərin dini mərasimlərindən biri də budur ki, uşaq həddi-bülüğ yaşına – 15 yaşına çatan zaman sidrə köynəyi geydirilir, belinə koştı bağlanır. Sidrə alt köynəyə bənzər kiçik bir köynəkdir ki, xüsusi biri formada tikilir, koştı də hinduların zənnarına oxşayan müqəddəs bir kəmərdir.

Zərdüştlər ayinində olan bir qız, yaxud bir oğlan həddi-bülüğ yaşına çatıb Avestadan din təlimlərini öyrəndiyi zaman, onun valideynləri sidrə geymək və koştı bağlamaq mərasiminin icra olunması üçün müəyyən bir gün təyin edir və öz qohum-əqrəbalarını, dostlarını bu mərasimə dəvət edirlər. Bu gündə əvvəlcə böyük bir süfrə salınır və onda atəş sinisi, səndəl ağacından düzəldilmiş qab, ud çubuğu, bir qabda qurudulmuş meyvələr (püstə, badam, qoz, fındıq, sincid, ərik yarpağı, əncir, nargil və bir qədər noğul və şirni tökülür; ona nərək deyilir) və bir qədər gül, göy, avişən yəni, kəklikotu və düyü ilə bəzəyirlər. Daha sonra həddi-bülüğə çatan oğlan və ya qız sidrə köynəyini geydikdən sonra süfrənin bir kənarında üzü günəşə tərəf oturur, mubəd onun qarşısında dayanır və mərasimi orzodişt (razi-niyaz ayini) oxumaqla başlayır. Sonra mubəd süfrənin digər tərəfinə gedir, təzə həddi-bülüğə çatan şəxsin arxasında dayanır və koştini onun belinə bağlayır. Bu müddətin hamısında həddi-bülüğə çatan şəxs mubədin biləklərini öz əllərində saxlayır və dua oxuyarkən onunla birlikdə zümzümə edir, mərasim sona çatdıqdan sonra həddi-bülüğə çatan şəxs öz yerində durur və mubəd də əvvəlki yerinə gedərək onun qarşısında ayaq üstə dayanıb Avestanı onun sağ-salamat olması niyyəti ilə qiraət edir. Qiraət halında da kəklikotu, düyü və şirnilərin bir hissəsini onun başına tökürlər.

6. Ölülərin dəfn mərasimi:

Bendidadın çox hissəsi ölümlərlə əlaqədar hökmlərə məxsusdur və bunun da səbəbi budur ki, zərdüştilik nəzərindən ölü çox çirkin bir varlıq hesab olunur. Buna görə də onun torpaqda dəfn edilməsi qadağan və haramdır. Çünki onların nəzərində torpaq pak və müqəddəs bir ünsürdür və buna görə də ölünü torpaqda dəfn edən bir şəxs üçün ağır cəza tədbirləri nəzərə alınmışdır. Bəzi şəraitlərdə onun barəsində ölüm hökmü də verilir. Bu etiqad əsasında zərdüştlər öz ölümlərini müəyyən mərasimdən sonra daxmada, yaxud "Bürçü xamuşan"da qoyurlar ki, qurd-quşlara yem olsunlar. Ölümlərin sümükləri günəşin altında quruduqdan sonra həmin daxmanın axır hissəsində qazılmış quyuya tökülür. Amma son yarım əsirdə zərdüştlər dəfn üslubunu başqa bir şəkildə həyata keçirirlər. Bu məqsədlə əvvəlcə ölünün gözlərini bağlayır, əllərini sinəsinə qoyur, ayaqlarını da dizlərinə qədər büküb təmiz bir otaqda daşla döşənmiş yerin üzərində, yaxud dəmir bir taxtın üzərində uzadırlar. Sonra isə sayı adətən iki, dörd, yaxud altı nəfərdən ibarət olan pişqahnam (ölü çəkənlər) vasitəsi ilə dəmir bir tabuta qoyularaq dəfn olunacaq yerə aparılır. Orada pakşuların (ölüyuyanların) vasitəsilə təhvil alınıb qüsl-kəfən edilir, koştı bağlandıqdan sonra dəmir taxtın üzərinə qoyulur və ağ bir parça ilə üzleri örtülür. Daha sonra namazxanaya aparılır ki, orada mubədlər qasaları oxumağa başlasınlar. Bu işin axırında ölünü həmin dəmir taxtla birlikdə qəbirin içinə qoyurlar ki, torpağa toxunmasın. Daha sonra qəbirin üstünü daş və betonla örtürlər.

* * *

Bu dərstdə qeyd olunanlar zərdüştlərin dini ayinlərindən bəzi nümunələr idi; onların dini hökmlərinin hamısı bu kitabın bəhslərinə sığışmaz və bu barədə yazılmış müfəssəl kitablara, xüsusilə Bendidada müraciət etmək olar.

DƏRSİN XÜLASƏSİ

Zərdüştlərin nəzərində atəş müqəddəsdir; atəşin müqəddəs hesab edilməsi üçün təşkil edilən mərasimlərdən əlavə, atəşgahların atəşi həmişə yanar vəziyyətdə saxlanılır.

Zərdüştlərin əsil ibadət yerləri atəşgah adlanır.

Zərdüştlərin mubəd adlanan dini rəhbərləri bütün dini mərasimləri yerinə yetirməyə vəzifəlidirlər.

Dörtlük təşkil edən ünsürlərin pəklığını qorumaq (od, hava, torpaq və su) zərdüştlərin dini hökmlərinin ən mühümünü təşkil edir.

Koşti və sidrə zərdüşt dinində geyim formasıdır ki, xüsusi mərasimlərdə həddi-bülüğa çatan şəxslərə geyindirilir.

Müasir zərdüştlər öz ölümlərini qəbirə elə qoyurlar ki, torpaqla heç bir əlaqəsi olmasın.

SUALLAR BƏ TAPŞIRIQLAR

1. Atəşin müqəddəsləşdirilməsi mərasimini izah edin.
2. Atəşgah necə bir məkandır?
3. Mubədlərin vəzifəsi nədir?
4. Sidrə geymək və koşti bağlamaq mərasimini izah edin.
5. Qədim zərdüştlər ölümlə necə rəftar edirdilər?

ALTINCI DƏRS

ZƏRDÜŞT DININDƏKİ DƏYİŞİKLİKLƏR

Zərdüştilik əsrindən sonra Mazdaizm çoxlu dəyişikliklərə məruz qaldı. Bu din bir tərəfdən neçə-neçə firqələrə bölündü, digər tərəfdən də yeni ayinlərlə - Manəvi, Məzdəki kimi cərəyanlarla üzləşdi və həmçinin bir çox siyasi hadisələrlə qarşılaşdı.

1. FIRQƏLƏR

Üçüncü dərstdə qeyd olunduğu kimi, zərdüştilikdə əsas bəhs Ahura Məzdanın xilqət aləminə olan mehr-məhəbbəti, Sepentaminunun və Əngirəminunun Ahura Məzda ilə olan rabitəsinin necəliyi ətrafındadır. Zərdüştiliyin ilkin təlimlərinə əsasən, Ahura Məzda öz əndişəsində iki minunu xəlq etmişdir. Bu iki minu xilqətin əvvəl çağlarından xeyirlə şərdən birini seçməyə və öz seçimləri ilə Sepənd və Əngura olmağa vadar edilmişlər. Bu seçki o qədər əsaslı və mühüm idi ki, Sependminu öz düşməni Əngirəminuya demişdir: “Bizim fikrimiz, ayinimiz, meylimiz, seçimimiz, söhbətimiz, əməlimiz, elmimiz və ruhumuz bir-birilə müvafiq deyildir.”

Hər halda Allah iki minunu xəlq etmişdir, onlardan biri xeyir və yaxşılıq, digəri isə şər və pisliyi seçmişdir. Buna əsasən, Allah Ahura Məzda hər iki minudan ilkindir; baxmayaraq ki, Sepentminu ilə müvafiqdir və Əngirəminunu rədd edir.

Amma Ahura Məzda ilə bu iki minu arasında əvvəlcədən təyin olunmuş rabitə sonrakı dövrlərdə dəyişdirildi və bu rabitənin təhlil

və dəyişdirilməsinin necəliyi ilə əlaqədar olaraq, zərdüşt dini üç firqəyə bölündü: Sənəviyyani Məzdai, Məsxiyyə və Zərvaniyyə.

1. Sənəviyyani Məzdai:

Bu firqə nur və işıqlığın xalığı və məzhəri olan Sepəndminunun Ahura Məzda ilə eyni səviyyədə olduğuna və Əhrimənin onun müqabilində dayandığına etiqadlıdır. Onlar mütləq işıqlığa və nura pərəstiş edir, hər növ nuru ondan bilir və onu (mütləq işıqlığı) aləmin rəhbəri kimi təqdim edirdilər; bütün yaxşı işləri ona aid edirdilər. Onun adı Ahura Məzda, yaxud Xudavənd və yaxud da Yəzdandır. Bunun da müqabilində Əhrimən qərar tutur ki, bütün pis işlər ona mənsub edilir. Ahura Məzda bu kimi işlərdən pak və münəzzəhdir. Buna əsasən, bu firqə Ahura Məzdanı nurun xalığı hesab edərək, onunla zülmət xalığı olan Əhrimənin arasında daimi mübarizə və keşməkeş olduğuna inanır və bu aləmin əslinin nur və zülmətdən nəşət tapdığına inanırdılar.

2. Məsxiyyə:

Məsxiyyə firqəsi varlığın əslini Ahura Məzda hesab edir, amma inanırdılar ki, Əhrimənin də əslisi (qədimki tərifləri ilə yanaşı) allahdandır. Bu firqə ona görə Məsxiyyə adlanmışdır ki, ona əqidə bəsləmək, Ahura Məzdanın Əhrimən üçün mənşə olması, zülmətin və pisləklərin əsil ünvanı ilə tanınan Əhrimənin mütləq xeyir və yaxşılıqdan ibarət olan Ahura da məsx olmasını tələb edirdi.

3. Zərvaniyyə:

Zərvan sonsuz zaman və məkan mənasındadır. Zərvaniyyə firqəsi inanır ki, Zərvan əsildir; Ahura Məzda və Əhrimənin xalığıdır. Zərvandən bir xeyir allahı və bir də şər div yaranmışdır ki, birincisi Orməzd, yaxud Ahura Məzda, ikincisi isə Əhrimən adlanmışdır. Zərvaniyyənin nəzəriyyəsinə uyğun olaraq, Ahura Məzda zərdüştlərin yeganə allahı olmaqla, Zərvan adlı başqa bir allahın da məxluqudur.

2. YENI DINLƏR

Zərdüşt dininin qarşılaşdığı digər bir cərəyan da iki yeni etiqadi cərəyanın formalaşması idi ki, Məzdai dininə artırılan inhiraf və təhriflər əsasında yaranmışdır. Bu iki ayin aşağıdakılardır:

Manvi və Məzdəki ayini.

Bundan əlavə, zərdüştilik digər bir real gerçəkliklə də qarşılaşdı və bu da məsihilik və islam kimi yeni səmavi dinlərin zühur etməsi idi.

1. Manvi ayini:

Mani üçüncü miladi əsrinin əvvəllərində özünü axırıncı peyğəmbər, öz dinini isə dinlər arasında ən kamil bir din kimi təqdim etdi. O, zərdüştiliyin əqidəvi əsaslarını, xüsusilə zərvaniyyə firqəsinin təlimlərini məsihiliyin, budaizmin, hinduizmin əqidə üsullarına və eləcə də işraqi fəlsəfəsinə qatmaqla, bundan əlavə, onlara bəzi şəxsi nəzərlərini artırmaqla Manvi ayininin əsasını qoydu. Onun dini kitabı Orjanək adlanırdı. Mani mahir bir rəssam olduğuna görə öz müqəddəs kitabını çoxlu rəsm əsərləri ilə bəzədi; bu kitab həqiqətdə rəsm əsərləri ilə illüstrasiya olunmuş yeganə müqəddəs kitab sayılırdı.

Öz ayinində zərvaniyyənin ikilik əqidəsinə yer verən Manvi firqəsi sürətlə yayılıb genişləndi və zərdüştliyin əhatə etdiyi sahələrin çoxuna hakim kəsildi. Amma İslam dini zahir olduqdan sonra müsəlmanlar manviləri təkallahlı və kitab əhli hesab etmədiyinə görə, onlar azlıq təşkil edən dini bir qurum kimi islam cəmiyyətində öz həyatlarını davam etdirə bilməyib, tədricən aradan getdilər.

2. Məzdəki ayini:

Məzdəkilik Manvi ayinindən parçalanaraq yaranmış bir firqədir ki, Məzdəkin vasitəsi ilə Miladın beşinci əsrinin axırlarında formalaşmışdır. Məzdək, Manvi rəhbərlərinin üstünlüyü ilə müxalif idi. Ona görə də öz yaratdığı firqəni Manvi və Zərdüştiliklə

müxalifətçilik vasitəsi yaratmaq məqsədi ilə icad etmişdi. Məzdək əqidəsinin ən mühümlərindən biri mal, sərvət, ləzzət və maddi nemətlərdən, o cümlədən qadın, həyat yoldaşı, ev və s. kimi şeylərdən istifadədə hamının bərabər olmasıdır. O, inanırdı ki, mal-dövlət sərvətlilərdən alınaraq yoxsullara verilməlidir ki, hamı ondan bərabər şəkildə bəhrələnsin.

Sasani şahı Ənuşiravanın atası Qubad özünün şəxsi və siyasi hədəfinə görə (bəlkə də zərdüşt ruhanilərini və əşraf təbəqəsini əzmək üçün) Məzdəkiliyə üz tutub ona çox geniş imkanlar verdi. Beləliklə, Məzdək öz ayinini o dövrdə zərdüşt cəmiyyətində genişləndirə bildi. Amma Qubaddan sonra Ənuşiravan məzdəkiləri kütləvi şəkildə qırmağa başladı və bundan sonra Məzdəkilik gizli bir firqə şəklinə düşdü; bu firqə İslamın zühurundan sonra üç əsr öz həyatını davam etdirə bildi.

3. Məsihilik:

Zərdüşt cəmiyyətini təhdid edən və onu bir din kimi əsaslı şəkildə təhlükə ilə qarşılaşdıran üçüncü din məsihilik idi. Məsihilik İran zərdüşt cəmiyyətinə əsasən iki yolla daxil oldu: Biri məsihi təbliğatçılarının vasitəsi ilə; digəri isə İran dövləti tərəfindən müharibələrdə əsir düşərək ölkənin müxtəlif məntəqələrinə yayılan şəxslərin əli ilə. Məsihilik Xosrov Pərvizin dövründə çox yüksək nüfuza malik idi və bu dövrdə İran şahlarının yaxın adamlarından çoxu məsihi oldular; şahın özü də bu dinə meyl etdi və bununla da məsihiliyin genişlənməsi üçün münasib şərait yarandı.

4. İslam dini:

İslam dini İrana daxil olan ərəfələrdə zərdüştilik zərvaniyyə, manvi, məzdəki və s. cərəyanların xurafi əqidələrinə düşər olmuşdu və onun əqidə üsulları insani dəyərlərdən çox uzaq düşmüşdü. Digər tərəfdən də bu din fəsad, eyş-işrətçilik və sinfi ziddiyyətlər bataqlığında qərq olmuş, hökumət aparatı ilə mubədlərin əlində oyuncağa çevrilmişdi. Buna görə də xalq kütlələri əvvəldən az-çox tanış olduqları yeni bir din qarşısında müqavimət göstərmədilər və

onu asanlıqla qəbul etdilər. Çünki, onun təkallahlıq və tövhid əsasında olmasını, fitrətlə uyğun və Ahura Məzda ruhuna malik bir din olduğunu görürdülər; bəlkə də zərdüştlərin belə bir mövqedə olmasında Suşyantın gəlişinə verdiyi vədə də təsirsiz olmamışdır. Bundan əlavə, İslam ordusu rəhbərlərinin çox sadə şəkildə yaşaması, onların adi əsgərlərlə eyni səviyyədə və birlikdə olması iranlıların ruhiyyəsində çox dərin təsirlər buraxdı; onlar yeni dini qəbul etmək üçün daha çox maraq göstərdilər. Buna görə də İranın müsəlmanlar tərəfindən fəth olunması hadisəsində, qısamüddətli müharibələrdə Nəhavənd şəhərinin yaxınlığındakı Qadisıyyə məntəqəsində baş verən vuruşmalar istisna olmaqla, İran imperatorluğunun qalan şəhərlərində camaat islam dininə yüksək rəğbətlə qoşulurdular.

3. SIAYSI DƏYİŞİKLİK LƏR

Dördüncü dərstdə qeyd olundu ki, İsgəndərin İrana həmləsindən sonra zərdüştlik rəvnəqdən düşdü, Avestanın yeganə nüsxəsi də yandırıldı. Amma Əşkanilər silsiləsinin təsis olunmasının ardınca, Avestanın yenidən bir yerə yığılıb kitab halına salınması başlandı və bundan sonra Zərdüşt dini yenidən dirçəlməyə başladı. Bu rəvnəq Sasanilər dövlətinin təsis olunması və Zərdüştliyin ölkənin rəsmi məzhəbi kimi elan olunmasından sonra bir neçə dəfə yüksəldi. Sasani şahları mubədlərə geniş imkanlar verib, sair məzhəb ardıcılıqları ilə pis rəftar etdilər. Zərdüşt ruhanilərinin təsiri altında camaatı öz məzhəblərini tərk etməyə və bu dini qəbul etməyə məcbur etdilər. Digər tərəfdən də zərdüşt mubədlərinin səltənət aparatında əldə etdikləri hədsiz mövqelərə görə cəmiyyət sinfi ziddiyyətlərə düçar oldu; camaatın dini rəhbərliyə qarşı narazılıqları artdı. Bu da İran xalqlarının İslam dininə üz gətirməsinin əsas amillərindən biri idi. Belə ki, qısa bir müddət ərzində camaatın əksəriyyəti islamı qəbul etdi və o zamandan indiyə qədər zərdüştlər

Iran xalqları arasında azlıq təşkil edən dini qurum kimi öz həyatlarını davam etdirirlər.

DƏRSİN XÜLASƏSİ

Zərdüştilik Sepentminunun və Əngireminunun Ahura Məzda ilə rəbitəsinin necəliyi barəsində yaranan ixtilaf səbəbi ilə üç firqəyə: Sənəviyyəni Məzdai, Məsxyyə və Zərvaniyyə firqələrinə bölündü.

Sənəviyyəni Məzdai Sepentminunu Ahura Məzda ilə bir hesab edirdilər. Buna əsasən Ahura Məzda və Əhrimən bir-birinin qarşısında dayanırdı.

Məsxyyə Əhriməni allahdan bilir, Ahura Məzdanı isə onun əslə kimi cəlvələndirirdi.

Zərvaniyyə Ahura Məzda və Əhriməni Zərvan adlı digər bir məxluqun xalığı kimi hesab edirdilər.

Zərdüştilik dörd cərəyanla – Manviyyə, Məzdəkiyyə, Məsihilik və İslam dini ilə qarşılaşdı.

SUALLAR BƏ TAPŞIRIQLAR

1. Sepentminu və Əngireminunun rəbitəsi Sənəviyyəni Məzdai firqəsi nəzərindən necədir?
2. Nə üçün Məsxyyə firqəsi belə adlanmışdır?
3. Zərvan nə deməkdir və zərvaniyyə firqəsinin əqidəsi nədən ibarətdir?
4. Manvi əqidəsi nədir?
5. Məzdəki ayininin ən mühüm əqidəsi nədir?
6. Nə üçün İslam dini Zərdüştiliyə qalib gəldi?

YEDDİNCİ DƏRS

BƏNI-ISRAİL QÖBMÜ

Yəhudi dini Bəni-İsrail qövmünə mənsub edilir və bu qövmdən olan həzrət Musa (ə) Bəni-İsrail arasında peyğəmbərliyə seçilmişdi. Həzrət Musa (ə)-ın besətinin tarixi şəraitlərini və yəhudi şəriətinin təsis olunmasını aydınlaşdırmaq üçün bu qövmün tarixinə qısa bir nəzər salmaq zəruridir.

Bəni-İsrail İbrani və Sami irqindəndir. İbranilər ilk əvvəldə Ərəbistan yarımadasının şimalındakı səhralarda, Şam diyarının ətrafında köçəri həyat tərzini sürürdülər. Onların əqidələri sair bədəvi ərəblər kimi fetişizm və animizm olmuşdur. Həzrət İbrahim (ə) tövhid dininin əsasını qoyana qədər onlar bir neçə allaha inanırdılar.

Bəzi tədqiqatçıların fikrincə, İbrami ləqəbini Kənanilər həzrət İbrahim (ə) Kənana daxil olduqdan sonra ona və onun ardıcılılarına vermişdilər. Çünki «İbrani» sözü «əyn», «bey» və «re» kökündən olub «keçmək» mənasındadır. Həzrət İbrahim (ə) Kənan diyarına çatmaq üçün Fərat çayından keçdiyinə görə ona bu ləqəb verilmişdi.

Həzrət İbrahim (ə) qoca yaşlarında iki övlad sahibi oldu; biri İsmail digəri isə İshaq. İshaqın iki ekiz oğlu oldu ki, birinə İsu (çox tüklü deməkdir) adı qoyuldu; çünki dünyaya gələndə onun bədəni tüklü idi. İkinci oğlu isə Yəqub adlandırıldı. Yəqub isə təqib edən mənasındadır; çünki birinci övladın ardınca doğulmuşdu.

Həzrət Yəquba Tövratda qeyd olunan bir xurafatçı hadisə əsasında yəni, Allahla güləşmək (nəuzibillah) məsələsində¹ İsrail ləqəbi verildi; yəni, qəhrəmana qalib gələn bir şəxs. Həzrət Yəqubun

¹ Peydayış sifri, 32-ci bab, 24-32-ci ayələr.

on iki oğlu oldu ki, onların nəslə Bəni-İsrailin on iki tayfasını təşkil edir.

Eramızdan əvvəl, təqribən 17-ci əsrdə həzrət Yəqub əhli-əyalı ilə birlikdə Kənanda quraqlıq olduğuna görə Misirə köçmüşdü. Misirdə Yəqubun oğlu Yusif oranın baş vəziri olmuşdu. Buna görə də Yəqub və onun ailəsi orada çox hörmətlə qarşılandı; onlarla layiqli tərzdə rəftar edilərək əkinçilik üçün çox yararlı, münbit torpaq sahələrini onların ixtiyarında qoydular. Məhz bu dövrlərdə Bəni-İsrail on iki tayfaya bölündü. Lavi, yaxud Levi qəbiləsi həzrət Musa, Harun, Məryəm və İsanın mənsub olduğu on iki tayfadan biridir.

Bəni-İsrail tayfaları uzun illər Misirdə çox əzizlənilib firavanlıqla yaşadılar və çoxlu sərvət toplaya bildilər. Onların çoxu yüksək hökumət məqamlarında idilər. Amma Misir fironları istilacı qövm olan Higzus qövmünə qələbə çaldıqdan və onları öz diyarlarından qovduqdan sonra Bəni-İsrail illə çox pis rəftar etməyə başladı; çünki, Bəni-İsrail onların nəzərində qəribə və yad sayılırdı. Onlarla higzuslarla olduğu kimi çox da qəddar rəftar etməirdi, amma hər bir halda qibtilər¹ arasında yadlarla mübarizə ruhiyyəsinin icad olunması Bəni-İsrailə münasibətin dəyişməsinə səbəb oldu. Qurani-Kərimin bəyan etdiyi kimi, misirlilər Bəni-İsrail tayfalarına çoxlu zülmələr edir, onlara işgəncələr verirdilər. Onların oğlanlarını öldürür, qadınlarını özləri üçün saxlayır və onları qul kimi işlədirdilər.²

Bəni-İsrail qövmü uzun müddət çox ağır vəziyyətdə fironların amansız zülmələri altında yaşayırdılar və Firona sitayiş etməyə məcbur edilirdilər. Nəhayət, Allah-taala həzrət Musanı (ə) onların arasından peyğəmbərliyə seçdi, tövhid dininə dəvət edərək, onları vahid bayraq altında birləşdirdi və Firona pərəstiş etməkdən xilas

¹ Sami qövmünün bir şaxəsidir ki, Misirin fironları və qəbilələri həmin şaxayə mənsub edilir.

² Bəqərə-49, Əraf-141, İbrahim-6.

etdi. Sonra onları vədə verilmiş diyara getmək üçün Misirdən çıxartdı. Amma Bəni-İsrail Sina səhrasına çatdığı zaman oraya daxil olmaqdan imtina edərək, Musaya dedilər: “Bu şəhərdə zalım bir qrup vardır. Nə qədər ki, bu qövm orada hakimdir, biz oraya daxil olmayacağıq.” Onlar Musadan istədilər ki, Allahın köməyi ilə zalımlarla müharibə etsin ki, ondan sonra oraya daxil olsunlar. Buna görə də Allah-taala onlara qəzəb etdi, müqəddəs diyara daxil olmağı qırx il müddətində onlara haram etdi və onları səhralarda sərgərdan qalmağa məhkum etdi.¹

Bəni-İsrail qövmü biyabanlarda sərgərdan qaldığı qırx il müddətində öz üsyankarlıqlarını və bəhanə axtarmaqlarını davam etdirdilər; halbuki Allah-taala onlara buludlardan və dağlardan kölgələnəcək vermiş, “mənn” və “səlvə” (çörək və qızardılmış toyuq) kimi xoşagələn yeməkləri onlar üçün müqəddər etmişdir. Həzrət Musa (ə) ümmətinin susuzluğu üçün Allahdan su istədikdə, Allah-taala ona öz əsasını daşa vurmağı əmr etdi. Əsanı daşa vurduqda Bəni-İsrail tayfalarının sayı qədər, yəni onlar üçün on iki çeşmə qaynadı ki, hər biri bir çeşməni öz ixtiyarlarında saxlasın və su üstündə bir-birləri ilə dava etməsinlər.² Amma bütün bunlara baxmayaraq, Bəni-İsrail qövmü yenidən irad tutmağa başlayıb Musa (ə)-a dedilər ki, biz eyni növdən olan bir qida ilə kifayətlənə bilmərik. Allahdan istə ki, bizim üçün yerdən paxla, dənli bitkilər, xiyar, sarımsaq, mərci və soğan göyertsin.³

Həmin dövrdə Musa (ə) Allahla qırx gecə-gündüz danşımaq üçün Tur dağına getmək qərarına gəldikdə, Harunu öz yerinə canişin qoydu. Bəni-İsrail Samirin hiylələrinə aldandılar və Musanın tövhid dinini buraxıb danaya sitayiş etməyə başladılar.⁴

¹ Maidə surəsi 20-26-cı ayələr.

² Qurani-kərim, Nisa-154, Əraf-160 və 171, Bəqərə-57 və 60.

³ Bəqərə-61.

⁴ Əraf-248, Taha-85, 95.

Bəni-İsrail qövmü qırx il səhrada qaldı və həzrət Musa da orada dünyadan köçdü. Amma yəhudilər razı oldular ki, gözəl mənzərələrə, səfalı yerlərə malik olan Fələstin diyarına varid olmaq üçün öz düşmənləri ilə müharibəyə başlasınlar; nəhayət onlar zor və qüdrət işlətməklə vədə verilmiş ərazi adlanan bu diyara daxil olub, oranı öz ixtiyarlarına keçirdilər. Bu dövrdə Bəni-İsrail peyğəmbərləri bu qövmün hidayətini öhdəsinə almış, Harun, Davud və Süleyman kimi qüdrətli hakimlərin hakimiyyəti altında yaşamışdılar. Nəhayət Babilin məşhur padşahı Buxtunnəsər miladdan təqribən 600 il əvvəl Fələstinə işğal etmək üçün oraya qoşun yeritdi və Beytul-müqəddəsi fəth etdi. Yəhudi qövmü ona itaət etməkdən imtina etdikləri zaman, Buxtunnəsər onlara divan tutdu. O, həddən artıq yəhudi qətlə yetirdikdən, səltənət xəzinələrini və məbədlərini qarət etdikdən sonra onların sərvətlilərindən və sənətkarlarından on min nəfərdən artığını əsir edib Babilə apardı və öz tərəfindən Fələstinə bir nümayəndə təyin etdi. Amma on il sonra Buxtunnəsərin nümayəndəsi istiqlalıyyət əldə etmək fikrinə düşdü. Nəticədə Buxtunnəsər ikinci dəfə güclü bir qoşunla Fələstinə hücum etdi və yəhudiləri kütləvi şəkildə qırmağa başladı; şəhəri, xüsusilə məbədləri və yəhudilərin dini mərkəzlərini dağıtdı. Bu hadisə nəticəsində Tövrənin müxtəlif nüsxələri və yəhud dininin müqəddəs kitabının saxlandığı şəhadət tabutu, yaxud müqəddəs sandıq məhv edildi.

Yəhudi qövmünün yerdə qalanları əsir olaraq Babilə aparıldı və əlli il müddətində orada əsarətdə yaşadılar. Bu dövrdə öz dini kitablarından və xüsusi məbədlərindən istifadə edə bilmədilər. Nəhayət miladdan 530 il qabaq İran şahı və Həxamənişiyan sülaləsinin başçısı Kuruş Kəbir Babilə həmlə edərək Kildanilər səltənətinin kökünü kəsdi; Babili fəth etdi və yəhudi əsirlərini əsarətdən xilas etdi. Yəhudilər Kuruşun gördüyü tədbirlər nəticəsində İrana və iranlıların əqidəsinə meyl göstərdilər. Onlardan bir qurupu İrana gəldi. Kuruş böyük hörmət sahibi olan, hamının

diqqət yetirdiyi Üzeyir adlı yəhudi alimini yəhud qövmünə rəis təyin etdi və ona icazə verdi ki, yəhudilər üçün yeni bir dini kitab yazsın. Üzeyir miladdan 457 il qabaq yəhudilərdən bir qurupu ilə Fələstinə qayıtdı; orada yəhudi alimlərinin həmkarlığı ilə Əhdi-ətiqi yazmağa başladı. Yəhudilərin hal-hazırda müqəddəs kitabı adı ilə tanınan məcmuə, Üzeyir tərəfindən toplanıb bir yerə yığılan həmin kitabdır.

Əzra adlanan Üzeyir barəsində Qurani-kərimdə qeyd olunub. Belə ki, o, xarab olub dağılmış bir kənddən keçəndə heyrətlə sual etdi ki, Pərvərdigara! Ölüləri necə dirildəcəksən? Allah-taala onu yüz il müddətində ölü vəziyyətində saxladı və sonra dirildib buyurdu: “Nə qədər yatmışdın?” Cavab verdi: “Bir gün, yaxud yarım gün.” Allah-taala buyurdu: “Xeyir. Sən yüz il yatmışsan. Sən öz yeməyinə və içməyinə bax; onlar hələ də xarab olmamışdır. Öz ulağına bax (o, ölmüşdü və sümükləri bir-birindən aralanıb dağılmışdı) ki, biz Səni camaat üçün ayə və nişanə qərar veririk. Sonra sümüklərə bax; gör ki, Biz onları bir-birinə necə yapışdırıb ətə bürüyürük.¹ Qurani-Kərimin başqa ayələrində Allah-taala yəhudi qövmünün sözlərini nəql edir ki, onlar Üzeyiri Allahın oğlu kimi tanıtdırdılar və Allah bu işlərinə görə onları lənətləyir.²

DƏRSİN XÜLASƏSİ

Yəhudi dininin mənsub edildiyi Bəni-İsrail qövmü həzrət Yəqub (ə)-in övladlarındandır.

Həzrət Musa (ə) yəhudi dininin peyğəmbəri olub, Bəni-İsrailin on ikilik təşkil edən əsbatından biri olan Lavi qəbiləsindəndir.

¹ Bəqərə-259.

² Tövbə-30.

Bəni-İsrail qövmünün bir neçə dəfə vətənlərindən didərgin düşüb sərgərdan qalmasının əsas amili onların bəhanə axtarıb məsuliyyətdən qaçmaları olmuşdur.

Yəhudilər miladdan əvvəl 530-cu ildə İran padşahı Kuruşun vasitəsi ilə əsarətdən azad oluduqdan və yenidən Fələstinə qayıtdıqdan sonra yenidən öz müqəddəs kitablarını yazmışlar.

SUALLAR BƏ TAPŞIRIQLAR

1. Həzrət İbrahimdən əvvəl İbranilərin əqidələri necə idi?
2. Həzrət Yəqub kimdir və nə üçün Misirə köçmüşdü?
3. Fironun Bəni-İsrailə olan rəftarı necə idi?
4. Nə üçün Bəni-İsrail qövmü qırx il müddətində səhrada sərgərdan qaldı?
5. Buxtunnəsər Bəni-İsrailə necə rəftar etdi?
6. Kuruş Kəbir Bəni-İsrailə necə davrandı?
7. Yəhudilərin müqəddəs kitabı kim tərəfindən və nə vaxt yazılmışdır?
8. Qurani-kərimin Bəni-İsrail qövmü barəsində olan nəzərini araşdırın.

SƏKKIZINCI DƏRS

HƏZRƏT MUSA (Ə)

TƏBƏLLÜDÜ BƏ UŞAQLIQ ILLƏRİ

Həzrət Musa (ə) eramızdan əvvəl 1200-1300-cü illərdə Misirdə hökmranlıq edən Firon Ramsəsin zamanında dünyaya gəlmişdir. O, elə bir dövrdə doğulmuşdur ki, Fironun göstərişi ilə Bəni-İsrailin oğlan uşaqlarının qətlə yetirilməsi adi hal almışdı. Deyilənlərə görə, bu qətilərin əsas səbəbi ibrani cəmiyyətinin sürətlə çoxalması və qibtilərin, ibrilərin onlardan üstün olacağından ehtiyatlanması olmuşdur. Bu barədə verilən digər bir ehtimal da bundan ibarətdir ki, Firona kahinlər, münəccimlər və sehrkarlar vasitəsi ilə xəbər verilmişdi ki, o ildə (Musanın təvəllüdü ilində) Bəni-İsrail qövmü arasında bir oğlan uşağı dünyaya gələcəkdir ki, fironçuların hakimiyyətinə və qibtilərin səltənətinə son qoyacaqdır.

Qeyd olunan ehtimalların hər biri düzgün ola bilər. Ümumiyyətlə, o ildə Firon göstəriş vermişdi ki, Bəni-İsrail qadınları hamilə olmamalıdır; hamilə olduqları təqdirdə, uşaqları ana bətnində ikən öldürülməlidir. Əgər övladları dünyaya gələrsə və oğlan uşağı olarsa, yerindəcə məhv edilməlidir. Bu göstərişi icra etmək üçün çoxlu məxfi məmur və casuslar təyin edilmişdi. Belə bir şəraitdə lavi tayfasından, Imranın Yokabid adlı arvadından bir oğlan uşağı dünyaya gəldi ki, onu sonralar Musa adlandırdılar. Musa - sudan tutulan mənasını daşıyır.

Musanın anası üç ay ərzində övladını gizli şəkildə böyütmüş və ona süd vermişdi. Amma həmişə onun öldürüləcəyindən qorxurdu. Qurani-Kərimdə Allah-taala bu barədə belə buyurur:

«Biz Musanın anasına (ilahi yolu ilə, yaxud rüyada): «Musanı əmizdir; elə ki ondan ötrü qorxdun, onu dəryaya (Nil çayına) at. (Uşağın suda boğulacağından) qorxma və (ayrılığına da) kədərlənmə. Biz onu sənə qaytaracaq, özünü də (şəriət sahibi olan) peyğəmbərlərdən edəcəyik!» - deyə bildirdik.¹

Başqa bir ayədə buyurulur:

«Anana vəhy edilməsi lazım olanı vəhy etdiyimiz zaman.

(O zaman ki, mən anana buyurmuşdum): «Musanı bir sandığa qoyub çaya (Nilə) at. Qoy çay onu sahilə çıxartsın və Mənə də, ona da düşmən olan birisi (Firon) onu (sudan tapıb) götürsün. (Ya Musa!) Gözümün qabağında boya-başa çatdırılan deyə, öz tərəfindən (insanların ürəklərində) sənə bir sevgi yaratdım. Elə etdim ki, Firon özü, arvadı Asiyə və ətrafındakıların hamısı səni sevdi.»²

Musanın anası Firon məmurlarının və cəlladlarının qorxusundan, bu ilahi vəhyə və ilhama əməl edərək, Musanı içərisini qırla örtüdüğü bir sandığa qoyub Nil çayına buraxdı.

Qurani-Kərimin «Qəsəs» surəsinin 8-9-cu ayələrində həmin hadisə belə bəyan edilir:

«Fironun adamları axırda özlərinə düşmən kəsiləcək və başlarına bəla olacaq Musanı (içində olduğu sandıqla birlikdə) götürüb gəldilər. Həqiqətən Firon, Haman və onların əsgərləri günahkar idilər.

Fironun həyat yoldaşı (Asiyə) dedi: «Bu uşaq mənim də sənə də göz bəbəyimiz olsun, bəlkə də, o böyüyəndə bizə bir fayda verər, yaxud da onu oğulluğa götürərik!» Onlar işin nə yerdə olduğunu bilmirdilər.»

Sabahısı gün qəm-qüssəyə qərq olmuş ana həddindən artıq narahat idi; Musanın bacısını göndərirdi ki, ondan bir xəbər gətirsin.

¹ Qəsəs-7.

² Taha-38-39.

O, uzaqdan-uzağa Musanı tanıdı. Lakin Fironun ətrafındakılar onu tanımadılar.

Sonra Allah-taala bütün qadınların südünü Musaya haram etdi; belə ki, Musa onların heç birinin döşünü ağzına almadı. Hadisənin şahidi olan Musanın bacısı dedi:

«...Musanın bacısı Firon əhlinə belə dedi: «Sizin adınızdan (o uşağa) zəmin olub yaxşı baxacaq və ona qarşı xeyirxah olacaq ev adamlarını sizə nişan verimmi?»¹

Fironun həyat yoldaşı bunu qəbul etdi. Musanın bacısı xəbəri anasına çatdırdı. O, Fironun qəsrinə gəlib övladını qucağına aldıqda, Musa anasının döşünü alıb süd yeməyə başladı. Fironun həyat yoldaşı çox sevindi və Musanı öz anasına qaytardı ki, onu böyütsün və vaxtaşırı onu görmək üçün qəsrə gətirsin. Allah-taala Musaya xitabən belə buyurur:

«...Artıq (salamat qalmağına görə) gözü aydın olsun və kədərlənməsin deyə, səni anana qaytardıq.»²

Musanın südəmərlik dövrü belə bir şəraitdə keçdi. Sonra onu Fironun qəsrinə qaytardılar; uzun illər orada yaşayıb boya-başa çatdı.

CABANLIĞI BƏ AİLƏ QURMASI

Musa (ə) cavanlıq dövründə bir gün Misir əhalisindən xəbərsiz şəhərə daxil oldu. Şəhərin bir yerində iki nəfərin bir-birilə dava etdiyini gördü. Onlardan biri Bəni-İsraildən, digəri isə Musanın düşmənlərindən idi. Bəni-İsraildən olan şəxs Musadan kömək istədi; Musa onun köməyinə tələsdi və ona elə bir güclü zərbə vurdu ki, həmin şəxs yığılıb öldü. Musa (ə) qorxuya düşdü və düşməndən

¹ Qəsəs-12.

² Taha-40.

ehtiyatlanmağa başladı ki, qətl işinə görə tutub onu öldürməsinlər. Bəni-İsraildən olan həmin kişi yenidən Musanı köməyə çağırırdı. Musa onu vurmaq istəyəndə Fironun qəbiləsindən olan qibtə kişi dedi: “Məni də dünənki kişi kimi vurub öldürmək istəyirsənmi?” Musa başa düşdü ki, hamı onun qatil olduğunu anlamışdır. Bu zaman bir kişi gəlib dedi: “Fironun ətrafındakılar şura təşkil edərək, səni qətlə yetirmək qərarına gəliblər. Tez bir zamanda şəhərdən çıx. Musa bunu qəbul etdi və canını qorumaq üçün Misiri tərk etdi; Mədyən şəhərinə doğru yola düşdü. Mədyən şəhərinin kənarında bir quyu vardı; camaat oradan həm qoyunlarını suvarmaq üçün və həm də özləri istifadə edirdilər. Musa həmin quyunun yanında istirahət etdiyi zaman görür ki, camaat su çıxarmaq üçün izdiham yaratmışlar; suyun kənarında iki qız uşağı da dayanmışdı. Musa onlardan soruşdu: “Burada nə edirsiniz?” Dedilər: “Buraya qoyunlarımızı suvarmaq üçün gəlmişik; gözləyirik ki, camaat qayıtsın, ara sakitləşsin və biz də irəli gedək. Atamız qoca kişidir, ona görə də bu işi biz özümüz görürük.”

Musa irəli gəlib qızların qoyunlarını suvardı və istirahət üçün kölgəyə çəkildi; bu zaman Allahdan kömək və yardım istədi.

Musa istirahətə məşğul olduğu zaman gördü ki, o qızlardan biri tam həya və vüqarla qayıdıb dedi: “Atamız istəyir ki, qoyunlarımızı suvardığına görə sənə mükafat versin.” Musa onların atasının yanına gəldikdə - yəni, həzrət Şüeyb yanına – başına gələn əhvalatı nəql etdi.” Şüeyb (ə) da ona toxtaqlıq verib dedi: “Mən iki qızımdan birini sənə əvə vermək istəyirəm və sən də əvəzində (mehriyyə olaraq) səkkiz il (əgər istəsən on il) işlərimdə mənə yardımçı olarsan.”

Musa bu işi böyük məmuniyyətlə qəbul etdi və on il Şüeyb (ə)-in yanında xidmətçi oldu.¹

¹ Qurani-kərim, Qəsəs surəsi 15-28-ci ayələr.

PEYĞƏMBƏRLİYƏ ÇATMASI

Musa (ə)-in Şüeybə on illik xidmət vaxtı sona çatdıqdan sonra öz ailəsini götürüb ana vətəninə qayıtmaq fikrinə düşdü; bu məqsədlə Tur dağına tərəf yollandı. Tur dağına yaxınlaşan zaman dağdan şölənən bir od gördü. Həyat yoldaşına dedi: “Sən burada qal, mən baxım görüm orada şölənən od nədir?! Bəlkə ondan bir az gətirim, yaxud onun nə olduğunu öyrənirəm?”

Lakin Eymən vadisinə çatanda, o mübarək vadiyə yetişdikdə müqəddəs ağacdan belə bir səda eşitdi:

“Ey Musa! Mənəm yeganə olan Allah, aləmlərin Pərvərdigarı!”

Qeybdən gələn həmin səs Musaya əsanı yerə atmağı əmr etdi! Musa əsasını yerə atdıqda dəhşətli bir əjdahaya çevrildi ki, hər tərəfə hərəkət edirdi. Sonra Allah-taala ona xitabən buyurdu: “Qorxma, onu tut! Əvvəlki halına qayıdacaqdır.”

Sonra Allah-taala ona əlini qoltuğuna salıb çıxarmağı əmr etdi. Bu zaman o, əlinin çıraq kimi parladığını gördü.

Allah-taala iki möcüzəni Musanın ixtiyarına verdikdən sonra, onun peyğəmbərliyə seçildiyini buyurdu. Daha sonra ona tüğyançılıq yolunu tutan Firona doğru getməsini əmr etdi. Musa Allahdan səbr, hövsələ, işlərdə asanlıq və dilindəki düyünlərin götürülməsini istədi. Həmçinin qardaşı Harunu ona vəzir və köməkçi təyin etməsini istədi. Allah-taala Musanın istəklərini qəbul etdi. Bu dəfə Musa və Harun birlikdə Fironun yanına getmək istədilər. Çünki o, tüğyançılıq edirdi.

Qurani-kərimdə oxuyuruq:

«Onunla yumşaq danışın. Bəlkə, öyüd-nəsihət qəbul etsin, yaxud (Rəbbindən) qorxsun!»¹

¹ Taha-44.

DƏRSİN XÜLASƏSİ

Həzrət Musa eramızdan əvvəl 1200-1300-cü illərdə Misirdə dünyaya gəlmişdir.

Həzrət Musa ilahi bir iradə ilə Bəni-İsrailin bütün körpə oğlan uşaqlarının qətlə yetirildiyi bir zamanda diri qaldı və Fironun öz nəzarəti altında böyüdü.

Həzrət Musa Şüeyb peyğəmbərin qızı ilə izdivac etdi və on il Şüeyb peyğəmbərə xidmət etdikdən sonra öz vətəninə qayıtdı.

Həzrət Musa vətəninə qayıdarkən Tur dağında peyğəmbərliyə məbus oldu.

SUALLAR BƏ TAPŞIRIQLAR

1. Fironun ətrafındakılar Musanın qoyulduğu sandığı tapdıqda nə etdilər?
2. Həzrət Musa hansı şəraitdə anasına qaytarıldı?
3. Həzrət Musa necə oldu ki, Şüeybin kürəkəni oldu?
4. Həzrət Musa nə vaxt və necə peyğəmbərliyə seçildi?
5. Həzrət Musanın möcüzələri hansılardır?
6. Həzrət Musanın ilk peyğəmbərlik vəzifəsi nə idi?

DOQQUZUNCU DƏRS

YƏHÜBƏH

Həzrət Musadan əvvəl və sonra olan ilahi peyğəmbərlərin hamısında olduğu kimi, həzrət Musanın da risalət və təlimlərinin sərlövhəsində tövhid və yeganə Allaha pərəstiş məsələsi dayanır. Həzrət Musa (ə)-in risaləti ondan əvvəlki peyğəmbərlərin davamında və İbrahim (ə)-in tövhid ayininin əsasında bərqərar olmuşdur. Allah-taala Qurani-Kərimdə buyurur:

«(Ya Məhəmməd!) Biz Nuha və ondan sonrakı peyğəmbərlərə vəhy göndərdiyimiz kimi, sənə də vəhy göndərdik. Biz İbrahimə, İshaqa, Yəquba və onun övladlarına, Isaya, Əyyuba, Yunusa, Haruna və Süleymana da vəhy göndərdik. Biz Davuda da Zəburu verdik».¹

Buna əsasən nübüvvət və peyğəmbərlik bir-biri ilə bağlı olan bir silsilədir və bütün peyğəmbərlər insanları tövhidə dəvət etmişdir.

Musanın dəvəti də tövhidə və yeganə Allaha pərəstiş etməkdən ibarətdir. Qurani-Kərim İbrahimin dilindən onun tövhid əqidəsində olduğunu bəyan etdikdən sonra, onun nəslinin və övladlarının hidayət olunması nemətini də (o cümlədən Musanın) şərh edir. Allah-taala buyurur:

«Mən həqiqətən, batıldən haqqa tapınaraq üzümü göyləri və yeri yaradana çevirdim. Mən (Allah) şərik qoşanlardan deyiləm!

Tayfası İbrahimlə mübahisəyə girişdi. İbrahim dedi: «Allah məni doğru yola saldığı halda, siz Onun barəsində mənimlə mübahisə edirsiniz? Rəbbimin istədiyi hər hansı bir şey (bəla, müsibət) istisna olmaqla, mən sizin Ona şərik qoşduğunuz

¹ Nisa-163.

bütlərdən qorxmuram. (Onlar mənə heç bir şey edə bilməzlər). Rəbbim hər şeyi öz elmi ilə ehtiva etmişdir. Məgər düşünüb öyüd-nəsihət qəbul etmirsinizmi?

Allah sizə (ibadət edilməsi barədə) heç bir dəlil endirmədiyi bütlləri Ona şərik qoşmaqdan qorxmadığınız halda mən niyə sizin şərik qoşduqlarınızdan qorxmalıyam? Əgər bilirsinizsə, (deyin görək) bu iki dəstdən hansı (qiyamət əzabından) əmin olmağa daha haqlıdır?

İman gətirib imanlarını zülmə qarışdırmayanlar əmin-amanlıqdadırlar. Haqq yola yönəlmişlər də onlardır!

Bu, Bizim İbrahimə öz tayfasına qarşı verdiyimiz dəlildir. Biz istədiyimiz şəxsi mərtəbə-mərtəbə yüksəldərik. Şübhəsiz ki, Rəbbin hikmət və elm sahibidir.

Biz İshaqı və Yəqubu Ona əta etdik. Onların hər birini hidayətə (peyğəmbərliyə) çatdırdıq. Bundan əvvəl Nuhu və onun nəslindən olan Davudu, Süleymanı, Əyyubu, Yusifi, Musanı və Harunu da hidayətə qovuşdurduq...

Zəkəriyyəni, İsanı, İlyası da hidayətə çatdırdıq. Onların hamısı əməli-salehlərdən idi.

Biz həmçinin İsmaili, Ələysəi, Yunusu və Lutu da hidayətə qovuşdurduq və onları (özləri ilə bir dövrdə yaşayan bütün) insanlardan üstün etdik.»¹

Bu ayələr gözəl şəkildə bəyan edir ki, İbrahimin dini tövhid ayinidir və ondan sonra gələn peyğəmbərlərin hamısı onun ayinində olmuşlar; risalət dövründə insanları tövhidə və yeganə Allahın müqabilində təslim olmağa dəvət etmişlər.

Qurani-kərim buyurur:

«(Ya Məhəmməd!) Özünü səfehliyə qoyanlardan başqa kim İbrahimin dinindən üz çevirər? Həqiqətən Biz onu dünyada

¹ Ənam-79-86.

(peyğəmbərlik və Kəbəni təmir etmək üçün) seçdik. Şübhə yoxdur ki, o, axirətdə də əməli-saleh olanlardandır.

Rəbbi İbrahimə: «(Əmrinə) təslim ol!» - dedikdə, İbrahim də: «Aləmlərin Rəbbinə təslim oldum (müsəlman oldum!)» – deyə cavab vermişdi.

İbrahim və (sonra da) Yəqub bunu (müsəlman olmağı) öz oğlanlarına vəsiyyəət edib, hər bir dedi: «Ey oğlanlarım, həqiqətən, Allah sizin üçün (belə bir) din (islam dini) seçdi, siz də ancaq müsəlman olaraq ölməlisiniz!

(Ey yəhudilər!) Yoxsa Yəqubun ölümü yetişdikdə siz onun yanında idiniz?! O, «Məndən sonra nəyə ibadət edəcəksiniz?» - deyə oğlanlarından soruşduğu zaman, onlar «Sənin Allahına və ataların: İbrahim, İsmailin və İshaqın Allahı olan tək Allaha təslim olub, ona ibadət edəcəyik!» - dedilər.»¹

Buna əsasən bütün ilahi peyğəmbərlər İbrahimin dinindədir və həmişə öz ailə-övladlarına bu dinə tabe olmağı tövsiyə etmişlər. Quran həzrət Musa (ə)-in dilindən, Fironun ondan öz Allahı barədə soruşduğu zaman cavabında belə buyurur:

«Musa belə cavab verdi: Rəbbimiz hər şeyə öz surətini və şəklini verən, sonra da ona doğru yol göstərən Allahdır.»²

Bəni-İsrail qövmü Musanın bir neçə gün olmadığı dövrdə danaya pərəstiş etməyə başladılar. Musa qayıdıb vəziyyətdən xəbərdar olduqdan sonra onlarla çox qətiyyətli və ciddi davranaraq öz qövmünə xitabən buyurdu:

«Sizin Tanrınız ancaq o Allahdır ki, Ondan başqa heç bir tanrı yoxdur. O, elmi ilə hər şeyi ehtiva etmişdir.»³

Yəhudilərin asimani və müqəddəs kitabı olan Tövrat da bu məsələyə təkid edir ki, Musanın Allahı elə ata-babaları Yəqub, İshaq

¹ Bəqərə-130-133.

² Taha-50.

³ Taha-98.

və İbrahimin Allahıdır. «Dedi: Mənəm sənin atanın Allahı – İbrahimin, İshaqın və Yəqubun Allahı»¹

Tövratin başqa bir ayəsində belə oxuyuruq:

«Musa Allaha dedi: İndi mən Bəni-İsrailin yanına gedib onlara desəm ki, sizin ata-babalarınızın Allahı məni sizin yanına göndərmişdir. Məndən onun adının nə olduğunu soruşsalar, onların cavabında nə deyim? Allah Musaya dedi: «Mən varam və o kəsəm ki, varam.» Bəni-İsrailə belə de: «İhyət (varam) məni sizin yanınıza göndərdi.» Allah Musaya yenə dedi: «Bəni-İsrailə belə de: Yəhuvə, sizin ata-babalarınızın Allahı – İbrahimin, İshaqın və Yəqubun Allahı məni sizin yanınıza göndərmişdir. Bu əbədi olaraq Mənim adımdır və ardıcıl nəsillərə olan yadigardır.»²

Buna əsasən, Musanın bəyan etdiyi Allahın məhz İbrahim tərəfindən təqdim olunan yeganə Allah olması barədə heç bir ixtilaf nəzərə çarpmır. Amma əsas məsələ bundan ibarətdir ki, görəsən Tövratda «Yəhuva» adlandırılan Allah, Quranda Əhəd və Səməd kimi vəsf olunan yeganə Allahdır mı? «Yəhuvə» kəlməsinin kökü və onun necə tələffüz olunması barədə din tarixçiləri və tədqiqatçılar arasında çoxlu mübahisələr baş vermişdir. Bəziləri aşkar şəkildə demişlər ki, onun əsil və düzgün tələffüzü «Yəhüvəh» kimidir. Çünki həzrət Musa Bəni-İsrailə öyrətmişdir ki, təzim və ehtiram əlaməti olaraq, Allahın həqiqi adını işlətməsinlər; Allahın adını çəkmək lazım olduqda, kinayə və işarədən istifadə etsinlər. Bu təbir sonralar dəyişilərək «yəhvəh» formasına düşmüşdür. Əlbəttə, hazırda müqəddəs kitabda bu kəlmə «yəhuvə» kimi yazılıb tələffüz edilir. Alimlərdən bəziləri isə onun «həyat» kökündən alındığını və «o kəs ki, vardır» mənasına yozulduğunu deyirlər; bu ehtimalın düzgün olmasının əlaməti «ehyəh» (varam) və «ehyəh işrahiyəh» (varam o kəsəm ki, varam) təbiridir ki, Tövratin müxtəlif ayələrində

¹ Sifri xuruc, 3-cü bab, 6-cı ayə.

² Sifri xuruc, 3-cü bab, 13-16-cı ayələr.

«Ləfzi Cəlalə»nin əvəzində işlədilmişdir. Ümumiyyətlə, hər yerdə «yəhuvəh» Musanın və Bəni-İsrailin Allahı kimi işlədilmişdir. Amma burada iki məsələni xatırlatmaq yerinə düşərdi:

Birincisi budur ki, Tövrət aşkar şəkildə deyir ki, yeganə Allah yalnız Musanın yanında «yəhuvəh» adı ilə tanınan varlıqdır; bundan əvvəl İbrahimin, İshaqın və Yəqubun yanında mütləq qadir adı ilə tanınan Allahdır. «Bə Allah Musaya xitab etdi, ona dedi: Mən Yəhuvəhəm. İbrahim, İshaq və Yəquba mütləq Allah adı ilə zahir oldum. Amma Yəhuvəh adımla onların nəzərində tanınmadım.»¹

İkincisi bundan ibarətdir ki, Tövrət müəyyən sifət və xüsusiyyətləri Yəhuvəhə mənsub edir ki, Allah bu kimi xüsusiyyətlərdən pak və münəzzəhdir. Onlardan bəziləri bəşər sifətləridir ki, Allaha aid edilir:

«Musa, Harun, Nadab, Əbihu və İsrailin məşhur şəxsiyyətlərindən 70 nəfərlə birlikdə yuxarı çıxdı və İsrailin Allahını gördülər. Onun ayaqlarının altı göy yaqut kimi şəffaf və asimanın zəti kimi saf idi; Bəni-İsrail sərvərlərinə öz əlini qoymadı, onlar Allahı gördülər, yedilər-içdilər.»²

Başqa yerlərdə isə Allah Musaya xitab edib deyir: “Bəni-İsrailə əmr et ki, Onun (Allah) üçün müxtəlif hədiyyələr gətirsinlər. (O cümlədən qızıl, gümüş, düyü, lil, ərğəvan, nazik kətan, xəz dəri və s.) Sonra buyurur: «Mənim üçün müqəddəs bir məqam düzəltsinlər ki, onların arasında olum».³

Yəhuvəh digər bir yerdə xətakar şəxs kimi tanıtdırılır. Guya o, öz əməllərindən peşiman olur:

«Allah “Öz qövminə çatdır” deyə - buyurduğu pisləkdən qayıtdı».⁴ Başqa bir yerdə oxuyuruq: «Allahın kəlamı Səmuilə nazil

¹ Sifri xuruc, 6-cı bab, 3-cü ayə.

² Sifri xuruc, 4-cü bab, 9-11-ci ayələr.

³ Sifri xuruc, 25-ci bab, 8-ci ayə.

⁴ Sifri xuruc, 32-ci bab, 14-cü ayə.

oldu: «Mən peşiman oldum ki, Şaiulu (tağutu) padşah etdim. Çünki mənə tabe olmaqdan üz çevirmiş, mənim kəlamımı yerinə yetirməmişdir».¹ Buna əsasən aydın olur ki, müqəddəs kitab təhrif olunan zaman ilahi həqiqət müəyyən dəyişikliklərə məruz qalıbdır.

Əlbəttə, bu məsələ Bəni-İsrail qövmünün tövhiddə törətdikləri inhirafçı keçmişə diqqət yetirməklə də aydın olur. Çünki, Musa qısa müddətli qeybə çəkildiyi zaman, bu qövm dərhal danaya pərəstiş etməyə başladılar. Bəni-İsrail peyğəmbərlərinin çoxluğu da göstərir ki, bu qövm tövhid yolundan azmağa və şirk bataqlığında qərq olmağa daha çox meyilli olmuşdur.

¹ Kitabı əvvəli Səmuil, 15-ci bab, 10-cu ayə.

DƏRSİN XÜLASƏSİ

Tövhid və yeganəpərəstlik İbrahimin və onun nəslindən olan sair peyğəmbərlərin, eləcə də Musa peyğəmbərin ən əsas ayını olmuşdur.

Yəhudilərin müqəddəs kitabı olan Tövrat təkid edir ki, Musanın Allahı onun ata-babaları olan İbrahim, Yəqub və İshaqın Allahıdır.

Tövratda yeganə Allah Yəhuvə adı ilə təqdim olunur, bəzi bəşər sifətləri Ona nisbət verilir ki, şübhəsiz bu təhrif nəticəsində meydana gəlmişdir.

SUALLAR BƏ TAPŞIRIQLAR

1. Qurani-kərim İbrahimin və onun övladlarının dinini necə təqdim edir?
2. Qurani-Kərim nöqtəyi-nəzərindən hansı kəslər İbrahimin dinindən üz döndərər?
3. Tövrat insanları yeganəpərəstliyə dəvət edirmi?
4. Yəhuvəh nə deməkdir?
5. Yəhuvəh yeganə Allahdırımı?

ONUNCU DƏRS

YƏHUDI TƏFƏKKÜRÜ

Keçən dərstdən məlum oldu ki, Həzrət Musanın (ə) əsas ilahi vəzifəsi insanları tövhidə, yeganəpərəstliyə dəvət etmək olmuşdur. İndi isə Bəni-İsrail əqidəsinin nədən ibarət olmasını araşdırırıq. Aydınlaşdırmalıyıq ki, görəsən onlar öz peyğəmbərlərinin tövhid əqidəsində qaldılar, yoxsa şirkə düçar oldular. Həmçinin bunu da araşdırmalıyıq ki, bu qövmin alimləri öz dinlərini necə təqdim edirlər?

TÖBHİD BƏ ŞİRK

Yəhudi qövmü həmişə özlərinin yeganəpərəst olmasına təkid edərək, tövhidi həzrət Musanın on fərmanından biri kimi qəbul etmələrinə baxmayaraq, daimi olaraq büt-pərəstliyə və şirkə meyl göstərmiş və büt-pərəstlər kimi gözləri ilə görə bilmələri mümkün olan Allah qarşısında ibadət etmək istəmişlər. Qurani-Kərim onların Musadan etdikləri istəyi belə bəyan edir:

«Bə yadınıza salın ki, siz: «Ya Musa Allahı aşkarsurətdə görməyincə, heç vaxt sənə inanmayacağımız» - dediyiniz zaman gözünüz görə-görə sizi ıldırım vurmuşdu.»¹

Başqa bir yerdə buyrulur:

«...Dedilər: [Ya Musa] Allahı bizə aşkar şəkildə göstər...!»²

¹ Bəqərə-55.

² Nisa153.

Bəni-İsrailin büt-pərəstliyə meyilli olmaqlarının ən aşkar dəlili onların danaya sitayiş etmələridir. Musa (ə) qısa müddətli qeybə çəkildiyi dövrdə Allahla otuz günlük görüş üçün öz qövmündən uzaqlaşdı və Tur dağına getdi. Orada həmin otuz günə on gündə əlavə edildi. Bu müddət ərzində Harun qövmə rəhbərliyi öz öhdəsinə almışdı.¹

Amma Bəni-İsrail qövmü Musanın gecikdiyini gördükdə, Samirinin hiyləsi ilə danaya pərəstiş etməyə başladılar. Quran Harunun dilindən nəql edir ki, o (yəni, Harun) camaatın şirkə düşməyinə mane olmaq istədikdə, onu öldürmək qərarına gəlmişdilər.²

Yəhudilərin müqəddəs kitabı olan Tövrat bu hadisəni belə nəql edir: «Qövm, Musanın dağdan gec enməsini gördükdə Harunun yanına toplaşdı dedilər: “Qalx ayağa və bizim üçün gözlərimiz önündə olan bir Allah düzəlt. Çünki bu kişinin (Musa), bizi Misir ölkəsindən çıxaran bu kişinin başına nə iş gəldiyini bilmirik.” Harun onlara dedi: “Qadınlarınızın, oğlanlarınızın və qızlarınızın qulaqlarında olan qızıl sırğaları çıxarın və mənə yanına gətirin.” Bütün qövm ailə-uşaqlarının boyun-qulaqlarındakı qızilları çıxarıb Harunun yanına gətirdilər. Harun qızilları alıb qələmlə naxışladı, ondan bir dana qəlibi hazırladı və onlara dedi: “Ey İsrail, bu Allahınızdır ki, sizi Misir ölkəsindən çıxarmışdır. Harun bunu gördükdə onun qarşısında bir qurbangah düzəltdi və dedi: Sabah Yəhuvə bayramıdır. Sübh tezdən qalxıb yandırma qurbanlığını keçirib, salamat qalan hədiyyələri gətirdilər. Qövm yeyib-içmək üçün oturdu və oynamaq üçün ayağa qalxdılar. Allah Musaya dedi: “Yola düş, dağdan aşağı en. Çünki sən Misirdən çıxardığın bu qövm yolunu azmışdır. Onlara əmr etdiyim yoldan azıb özləri üçün dana düzəltmişlər və onun yanında səcdə edir, qurbanlıq kəsirlər.

¹ Əraf-142.

² Əraf-151.

Deyirlər ki, ey İsrail! Bu həmin allahdır ki, səni Misir ölkəsindən çıxarmışdır.” Allah Musaya dedi: “Bu qövmü gördüm. İndi bu çox inadkar bir qövmüdür.”¹

Diqqət yetirilməli məsələ budur ki, Qurani-Kərimin nəql etdiyinə əsasən, Bəni-İsrail qövmünün danaya sitayiş etməsinin banisi Samiri adlı bir şəxs olmuşdur. Halbuki təhrif olunmuş Tövratda bu çirkin və şirk əməl Haruna aid edilir. Həqiqətdə isə bu şəxs Harun olmamışdır; o, müqəddəs insan olduğundan heç vaxt şirkə əl atmazdı. Amma necə olursa-olsun, bu tarixi məlumatdan aydın olur ki, Bəni-İsrail qövmü ən kiçik bəhanə ilə büt-pərəstliyə meyl göstərirdilər. Qeyd olunan axırncı ayədən belə aydın olur ki, bu qövmün Allaha şərik qoşmaqda təcrübəsi var idi; Allah da onları inadkar adlandırmışdır.

Həzrət Musa (ə) qayıdan zaman dana bütünü sındırıb ona sitayiş mərasimini ləğv etdi və öz qövmünü yenidən tövhidə qaytardı. Amma onlar Musadan sonra da büt-pərəstliyə, danapərəstliyə üz tutdular. O cümlədən, Bəni-İsrail Fələstinə daxil olub bu diyarda yerləşdikdən sonra Kənanın şimal nahiyələrində yaşayan on iki tayfadan onu kənanilərlə qarışmaq nəticəsində Yəhuvəyə etiqad və pərəstişlə eyni zamanda Kənanın Bəl bütü, eləcə də onun həyat yoldaşı olan Əştaruta pərəstiş etməyə başladılar. Amma köçəri həyat tərzini keçirən iki tayfa isə öz Yəhuvə əqidəsində qalmışdılar.²

Qurani-Kərim bu hadisəyə işarə edərək buyurur:

«Həqiqətən İlyas da (Bizim tərəfimizdən göndərilmiş) peyğəmbərlərdəndir.

Bir zaman o öz tayfasına belə demişdi: Məgər (büt-lərə ibadət etməklə) Allahdan qorxmursunuz?

¹ Sifri xuruc, 32-ci bab, 1-9-cu ayələr.

² Can.Bi.Nas «Tarixi cameyi ədyan» 13-cü fəsil.

Məgər siz yaradanların ən yaxşısını (Allahı) qoyub Bələ (Bəl adlı bütə) ibadət edirsiniz?»¹

Tövrət bir çox yerdə Bəni-İsrailin üsyankarlıq, şirk və bütperəstliklərindən danışır. Aşağıdakı misallara diqqət yetirin:

«Ey Yəqub övladları və İsrail övladlarının bütün qəbilələri! Allahın kəlamını eşidin, Allah belə buyurur: Sizin atalarınız Məndə nə insafsızlıq görüblər ki, məndən uzaqlaşib batillərə tabe olublar, batil olublar və...»²

«Bə siz deyirsiniz ki, bizim Allahımız olan Yəhüvəh nə üçün bu qədər bəlaları bizə göndərmişdir? Bu zaman sən onlara de: Ona görə ki, siz Məni tərk edib başqa məbudlara ibadət etdiniz. Belə isə qəriblərə nöqə və qul olacaqsınız»³

«Bə Yərubam öz qəlbində fikirləşirdi ki, indi səltənət Davud sülaləsinə qayıdacaqdır. Əgər bu qövm qurbanlıq etmək üçün Allahın evi Yerusəlimə getsələr, həqiqətən bu qövmün qəlbi öz ağaları Rəhübam – yəhudi padşahına qayıdacaqdır və məni qətlə yetirib Yəhudanın padşahı Rəhübamın yanına qayıdacaqlar. Belə isə padşahla məşvərət etdi, iki qızıl dana heykəli düzəltdi və ona dedi ki, sizin üçün Yerusəlimə getmək çətindir. Ey İsrail! (Bunlar) səni Misir diyarından çıxaran məbudlardır və birini “Beyti-il”də qoydu, digərini “Dan”da qərar verdi. Bə bu məsələ də günaha səbəb oldu; qövm o bir dənə “Dan”ın yanına getdilər, uca məkanlarda evlər tikdilər və Bəni Lavidən olmayan qövmün hamısından kahinlər təyin etdilər. Yərubam səkkizinci ayın 15-də yəhudi bayramına oxşar bir bayram təşkil etdi və o qurbangaha getdi; “Beyti-il”də həmin cür əməl etdi, düzəltdiyi danalar üçün qurbanlıq kəsdi, düzəltdiyi uca yerlərin kahinləri Beyti-ildə kahinlərini qərar verdi, səkkizinci ayın 15-də yəni, öz qəlbindən ixtira etdiyi bir ayda Beyti-ildə düzəltdiyi

¹ Səffat, 123-125.

² İrmiya Nəbi kitabı, 2-ci bab, ayə 4-5.

³ İrmiya Nəbi kitabı, 5-ci bab, 19-cu ayə.

qurbangahın yanına gedirdi və Bəni-İsrail üçün bayramlıq təşkil edirdi; qurbangahın yanına gəldi və buxur yandırırdı.¹

SEÇILMIŞ QÖBM

Bəni-İsrail qövmü özlərini Allah tərəfindən seçilmiş bir qövm, yəhudi dinini isə özlərinə məxsus bir din hesab edirdilər. Buna görə də sair qövləri alçaq, yaramaz və heyvan sayırdılar. (Bu barədə Təlmud bəhsində daha çox araşdırmalar aparacağıq.) Onlar inanırdılar ki, yalnız Bəni-İsrail övladları yəhudi dinini qəbul edə bilər və başqaları bu qövmdən olmadıqlarına görə bu dinə daxil olmamalıdırlar. Məhz bu dəlilə görə yəhudi xaxamları yalnız yəhudilərin ibadət mərasimlərini yerinə yetirmək və onları düz yola hidayət etməyi öz öhdələrinə götürürlər; sair qövlər arasında təbliğat tədbirləri yoxdur; öz dinlərinin ardıcılığının sayını artırmağa meyl göstərmirlər. Həmin irqçilik nəzəriyyəsi əsasında Yəhüvəni Bəni-İsrailin Allahı adı ilə xatırladırlar. Elə bir Allahdır ki, yalnız Bəni-İsrail qövmünü hidayət etməyə vəzifəlidir və sair qövlərin öz məbudları vardır.

AXİRƏT

Bəni-İsrail qövmü arasında dünyaya ürək bağlamaq elə bir həddə idi ki, müqəddəs kitabın tamamilə hamısı yəhud qövmünün tarixçəsini şərh etməyə həsr edilmiş və onda axirətə etiqaddan azacıq da olsa, əsər-əlamət yoxdur. Buna görə də Qurani-Kərim Bəni-İsrail barəsində buyurur:

¹ Kitabı əvvəl padşahan, 12-ci bab, 23-26-cı ayələr.

«Sən onları (yəhudiləri) bütün insanlardan, hətta müşriklərdən də daha artıq yaşamağa həris görərsən. Onlardan hər biri istər ki, min il yaşasın...».¹

Halbuki Qurani-Kərimin aşkar buyuruqlarına əsasən, həzrət Musa (ə) özünü axirətə doğru belə hidayət edir:

«Ey qövmüm! Bu dünya həyatı keçici bir şeydir (fanidir), axirət isə əbədi yurddur.

Hər kəs bir pislilik etsə, o ancaq pisliliyi qədər cəza alar. Amma hər kişi, yaxud qadın mömin ikən bir yaxşılıq etsə, belələri Cənnətə daxil olbu saysız-hesabsız ruziyə çatar!»²

¹ Bəqərə-96.

² Mumin-39,40.

DƏRSİN XÜLASƏSİ

Həzrət Musa (ə)-in dininin yeganəpərəstlik ayini olmasına baxmayaraq, Bəni-İsrail qövmü büt-pərəstliyə daha çox meyl göstərir və tarix boyu dəfələrlə bu işə əl atmışlar.

Tövrətin təlimlərində Bəni-İsrail qövmü Allahın seçdiyi bir qövm kimi yad edilir.

Bəni-İsrailin dünyaya həddindən artıq bağlılığı, yəhudi dinində axirətə ümumiyyətlə diqqət yetirilməməsinə səbəb olmuşdur.

SUALLAR BƏ TAPŞIRIQLAR

1. Bəni-İsrail qövmü həzrət Musadan Allahla əlaqədar nə kimi şeylər tələb edirdi?
2. Bəni-İsrail danaya nə üçün və necə sitayiş etməyə başladı?
3. Bəni-İsrail Bəl bütünə pərəstiş etməyə necə üz tutdu?
4. Yərübam camaatı danaya pərəstiş etməyə necə təşviq edirdi?
5. Yəhudilərin sair qövmələr barəsindəki nəzəri nədir?
6. Nə üçün yəhud dini təlimlərində axirət məsələlərinə diqqət yetirilmir?

ON BIRINCI DƏRS

YƏHUDI AYINLƏRI BƏ İXTILAFLARI

Yəhudilər mütəmadi olaraq, öz dini qayda-qanunlarını müxtəlif ehtiyac və maraqlarına görə dəyişdirirdilər. Tövratda qurbanlıq mərasiminin yerinə yetirilməsi və hədiyyələrin təqdim olunması üslubu şərh olunur; Bəni-İsrail Fələstində yerləşib Yerusəlimdəki məbədi tikdikləri vaxtdan etibarən öz ibadi ayinlərini həyata keçirmək üçün xüsusi qayda-qanunlar düzəltmişdilər. Buna əsasən yəhudi qövmü arasında ibadət ayinlərinin əsas meyarı Yerusəlimdəki məbədin qayda-qanunlarıdır. Amma əvvəlki dərstdə də qeyd olunduğu kimi, Yerusəlimdəki məbəd Dan və Il məbədləri kimi rəqiblərə malik idi ki, Yərübən Davudun səltənətini zəiflətmək və Yerusəlimdəki məbədin mərkəzləşməsinin qarşısını almaq üçün tikilmişdi. Yərübən Bəni-İsraildən bir qurupunu öz məbədlərinə göndərdi və orada danaya sitayiş etməyin əsasını qoydu. Il və Dan məbədlərinin oxşarı olan məbədlər Cinkat və Beri Şəbə şəhərlərində də mövcuddur.

Qurbanlıq mərasimlərinin yerinə yetirilməsi və Allahın hüzuruna hədiyyələrin əta olunması mərasiminin dəqiq üslubu Sifri-xurucda və Sifri-laviyanda müfəssəl şəkildə şərh edilmişdir. Bu hədiyyələrdən bəzi növləri yandırılmaq üçün idi və onları verərkən Allaha həmd və təqdis nəzərdə tutulur. Onlardan bəziləri isə sülh və əmin-amanlıq üçün idi ki, onları verməklə, Allahla olan bağlılıq və rəbitələr bir növ möhkəmlənirdi. Günah hədiyyələri də xəta və səhvlərin bağışlanması üçün təqdim olunurdu; nəhayət, bəzi fərdlərin (kafirlərin) təqsirləri üçün də bəzi köməklik və qurbanlıqlar edilirdi ki, günahkarları onların cəzalandırılmasından azad etsin. Bu hədiyyələrin hamısı ya heyvanların qurban kəsilməsi, yaxud da

kömək və sair hədiyyələr təqdim edilməklə olurdu. Qeyd olunan hədiyyələr göyərtilər, içməlilər, məbədin ətirliəri və həmçinin sair hədiyyələr, o cümlədən məhsulun ilkin toplanması, nübar meyvələr, heyvan sürüsünün ilk doğulan balası, mal-dövlətdən olan vergilər (onda bir) və s. vergilər qərara alınmışdır. Bu hədiyyə və köməklərin hər birinin xüsusi təqdimat mərasimi var idi ki, müqəddəs kitabda incəliklərinə qədər bəyan olunmuşdur; onlar həmin tərtiblə də yerinə yetirilməli idi.

Yerusəlim məbədlərinin rəvnəqləndiyi zamana qədər bu mərasimlərin hamısı bütün incəliklərinə qədər icra olunurdu. Amma bu mərkəz Romalılar tərəfindən dağıldıqdan sonra yəhudi məbədlərində və ibadi ayinlərində müəyyən dəyişikliklər baş verdi; kənisələr qədim məbədlərin yerini tutdu. Dua, razi-niyaz, Tövrətin oxunması da qurbanlıq mərasiminin yerini tutdu. Kənisələr həqiqətdə yəhudi şəxslərin toplanış yeri idi ki, orada ibadət mərasimlərini sadə şəkildə bərqərar edirdilər. İbadətdə olan bu mərasimlər dua, dini nəğmələrin oxunması və Tövrətin tilavət edilməsi ilə xülasələnirdi; bu kimi yerlər əlavə olaraq, dini hökmlərin və əqidələrin təlim verilməsi üçün də mərkəz sayılırdı. Əlbəttə, kənisələrdə ibadət mərasimlərinin icra olunma qaydasında müxtəlif yəhudi cərəyanları arasında ixtilaf mövcuddur. Amma qədim yəhudilərin kənisələrində Tövrətlə hələ də qədim ibri dilində oxunur, qadınlarla kişilərin yeri bir-birindən ayrı saxlanır, dua və münacatlar da klassik formada icra olunur. İslahata meyl edən kənisələrdə isə bunun əksinə olaraq, ibri dilindən çox az istifadə olunur, dua və münacatların icra olunmasında, ibadi mərasimlərdə rəqqasəlikdən və musiqidən istifadə olunur.

Əlbəttə kənisələr də tədricən öz əhəmiyyətini itirmişdi; çünki yəhudilər öz dini mərasimlərinin və adət-ənənələrinin bir qismini ailəvi şəkildə mənзилərdə yerinə yetirir, yalnız kütləvi şəkildə yerinə

yetirilən mərasimlər üçün kənisaya gedir və mərasimin ardını yenidən evlərində davam etdirirlər.

ŞƏNBƏ GÜNÜ MƏRASIMI

Şənbə günü yəhudilərin istirahət və ibadət günüdür. Tövratda bu gün Allah-taalanın varlıq aləmini xəlq etdikdən sonra istirahətə başladığı gün sayılır. Buna görə də yəhudilər bu gündə işdən əl çəkərək istirahətə və ibadət mərasimi keçirməyə məşğul olurlar.

Yəhudi möminləri cümə günü gün batdıqdan sonra mənzillərini təmizləməyə, hamama getməyə, təzə paltarlar geyməyə başlayır və şənbə ibadətlərinə aid olan şamları yandırır, xeyir-duaları tilavət edirlər. Bu iş ailədə ana tərəfindən yerinə yetirilir. Mümkündür ki, uşaqlara aid olan duaları da bu mərasimə əlavə etsinlər. Sonra ailə başçısı şənbə üçün keyduş adlı təbərrük duasını şərabin üstünə oxuyur və şənbə günündə ondan bir qədər içirlər. Daha sonra əllərini xüsusi bir göstərişlə yuyaraq başqa bir təbərrük duasını şənbə çörəyinin üstünə oxuyur ki, həmin çörək də şənbə günü yeyilir. Şənbə günü və gecəsi yeyilən yeməklər də xüsusi göstərişlərə malikdir. Şənbə gününün axırncı yeməyi elə sərf edilməlidir ki, gün batmazdan əvvəl qurtarsın. Şənbə mərasiminin axırncı mərhələsi Havdale adlanır ki, bir növ toxunmuş və burulmuş şama (müqəddəs şamdanda qoyulur) dua oxumaq kimi işlərə şamildir; şərabdən olan başqa bir fincanı da içib bir qədər ədviyyələri iyləməkdir. Gün ərzində dua və münacat mərasimini kütləvi şəkildə yerinə yetirmək üçün kənisaya gedirlər.

BAYRAMLAR

Yəhudilərin ən mühüm bayramları aşağıdakılardır:

1. «Roşhəşnəd» - bu, ilin başı mənasına olub, həqiqətdə yəhudi ilinin başlanğıcı və onların bayramı sayılır. Yəhudilərin nəzərində ali müqəddəs günlərdən sayılan bu gün qədər əziz gün yoxdur və yəhudilər onu illik mühakimə günü hesab edirlər; o gün asimanın pərdələri açılır və hər şəxsin əvvəlki ildə olan əməlləri onun əməl dəftərində qeydə alınır.

2. «Kippur» - bu gün «Roşhəşnəd»dən on gün sonra yerinə yetirilir və ali müqəddəs günlərdən sayılır. Yəhudilər kəffarə və ya tövbə hesab olunan bu gündə öz günahlarını iqrar edib kəffarə orucu tutur və Allahdan günahlarının bağışlanmalarını istəyirlər.

3. «Sukkot», yaxud «Xeymələr bayramı» - «Kippur»dan beş gün sonra yerinə yetirilir. Səkkiz gün davam edən bu bayramda Bəni-İsrail qövmünün həzrət Musa (ə)-ın zamanında ağır şəraitdə səhrada yaşadıkları dövr xatırlanır.

4. «Fisəh», yaxud «Pisac» - bu bayram Bəni-İsrailin Misirdən köçmələrini xatırladan bir bayramdır və yazda təqribən mart və aprel aylarında bərqərar edilir. Bu bayramda yəhudilər qurbanlıq mərasimlərini keçirir, fətir çörəyi bişirir, şərab içir, bayram şamı yandırır Bəni-İsrailin Misirdən köçməsi hadisəsini xatırladırlar.

5. «Şavut», yaxud «Əllilik bayramı» - «Fisəh» bayramından doqquz gün sonra yerinə yetirilir və həqiqətdə «Fisəh» bayramının davamıdır. Allaha un hədiyyə etməklə keçirilən bu bayram ilahi nemətlərə şükr etmək və əkinçilik mərasiminin xatırlanmasıdır. Eləcə də Sina dağında həzrət Musaya Tövrətin nazil olmasını xatırladan bir mərasimdir.

6. «Hənukəh», yaxud «İxlas və saflıq bayramı» - bu bayram dekabr ayında səkkiz gün müddətində təşkil olunur və bu da yəhudi hekayələrindən birini xatırladır ki, onun əsasında Mekabirun məbədində yunanlılarla müharibə zamanında qalan yeganə çırağın bir günlük yağa malik olduğu halda səkkiz gün yanmasını canlandırır.

7. «Purim» bayramı. Bu bayram fevral ayının axırlarında, yaxud mart ayının əvvəllərində təşkil olunur; bu ibrani peyğəmbərlərindən biri olan Əstərin əli ilə miladdan beş əsr qabaq baş verən möcüzəni xatırladır. Haman şuş yəhudilərinin qırğın tarixini təyin etmək üçün püşk atanda Əstərin varlığı xatirinə düzülmüş mizlər tərsinə çevrildi və Haman öz əli ilə hazırladığı dar ağacından asılı qaldı.

Bu hadisə başqa cür də nəql olunmuşdur. Belə ki, Əstər ümumiyyətlə yəhudi bir qadın idi ki, İran padşahı Xəşəyar şah onu gözəlliyinə görə özünə arvad seçdi. Bu arvad əmioğlusu Mərdxay ilə birlikdə İran şahının yəhudilərin əleyhinə tədbir görmək istəyən Haman adlı vəzirindən padşaha məlumat verdi ki, guya ona xəyanət etmək məqsədi vardır. Buna görə də şah Hamanı və onun ətrafındakıları, onun yəhudiləri dara asmaq üçün hazırladığı iplə asdırdı.

ŞƏRİƏT HÖKMLƏRİ

Sair şəriətlərdə olduğu kimi, yəhudi şəriətində də müxtəlif şəri hökmlər vardır ki, onlardan bəzilərini nümunə olaraq qeyd edirik:

Əgər bir kəs başqa məbudlara ibadət etsə, onu daşqalaq etmək lazımdır;

Əgər bir kəs Yəhüvənin adına küfr etsə (küframiz bir söz desə,) onu daşqalaq etmək lazımdır;

Hər kəs Yəhüvədən başqası üçün qurbanlıq etsə, əlbəttə həlak olacaqdır;

Öz ata-anasına nifrın edən bir şəxs öldürülməlidir;

Ata-anasının öyüd-nəsihətlərinə qulaq asmayan, israfçılıq edən və şərab içən övlad daşqalaq olunmalıdır;

Ana, bacı, övlad və digər məhrəmlərlə izdivac etmək haramdır və bunun cəzası qətlidir;

Livat edən kişi və livat verən kişi, zina edən kişi və qadın öldürülməlidir;

Hər kəs şənbə günü işləsə, öldürülməlidir;

Yəhudilər ilin müəyyən günlərində oruc tuturlar: Təşrin ayının 9-cu və 10-cu kipur günü 25 saat ərzində, purin günü, kədliya günü, təşrinin 3-cü günü, əqidiya günü, təşrinin 5-ci günü, sidqiya günü, həsvan ayının 6-cı günü, yəhuyaqim günü, kilyu ayının 20-si telmiya günü, təbisit ayının 8-i fitnə günü və şəft ayının 12-ci əzad günü.

YƏHUDİ ƏXLAQI

Bu bölmədə yəhudilərin əxlaqi tövsiyələrindən bəzilərini qeyd edirik:

«Qərib şəxsə əziyyət vermə və yadına sal ki, səfərdə sən də qərib olmuşdun»; «Miskin və fəqir olan fəhlələrə zülm rəva görmə; onlar istər sən qardaşların olsun, istərsə də qəriblərdən»; «Dul qadınlara və yetimlərə əziyyət etmə; əgər fəryad etsələr, mən onu qəbul edərəm və sizi öldürərəm, qadınlarınızı dul, övladlarınızı yetim qoyaram»; «Rüşvət alma və öz əhdinə vəfalı qal»; «Söz gəzdirmək üçün gəzmə»; «Batil və yalan xəbəri yayma»; «Ata-anaya ehtiram et ki, sən ruzin artsın»; «Təvazökarlıq izzətin müqəddiməsidir»; «Təkəbbürdən dava-dalaşdan başqa bir şey hasil olmaz»; «Allahdan qorxmaq insanın ömrünü uzadar» və «Şər adamlarla əlbir olma».

DƏRSİN XÜLASƏSİ

Yəhudi qövmünün ən mühüm ibadi ayini xüsusi şəraitlərdə qurbanlıq mərasiminin təqdim edilməsi və hədiyyələrin verilməsidir.

Yəhudilərin ibadət mərkəzləri kənisə adlandırılır.

Şənbə günü yəhudilərin ibadət günüdür və bu gündə hər növ iş görmək qadağandır.

Yəhudi qövmünün ən mühüm bayramı həşnə, kipur, sükut, həs bayramı, şavud, hənukə və purimdir.

SUALLAR BƏ TAPŞIRIQLAR

1. Yəhudilərin məbədlərə hədiyyə etdikləri şeylər hansılardan ibarətdir?
2. Nə üçün kənisələrin əhəmiyyəti azalmışdır?
3. Yəhudilər şənbə günü nə edirlər?
4. Yəhudilərin ən mühüm bayramlarını qısa şəkildə izah edin.
5. Yəhudilər hansı günləri oruc tuturlar?

ON İKİNCİ DƏRS

TÖVRAT

Tövrət, yaxud Əhdi-ətiq yəhudi qövmünün tarixini, məzhəbi nəğmələrini və hökmlərini əhatə edən nəzm və nəsr məcmuəsindən ibarətdir. Əhdi-ətiq bir neçə bölmədən ibarətdir ki, həzrət Musaya vəhy şəkilində nazil olan Tövrət yalnız onun bir qismini təşkil edir. Buna görə də Tövrətin Əhdi-ətiqin hamısına aid edilməsi qələbə yönündən və Tövrətin sair Bəni-İsrail peyğəmbərlərinə nazil olan səhifə və kitablarla müqayisədə daha artıq əhəmiyyət kəsb etməsidir.

Yəhudilərin və məsihilərin nəzərində Əhdi-ətiq müqəddəs kitab sayılır, amma onun kitablarının sayı barəsində ixtilaf mövcuddur. Bəzi yəhudi alimləri Əhdə müəyyən hissələri əlavə etmişlər, halbuki başqaları həmin hissələri qəbul etmirlər; katolik məsihilərinin nəzərində mötəbər sayılan nüsxələr protestantların nüsxələrindən 7 kitab artıqdır.

Əhdi-ətiq kitabı ibri dilində, az bir qismi isə fəldani dilində yazılmışdır ki, hər ikisi də ərəb dili kimi sami dillər qrupundandır. Əhdi-ətiqin bir hissəsi yunan dilində mövcuddur ki, ibri nüsxəsindən tərcümə edilmişdir. Bu tərcümə Misir padşahı Filadelfofun dövründə (Miladdan 258 il qabaq) 72 nəfərin vasitəsilə tərcümə edilmiş və onun ibri nüsxəsi ilə müəyyən fərqləri də vardır. Katoliklərin qəbul etdiyi 7 kitab da bu tərcümədə mövcuddur. Onlar aşağıdakılardır:

Tubiya, Yəhudiyyət, Hikmət, Yəsu ibni Yəsrax, Bardək və birinci, ikinci məkatiban. Yəhudilərin nəzərində ibri nüsxəsi daha mötəbər sayılır.

İbri nüsxəsinə əsasən, Əhdi-ətiq 39 kitab və səhifədən ibarətdir. Onun əvvəldəki 5 kitabı Tövrətin əsfarları adı ilə tanınır və

yəhudilərin etiqađına görə, eynilə vəhy kəlamıdır və Sina dağında Musaya nazil olmuşdur. İbri kəlməsi olan «Tövrat» şəriət, yaxud dini təlimlər mənasındadır.

Tövratin beşlik təşkil edən sifrlərindən hər biri xüsusi bir məsələni əhatə edir:

1. Sifri peydayış: Bu kitabda dünyanın və insanın xilqəti, Adəm ilə Həvvanın başına gələn əhvalatlar, onların düçar olduqları xətalər və nəticədə behiştədən xaric olmaları ilə əlaqədar məsələlərə toxunulub. Adəmin övladlarının başına gələn hadisələr, Nuh tufanı, həzrət İbrahimin və onun nəslindən olan sair peyğəmbərlərin yəni, həzrət İshaqın, Yəqub övladlarının, xüsusilə həzrət Yusifin əhvalatları nəql olunur. Bu sifr həzrət Yusifin vəfatını bəyan etməklə sona çatır.

2. Sifri xuruc: Bu kitabda Bəni-İsrail qövmünün həzrət Yusifdən sonrakı tarixi, bu qövmün həzrət Musanın zühuruna qədər başına gələn hadisələr, onların arasından Bəni-İsrailin Misirdən çıxaraq çöllərdə avara-sərgərdan qalmaları, məşhur 10 fərmanın mətni və Yəhuvə ilə əlaqədar çoxlu etiqađi məsələlər nəql olunmuşdur.

3. Cifri edad: Bu kitabda Bəni-İsrail qövmünün 12-lik təşkil edən əsbat bölgüsü üzrə sayı, bu qövmün mənzillərinin, ictimai tərbiyə və tənzimlərinin tərtibə salınması bəyan edilib. Bu sifrdə, eləcə də Bəni-İsrail qövmünün daxilində baş verən bəzi qiyamlar, Musanın dövründə baş verən hadisələr bəyan edilmişdir.

5. Təsniyə sifri: Bu kitabda əvvəlki dörd kitaba nisbətən geniş şəkildə şərh olunan mühüm əqidəvi və tarixi bəhslər və şəriət hökmləri ixtisarla təkrar olunmuş, nübüvvət və Yuşə ibni Nunun canişinlik məsələsi ilə əlaqədar olunan bəhslər (həzrət Musanın yerinə) işıqlandırılır.

Tövratin beşlik təşkil edən əsfarından sonra Bəni-İsrail peyğəmbərlərinin sair kitabları və səhifələri Əhdi-ətiqin sonrakı bölmələrini təşkil edir və onun 12 bölməsi Bəni-İsrail qövmünün tarixinə həsr edilmişdir:

1. Yuşe ibni Nunun səhifəsi; Bu, həzrət Musa (ə)-ın canişini olan Yuşe ibni Nunun tarixinə şamildir.
2. Hakimlər kitabı; Burada padşahlar təyin olunmazdan qabaq Bəni-İsrail qazilərinin öhdəsinə aldıkları işlər və tarixlər qeyd olunub.
3. Rut kitabı; Bu, Rut adlı qadının tərcümeyi-halını bəyan edir ki, o, Əvbiyənin anası idi. Əvbiyə də Yəsanın, o da Davudun atası idi.
4. Səmuil peyğəmbərin birinci kitabı; Bu Bəni-İsrail peyğəmbərlərindən olan Səmuil peyğəmbərin tarixi və Şaulun (Talut) padşahlığa seçilməsini bəyan edir.
5. Səmuil peyğəmbərin ikinci kitabı; Bu da həzrət Davud (ə)-ın hakimiyyətini bəyan edir.
6. Padşahların birinci kitabı; Bu, həzrət Davud (ə)-ın, həzrət Süleyman (ə)-ın və onların canişinlərinin hakimiyyət dövrünü bəyan edir.
7. Padşahların ikinci kitabı; Bu da Bəni-İsrail padşahlarının Buxtunnəsərin hücumundan və onun Babildən qovulmasına qədərki tarixini bəyan edir.
8. Təvarixi-əyyamin birinci kitabı; Bu, Bəni-İsrailin nəsəbnaməsini və bu qövmün tarixini həzrət Davud (ə)-ın vəfatına qədərki təkrarını bəyan edir.
9. Təvarixi-əyyamin ikinci kitabı; Bu, həzrət Süleymanın və ondan sonrakı padşahların Babildən qovulduqları vaxta qədərki tarixini bəyan edir.
10. Əzra kitabı; Bu, Yerusəlimin (Beytül-müqəddəs) yenidən abadlaşdırılması, Yəhuyanın azad edilməsi və onun Üzeyrlə birlikdə Yerusəlimə qayıtmasını bəyan edir.
11. Nəhmya kitabı; Yəhudilərin Yerusəlimə qayıdaraq bu şəhəri yenidən abadlaşdırması Nəhmyanın dilindən bəyan edilir.
12. İstər kitabı. Burada yəhudilərin məhv olma təhülkəsinin aradan qaldırılması, İran padşahı Xəşayarın yəhudi arvadı olan İstərin vasitəçiliyi bəyan olunur.

Sonrakı beş kitab hikmətli sözlər, münacat və şerdən ibarətdir:

1. Əyyub (ə)-in kitabı; Burada Əyyub peyğəmbərin düçar olduğu imtahanlar və çətinliklər, bu çətinliklər qarşısında onun davranışı bəyan olunub.

2. Davud (ə)-in Zəburu (Məzahir); Bu, həzrət Davud (ə)-in münacatlar məcmuəsidir.

3. Əmsali Süleyman kitabı; Bu da Süleyman peyğəmbərin hikmətli kəlamlarından ibarətdir.

4. Camiəyi Süleyman kitabı; Bu, həzrət Süleyman peyğəmbərin təxəllüsü olan Camiə ibni Davudun adıdır və bu kitab varlığa və həyata bədbinliklə yanaşır.

5. Süleymanın qəzəlləri kitabı. Bu da Süleyman peyğəmbərin dilindən söylənən aşiqanə qəzəllər və şerlərdən ibarətdir.

Nəhayət sonrakı 17 kitab peyğəmbərlərin Bəni-İsrail qövmü barəsində qabaqcadan verdikləri xəbərlər və bu qövmün başına gələcək çətinliklərlə əlaqədar varid olan xəbərdarlıqlardan ibarətdir.

Bu 17 kitab aşağıdakılardır:

Əşqiya peyğəmbərin səhifəsi, İrmiya peyğəmbərin səhifəsi, İrmiya peyğəmbərlərin mərsiyələr kitabı, Həzqiya peyğəmbərin səhifəsi, Daniyal peyğəmbərin səhifəsi, Ruşəh peyğəmbərin səhifəsi, Yüil peyğəmbərin səhifəsi, Amil peyğəmbərin səhifəsi, Üvəbədyə peyğəmbərin səhifəsi, Yunis peyğəmbərin səhifəsi, Mikap peyğəmbərin səhifəsi, Nahun peyğəmbərin səhifəsi, Həbquq peyğəmbərin səhifəsi, Səfniya peyğəmbərin səhifəsi, Həcci peyğəmbərin səhifəsi, Zəkəriyyə peyğəmbərin səhifəsi, Məlaki peyğəmbərin səhifəsi.

Qeyd olunanlar Əhdi-ətiqin ümumi şəkildə təqdim olunması idi ki, yəhudilərin Tövrat və sair müqəddəs kitablarını ehtiva edir. Amma cavab verilməli ən mühüm sual bundan ibarətdir ki, bu müqəddəs kitabın həqiqi etibarını nə dərəcədədir? Görəsən onda olan mətləblər doğrudanmı Allah kəlamıdır və Bəni-İsrail qövmünün alimləri tərəfindən təhrif edilməyibdir? Onların şəxsi mənafeləri,

xəyal və təsəvvürləri ilə, həmçinin Bəni-İsrail qövmünün nəfsani istəkləri ilə qarışmayıbdır (onlar həmişə maddi bir Allaha malik olmaqlarını arzu edirdilər) və nəhayət görsən bu kitab həqiqət yolundan çıxmayıbdır?

Əgər Qurani əsas meyar götürsək, şübhəsiz, ikinci ehtimal doğrudur. Çünki Qurani-Kərimdə kitabın təhrif edilməsi yəhudi qövmünə aid edilir.¹ Başqa bir yerdə isə Quran aşkar şəkildə onların Allahın kitabını öz tərəflərindən yazaraq Allaha aid etdikləri bəyan olunur.²

Yəhudilər Tövrətə (müqəddəs kitabın hamısını) ilahi vəhy hesab edirlər. Amma həqiqət bundan ibarətdir ki, tarixi sənədlər əsasında Tövrənin şəhadət sandığına, yaxud Əhd tabutunda saxlanan əsil nüsxəsi Buxtunnəsərin ikinci hücumunda aradan getmiş və o ikinci dəfə olaraq, Miladdan 457 il qabaq yazılmışdır. Aydın ki, bu qədər zaman fasiləsi ilə həmin kitabın düzgünlüyünə xatircəmlik tapmaq olmaz. Bundan əlavə, Təsniyə sifrində həzrət Musanın vəfatı nəql olunduğuna görə şübhəsiz ki, bu kitab həzrət Musanın öz kəlamı ola bilməz; məlumdur ki, başqaları tərəfindən yazılmışdır. Bundan daha mühüm məsələ budur ki, bu kitabda mövcud olan çoxlu mətləblər Allaha heç vaxt aid edilə bilməz və onları vəhy hesab etmək olmaz; ilahi peyğəmbərlər heç vaxt bu kimi sözlər deyə bilməzlər. Məsələn, Həzrət Nuhun həddindən artıq məst olmaq əhvalatı; belə ki, məstlik nəticəsində öz övrətini açmış və bu işi özü də hiss etməmişdir³ Eləcə də həzrət Nuhun kəskin sərxoşluğu, öz iki qızı ilə yaxınlıq etməsi və öz atalarından hamilə olmaları⁴ Harun

¹ Maidə-13 və 14, Nisa-46.

² Bəqərə-79.

³ Sifri-peydayiş, 9-cu bab, 19-25-ci ayələr.

⁴ Sifri-peydayiş, 19-cu bab, 31-32-ci ayələr.

tərəfindən danaya pərəstiş və camaatın da bu pərəstişə dəvət edilməsi¹

Həzrət Süleyman və Davuda şirk və azgınlıq nisbəti vermək,² Yəqubun Allahla güləşərək onu məğlub etməsi.³

¹ Sifri-xuruc, 32-ci bab.

² Padşahların birinci kitabı 11-ci bab.

³ Sifri peydayış, 32-ci bab, 25-32-ci ayələr.

DƏRSİN XÜLASƏSİ

Əhdi-ətiq (yaxud qədim) yəhudilərin müqəddəs kitabının adıdır. Tövrət Əhdi-ətiqin mühüm və əsil hissəsindən ibarətdir ki, yəhudilərin fikrincə, həzrət Musaya vəhy olunmuşdur. Yəhudilər və məsihilər Əhdi-ətiqi müqəddəs hesab edirlər, lakin onun müxtəlif hissələri arasında ixtilaf vardır.

Tövrət beş hissədən, yaxud beş sifridən təşkil olunmuşdur: Sifri peydayış, Sifri xuruc, Sifri laviyan, Sifri edad və Sifri təsniyə.

Əhdi-ətiqin on iki kitabı Bəni-İsrail qövmünün tarixi hadisələrinin şərhinə məxsusdur.

Əhdi-ətiqin beş kitabı hikmətli sözlər, münacatlar və şerlərdən təşkil olunmuşdur.

Əhdi-ətiqin on yeddi kitabı peyğəmbərlərin qabaqcadan verdiyi xəbərlərə şamildir.

SUALLAR BƏ TAPŞIRIQLAR

1. Əhdi-ətiq neçə bölmədən ibarətdir?
2. Cifri peydayış və Sifri xuruc hansı bəhslərlə əlaqədardır?
3. Əhd tabutu nədir və o hansı talehə malik olub?
4. Tövrətin təhrif olunmasını göstərən nümunələrdən bir neçəsini bəyan edin.

ON ÜÇÜNCÜ DƏRS

TƏLMUD

Tövratdan sonra yəhudi qövmünün ən mühüm dini mənbəsi Təlmud kitabıdır. Təlmud kəlməsi təlim mənasında olub, yəhudilərin şəriət təlimlərinin geniş şəkildə izahı, Tövratın təfsiri mənasını daşıyır. Onu bir yerə yığıb tənzim edənlərin inancına görə, Musa (ə) beş sifr qalibində gələn yazılı şəriət hökmlərini gətirməmiş, əksinə, ondan əlavə şifahi olan bir şəriət də yadigar qoymuşdur ki, müəllimdən şagirdə, nəsilədən nəsilə ötürülərək uzun zaman dövründə yayılmışdır. Qədim yəhudilər bu şifahi şəriəti vəhy kimi ilə qəbul edərək, onun hökmlərini ilahi hökmlər, icra olunmasını isə Tövrat kimi vacib bilirlər. Bu şifahi şəriətlər Təlmud ünvanı ilə bir yerə yığılan bəhslərdən ibarətdir.

TƏLMUDUN YAZILMASI

Miladın 69-cu ilində Beytül-müqəddəs (Yerusəlim) şəhəri Roma imperatoru Titusun ordusu tərəfindən mühasirəyə alındı. Bir il sonra yəni, 70-ci miladı ilində romalıların ordusu tərəfindən işğal olundu və dağıdılaraq viranəyə çevrildi. Şəhər əhalisi çöllərə və digər yerlərə qaçaraq didərgin düşdülər; Süleyman heykəli adlı məşhur məbəd də viran edildi.

Romalılar tərəfindən şəhərin mühasirəyə alındığı zaman yəhudi kahinlərindən biri (Rəbilər) Mühəlla ibni Zəkai romalıların mühasirəsindən qaçıb sahilə yerləşən Yəbnə şəhərinə getdi və orada ibri dilində Midras adlanan bir növ mədrəsə təşkil etdi. O, qərara almışdı ki, həmin yerdə öz qövmünün ədəbiyyat həyatını

həzrət Musa (ə)-ın ayininin üsullarını və şəriətlərini tənzim edib bir yerə yığmaqla möhkəmləndirsin. Buna görə də öz mədrəsəsi üçün müxtəlif şəhər və məntəqələrdən şagirdlər topladı; müqəddəs kitabın təfsir olunması, İsrail rəvayətlərinin və hədislərinin toplanıb yığılması ilə məşğul oldu. Mühəllə alimlərdən ibarət bir şura təşkil etdi və yəhudilərin illik təqvimini və ayların tarixini yazıb qeydə almağa başladı. Daha sonra yəhudi millətinin qayda-qanunlarını yazmağa başladı. Dünyanın sair ölkələrində olan yəhudilər bu şurayı rəsmi şəkildə qəbul edərək, onun şəri nəzəriyyələrini - öz dinlərinin qayda-qanunları barədə olan şəri nəzəriyyələri mötəbər hesab etdilər. Bundan sonra Patriyark ləqəbi ilə tanınan bu şuranın rəisi romalılar tərəfindən də rəsmi şəkildə tanındı. Patriyarklar miladın 425-ci ilinə qədər yəhud qövmünün dini rəhbərliyini öhdələrinə almışdılar.

Yəbnə şəhərinin mədrəsləri 60 il müddətində davam etdi; Tövrətin təfsirindən əlavə, Bəni-İsrail qövmünün yazılmamış rəvayətlərinin, xəbərlərinin bir yerə yığılması ilə başlandı ki, nəhayət Roma imperatoru Hadriyanusun qanlı müharibələri zamanı bu mədrəsələr bağlandı. Burada elmi fəaliyyətlə məşğul olan yəhudi alimləri Xəlil (Cəlilə) şəhərinə getdilər və orada yeni bir mədrəsinin bünövrəsini qoydular. Bu mədrəsədə yəhudilərin görkəmli alimlərindən bir neçəsi, o cümlədən Rəbi Mayir, Rəbi Yəhud bu müddət ərzində mədrəsələrdə yazılan Tövrətin təfsirlərindən, eləcə də Bəni-İsrail qövmünün yazılmamış mətləb və xəbərlərindən istifadə edərək, Mişna (yəni, ikinci nüsxə) adı ilə məşhurlaşan bir kitab yazmağa başladılar. Mişna altı fəsildən ibarət olan bir məcmuədir ki, Tövrətin təfsiri ilə əlaqədar dörd minə qədər dini məsələ, onun tərcüməsi, keçmiş dövrlərdə olan rəbbani alimlərin əhkam və fətvalarından ibarətdir ki, alimlərin yazdığı şərh, haşiyə və yozumları özündə əhatə edir. Təlmudun əsas bölməsini təşkil edən bu kitab yəhudi qövmü arasında elə yüksək məqama malikdir ki, hətta Tövrətlə eyni səviyyədə dayanır. Mişnanın yazılması 230-cu

miladı ilində sona çatdı yəni, Tövratın Üzeyir (Əcra) vasitəsi ilə yazıldığından 7 əsr sonra.

Mişnanın altı babı aşağıdakı ardıcılıqladır:

1. Zərain, yaxud əkinçilik məhsulları, toxumlar, dənələrin mizanı; Bu fəsildə əkinçilik, torpaqla əlaqədar olan bütün dini qanunlar, eləcə də əkinçilik fəaliyyətlərinin necə tənzim olunması, həmçinin vacib namazlar, dualar və bərəkətlər də bəyan edilmişdir.

2. Məvid, yaxud vaxtlar; Bu fəsil bayramlar, şənbə günü və sair müqəddəs günlərlə əlaqədardır; hər bir münasibətlə əlaqədar keçirilməli olan mərasim və bayramların necə təşkil olunmasını bəyan edir.

3. Naşin, yaxud qadınlar; Bu fəsil evlənmə, boşanma, ailə münasibətlərində xəyanət, həmçinin qadın və kişinin öhdəsində olan hüquq və vəzifələri əhatə edir, bundan əlavə irs, vəsiyyə, nəzr və and kimi mövzulara da aiddir.

4. Nəziqin, yaxud zərərlər; Bu fəsildə cəza qanunları, şəhər qanunları və cinayət qanunlarından bəhs edilir, eləcə də qisas, hüdud və diyə məsələlərindən danışılır.

5. Qüdaşim, yaxud müqəddəslər; Bu fəsildə qurbanlıq və eləcə də məbədə hədiyyə olunan hədiyyə və nəzirlərlə əlaqədar olan bütün hökmlər, onların təqdim olunma mərasimi, şərtləri və növlərindən danışır, nəzr və qurbanlıq etiqadının məqamını aşkar edir.

6. Təharut, yaxud təharətlər. Bu fəsil cism, libas, qablar, mənzil avadanlıqlarının paklıq hökmləri, geyilməli və yeyilməli şeylərdə təharət və nəcasət, haram-halal məsələlərinə aiddir.

Mişnanın malik olduğu əhəmiyyətə diqqət yetirməklə, Bəni-İsrail alimləri onu kamilləşdirib şərh və izah etmişdir. Bu şərh yazıldıqdan sonra Qomara adlı bir kitab yarandı və Qomaranın Mişnaya əlavə edilməsindən sonra Təlmud kitabı meydana gəldi. Qomara, məzmunundakı müxtəlif iki səbkiyə görə Fələstin və Babil mədrəsələrinin alimləri vasitəsi ilə yazıldı. Buna görə də Təlmud kitabı iki adla tanınır: Yerusəlim Təlmudu, Babil Təlmudu. Ad

qoymada mövcud olan bu fərq sadəcə olaraq qomaraların təfavütünə görədir, çünki hər ikisində Mişna eyni dərəcədədir.

TƏLMUD TƏLİMLƏRİNDƏN BƏZİ NÜMUNƏLƏR

Aydın oldu ki, Təlmud yəhud qövmünün pərakəndə, didərgin düşdüyü dövrdə, yadellilərin işğalı altında olan bir şəraitdə yazılmışdır. Şübhəsiz, belə bir şəraitdə sair qövmlərə qarşı kin-küdurət, yadlara olan nifrət həddini aşmışdı; xüsusilə bu illər sair millətlər tərəfindən məğlubiyyətə, sərgərdançılığa düşər olan bir qövm üçün acı təcrübə olmuşdur. Digər tərəfdən yəhudilərdə qövmi ayinlər, sünnələrin dirçəldilməsi, iqtidar və şan-şöhrətin yenidən artırılması ruhiyyəsi daha da güclənirdi. Nəhayət ardıcılar arasında həmrəylik və vəhdətin qorunub saxlanması, ardıcılların dindən çıxmasının qarşısının alınması, sair dinlər və qövmlər içərisində itib-batmağın qarşısının alınması meylləri get-gedə artırdı. Təlmud təlimlərinə nəzər salaraq, yuxarıdakı hər üç cəhəti aşkar şəkildə müşahidə etmək olar. İndi isə bu kitabın bəzi hissələrinə yetirək:

1. Bu minnət yəhudi ruhlarına qoyuldu ki, Allahın bir hissəsi olsunlar. Bu nəfslər Allahın cövhərindən pöhrələnirdi; necə ki, övlad atanın zatından və cövhərindən çıxar.

2. Yəhudi ruhu Allahın yanında yer üzərində yaşayan sair millətlərin ruh və nəfslərindən daha yüksək məqama malik olub, daha məqbul sayılır. Çünki bu millətlərin nəfsləri şeytandan ayrılıb, heyvanların və cansızların nəfsləri ilə oxşardır.

3. Qəti qələbənin bayrağı ucaldılan zaman, məsih bütün millətlərdən razı olar, amma məsihiləri onların arasından qovar. O zaman İsrail övladları yüksək var-dövlət sahiblərinə

çevriləcəklər, çünki millətlərin yeraltı-yerüstü sərvətləri və xəzinələri onların əlinə keçəcək. Bu xəzinələr böyük sarayları doldurur; hətta üç yüz yük dəvəsi bu xəzinələrin və qapıların açarlarını daşımaq üçün kifayət etməz. O zaman hamı yəhudiliyə iman gətirər, amma bu məsihilərin bu nemətdən heç bir payı yoxdur; əksinə onların kökü yer üzərindən kəsilər, çünki onlar şeytan nəslindəndir. Məsiha gələn zaman yəhudi milləti başqa millətlərə hakim olacaqlar.

4. Yəhudilər Allahın nəzərində mələklərdən də sevimlidir. Buna əsasən, əgər bir şəxs bir yəhudiyə sillə vursa, sanki Allahın izzətinə zərbə varid etmiş olur; insanla heyvanın arasında olan dərəcə fərqi yəhudi ilə qeyri-yəhudinin fərqi kimidir. Yəhudilər bayramlarda itə yemək verə bilər, amma qeyri-yəhudiyə yemək verməməlidir.

5. Seçilmiş qövm yalnız yəhudilərdir və sair qövmlər heyvanlar kimidir.

6. Əgər yəhudilər olmasaydı, şübhəsiz yer üzündən bərəkət çəkilərdi; yağış yağmazdı, günəş saçmazdı. Deməli israililər olmadan yer üzünün sair millətləri həyat sürməyə qadir deyillər.

7. Allah yəhudi kişinin yəhudi qadınla zina etməsini haram etmişdir, lakin əcnəbi qadınlar onlara halaldır.

8. Yəhudilərdən başqalarının mal-dövlətini oğurlamaq, onlar hiss etmədiyi təqdirdə caizdir. Çünki başqalarından oğurluq həqiqətdə oğurluq deyil, yəhudilərin öz mallarını özlərinə qaytarmaq deməkdir.¹

¹ Əcad Nəhiyəz, səhyun həkimlərinin protokolları, doktor Əhməd Şəlbi: Müqari nətl ədyan 1-ci cild, Əl-yəhudiyyə, Qazi Məhəmməd Fərid, Ən-nişatus-sirriyyil-yəhudiyyi.

DƏRSİN XÜLASƏSİ

Yəhudilər həzrət Musa üçün iki şəriətin - yazılı və şifahi şəriətin olduğuna inanırlar. Tövrat yazılı şəriətdir, şifahi şəriət isə ağızdan-ağıza eşidilərək, nəhayətdə Təlumd şəklində yazılmışdır.

Mişna Təlmudun əsl mətni, Qomara isə onun şərhidir.

Təlmud Bəni-İsrail qövmünün irqçilik təlimlərini əhatə edir.

SUALLAR BƏ TAPŞIRIQLAR

1. Təlmud nədir?
2. Təlmud necə yazılmışdır və neçə hissədən ibarətdir?
3. Mişnanın neçə fəslə vardır və onların adlarını qeyd edin.
4. Təlmud təliminin nümunələrindən bir neçəsini bəyan edin.

ON DÖRDÜNCÜ DƏRS

YƏHUDI FIRQƏLƏRI

Yəhudilər sair xalqlar kimi müxtəlif firqə və quruplara bölünmüşdür. Yəhudi qövmü arasında təfriqənin ən ümdə amili yəhudi dininin şifahi təlimlərinə (Təlmuda), eləcə də Əhdi-qədimə (Ətiqə) artırılan risalələrə etiqad bəsləyib-bəsləməməklə əlaqədardır. Eləcə də axirət aləminə etiqad bəsləmək və ya bəsləməmək yəhudilərin firqələrə ayrılmasının digər bir amili hesab olunur.

Bu dərsdə yəhudi firqələrinin ən mühümlərini bəyan edəcəyik.

1. FƏRİSYUN

«Fərisyun» kənara çəkilənlər, ayrılanlar mənasındadır. Bu ad həmin firqəyə müxaliflər tərəfindən verilmişdir. Amma bu firqənin ardıcılıqları özlərini «Əhbar» yəni, rəfiqlər və dostlar, yaxud Rəbbanilər adlandırırlar.

Bu firqənin ardıcılıqları inanırlar ki, Tövrətə hamısı əzəl gündən xəlq olunmuş və Musaya nazil olan müqəddəs lövhələrdə yazılmışdır. Buna əsasən, həzrət Musanın əsrindən sonra Tövrətə yenidən yazılması həmin yazıların təkrar olunması kimidir. Fərisyunların nəzərinə görə, Tövrət təklidə müqəddəs kitabın hamısı deyil, əksinə Təlmud da müqəddəs kitabın bir hissəsidir. Fərisyunun nəzərinə, yəhudi xaxamları mənəvi hakimiyyətə və ismət məqamına sahibdirlər; onların danışdıqları Allah tərəfindən ilham olunur. Həmçinin deyirlər ki, hər bir mömin xaxamların kəlamını şəriət hökmü kimi qiymətləndirməlidir. Çünki onların sözləri Allahın buyuruğudur. Buna əsasən, əgər xaxam sağ əlim sol

əlimdirsə desə, yaxud bunun əksinə söyləsə, onu təsdiq et və onunla mübahisə etmə.

Fərisyun axirət aləminə, məhşərə, ölümlərin dirilməsinə və qiyamət gününə etiqad bəsləyir. Onlar inanırlar ki, ölüb dünyadan getmiş saleh şəxslər də Məsihanın qiyamı zamanı diriləcəklər ki, o həzrətin xidmətində olsunlar. Fərisyunlar qurbanlıq ayinlərinə inanmırlar və onların əksəriyyəti zöhd və sufilik halında yaşayır, izdivacdan qaçırlar.

Fərisyun Incildə həzrət İsa (ə)-in ən qatı düşmənləri kimi təqdim olunaraq, Qeysərin yanında bədbinlik icad edən amil və İsa (ə)-in dara çəkilməsi ilə nəticələnən bütün məkrli planların səbəbkarı hesab olunurlar.

2. SƏDUQIYYUN

Bu firqə həzrət Süleymanın zamanında böyük kahin olan Səduq, yaxud eramızdan əvvəl üçüncü əsrdə yaşamış həmin adda başqa bir kahinə mənsub edilir. Deyirlər ki, Səduq, Üzeyiri Allahın oğlu kimi təqdim edən şəxsdir ki, Quranda da buna işarə edilir.¹

Səduqiyyun şifahi təlimlər olan Təlmuda etiqad bəsləmir və inanırlar ki, bu kitab Fərisiyyun alimləri tərəfindən yazılmışdır və müqəddəs kitab deyildir. Səduqiyyunun Fərisiyyunla olan ixtilaflarından digəri səduqilərin qiyamətə, axirət həyatına, qiyamət gününün hesab-kitabına, behişt və cəhənnəmə etiqad bəsləməməsidir; onlar inanırlar ki, insanlar bütün işlərin mükafat və cəzasını məhz bu dünyada görəcəkdir. Əgər yaxşı iş sahibi olarsa, xeyir və bərəkətlə bu həyatdan mükafat alır, əgər çirkin işlər görərsə, müsibətlərə, acınacaqlı hallara giriftar olar. Səduqiyyun mələklərin

¹ Tövbə-130) (İbni Həzm, Əl-fəslü fil-miləli vəl əhvai vən-nihəl, 1-ci cild.

və şeytanın varlığına, ilahi qəza və qədərə, vədə verilən Məsihaya da inanmırlar.

Səduqiyyun ictimai rəftarda da Fərisiyyunla fərqlənirlər. Çünki Səduqiyyun müxtəlif millətlər və sair din ardıcılları ilə dostluq rəbitələrinin bərqərar edilməsinə inanırlar. Halbuki, Fərisiyyun yəhudilərdən başqasına düşmən gözü ilə baxır, hətta sair yəhudi firqələrinin ardıcıllarına da mənfi hisslərlə yanaşırlar.

3. SAMIRIYYUN

Bu yəhudi qurupu Fələstinin şimalında yerləşən Samirə şəhərində məskunlaşmış və hal-hazırda da Nablös şəhərində yaşayırlar. Onlar bu şəhəri müqəddəs şəhər və Süleymanın məbədinin yeri hesab edir, öz qiblələrini o istiqamətdə qərar verirlər. Samiriyyun Allah-taalanın vəhdətinə, Musanın nübüvvətinə və axirət aləminə etiqad bəsləyirlər. Onlar müqəddəs kitabın məcmusundan yalnız Tövrata (beşlik təşkil edən sifrlərə) Yuşenin səhifəsinə, davərlər kitabına inanır, Əhdi-ətiqin qalan hissəsini və Təlmudu rəsmi olaraq qəbul etmirlər. Bu firqə Musadan sonrakı peyğəmbərlərin nübüvvətini və Yuşeni qəbul etmir, özlərini Yəqub övladlarının varisləri və Tövratın himayədarları adlandırırlar.

4. ISINIYYUN

Bu firqə miladdan dörd əsr qabaq yaranmış, etiqad və adət-ənənələrində sair yəhudi firqələri ilə əsaslı fərqlərə malikdir. Onların sair yəhudi firqələri ilə olan ixtilaflarından biri də qurbanlığı, hədiyyələri və nəzrləri haram hesab etmələridir; halbuki bu məsələ sair yəhudi firqələrinin ən mühüm ibadətidir və Lavinyan sifri əsas etibar ilə bu mövzuya məxsusdur. Amma digər tərəfdən qüsl və

paklanmağa çox təkid edirlər. Buna görə də onlar Isiniyyun adlandırılmışdır; onun mənası pakizələr və qüsl edənlər deməkdir.

Bu firqənin ardıcılıarı bir qövmün başqa bir qövmə üstün olması və irqli fərqlərə inanmırlar və bütün qövmələr arasında bərabərliyə qaidilər. Onlar inanırlar ki, insanlar daimi sülhdə olmalı, zülm, təcavüzkarlıq və müharibədən uzaq yaşamalıdır; bu firqənin fərdi və xüsusi mülkiyyətə də etiqadı yoxdur.

5. QURRABUN, YAXUD ƏNANIYYUN

Bu firqə miladın səkkizinci əsrində Bağdad alimlərindən olan Ənan ibni Davudun vasitəsilə yaradılmışdır. Bu firqənin adı da onun banisinə mənsub edilərək Ənaniyyun adlandırılmışdır. Amma Qurravun adlandırılmalarının səbəbi də yalnız Əhdi-ətiqin əsfarına inanmalarıdır. Qurravun məqra kökündəndir ki, yəhudilərin arasında Əhdi-ətiqin əsfarına deyilən “yazılı” mənasındadır. Buna əsasən Qurravun, yaxud Ənaniyyun Təlmudun hökmlərinə, Rəbbanilərin və xaxamların təlimlərinə, onun müqəddəs kitab olmasına və şəriət hökmü daşmasına inanmırlar; yalnız Əhdi-ətiqi müqəddəs kitab kimi öz əqidə və əməllərinin bünövrəsi qərar verirlər.

Bu firqə ardıcılıarı Fərisiyyunların əksinə olaraq, yəhudi alim və xaxamların sözlərinə əməl etməzlər və onları məsum saymırlar. Buna görə də onlar şəriətdə dərk, təhqiq və ictihad qapısını açıq hesab edirlər. Həmin səbəbə görə də çoxlu şəriət hökmlərində sair yəhudi firqələri ilə ixtilafıdırlar.

6. QƏBALƏT

Bu firqə Təlmud düşüncələrinin əsasında, Əflatun, Hindistan fəlsəfəsi və Zərdüşt təfəkkürünün təsirindən yaranmışdır. Onlar

Təlmuddan təsirlənərək, batini təfsir və təvillə formalaşmış, məxfi hikmət adı ilə məşhurlaşmış, daha sonra isə Qəbalə adı ilə tanınmışlar. Arami lüğəti olan Qəbalə «qəbul» mənasındadır ki, bu da Təlmudun şifahi rəvayətlərinin qəbul edilməsinə işarədir. Bu firqə xaxam Sənan ibni Yuşanın vasitəsi ilə yaradılmışdır. Onun ardıcılları inanırdılar ki, o, 13 il Fələstin mağaralarında təklidə və məxfi şəkildə yaşamış, daha sonra isə kəşf, ilham və işraqla bütün yerlər və asimanlar onun üçün aşikar olmuşdur.

DƏRSİN XÜLASƏSİ

Təlmudun qəbul olunub-olunmaması əsasında yəhudi qövmü müxtəlif firqələrə bölünmüşdür.

Yəhudilərin ən mühüm firqələri: Fərisiyyun, Səduqiyyun, Samiriyyun, Isiniyyun, Ənaniyyun və Qəbalədən ibarətdir.

SUALLAR BƏ TAPŞIRIQLAR

1. Fərisiyyun hansı əqidəyə malikdir?
2. Səduqiyyun kimlərə deyilir?
3. Hansı firqənin Yuşədən sonrakı peyğəmbərlərə əqidəsi yoxdur?
4. Hansı firqə qurbanlıq və hədiyyələri haram hesab edir?
5. Qurravun nə üçün belə adlandırılmışdır?
6. Qəbalə əqidəsini bəyan edin?

ON BEŞİNCİ DƏRS

SIONİZM

Bu dərstdə bəhsimizin mövzusu dinlərin tanınması ilə əlaqədar əqidəvi və kəlami mətləblər olmasına baxmayaraq, yəhudilərin talehi sionizmin yaranması ilə sıx rəbitədə olduğundan, sionistlərin öz siyasi hədəfləri istiqamətində yəhudilikdən və yəhudi təlimlərindən geniş istifadə etdiklərindən, sionist protokolları vasitəsilə yəhudilər üçün yeni ideologiya nəzərdə tutduqlarından və nəhayət yəhudilərlə ümumi tanışlığı təkmilləşdirməkdən ötrü sionizmin mahiyyətini və tarixini qısa şəkildə araşdırırıq.

SIONİZM NECƏ YARANMIŞDIR?

Yəhudi qövmünün bir tərəfdən ardıcıl sərgərdançılıqları, digər tərəfdən də müqəddəs kitablarında vədəsi verilən diyara getməklə əlaqədar təkrar vədələrin verilməsi həmişə onların həmin ərazilərə çatmaq arzularında olmasına səbəb olmuşdur ki, orada öz müstəqil hökumətlərini təsis etsinlər. Tarix boyu bir neçə dəfə Fələstin diyarında məskunlaşaraq, orada Süleyman heykəli adlı məşhur məbədi yaratmalarına görə, həmin yer yəhudilərin nəzərində müqəddəs torpaq, yaxud vədəsi verilən yer kimi qələmə verildi. Buna görə də həmişə vədə verilən yerlərə getmək, Fələstinə getmək kimi məşhurlaşdı.

Bu arzular keçmiş əsrlərdə, xüsusilə İslam dininin Fələstində hakimiyyəti zamanı, sadəcə olaraq, müqəddəs yerin ziyarəti kimi qiymətləndirilirdi və dünyayın sair məntəqələrindən olan yəhudilər öz müqəddəs məkanlarını ziyarət etmək üçün oraya gedirdilər.

Fələstində, eləcə də dünyayın sair məntəqələrində yaşayan yəhudilər heç vaxt Fələstini işğal edib orada müstəqil bir dövlət yaratmaq və müsəlmanları oradan qovmaq fikrində deyildilər. Çünki islamın bu diyara hakim olduğu dövrlərdə müsəlmanlarla yəhudilər qarşılıqlı anlaşma və firavanlıq şəraitində yaşayırdılar. (Amma məsihilərin hakimiyyəti dövründə yəhudilər ən ağır təzyiqlər altında kütləvi şəkildə qırğına məruz qalırdılar. Bu dövrlərin hamısında yəhudi dövlətinin təsis olunması arzusu sadəcə bir etiqad şəklində mövcud idi ki, axirəz-zamanda və həzrət Məsihanın zühurundan sonra ümumdünya bir dövlət təsis olunacaq, hamı yəhudiliyi qəbul edəcəkdir. Hətta “səhyun aşıqları” adı altında hərəkatın başlandığı 19-cu əsrdə onların məqsədi sion dağları ətrafında yəhudi mədəniyyəti və etiqadının yayılması üçün ruhani bir mərkəz yaratmaq istəyirdilər; bu dövrə qədər müstəqil yəhudi dövləti təsis etmək üçün siyasi ideya da mövcud deyildi.

Amma 19-cu əsrin axırlarında siona¹ qayıdış təfəkkürü Teodor Hertzl (1860-1904) tərəfindən siyasi bir ideya kimi irəli sürüldü və bununla da dünyada sionizm hərəkatının əsası qoyuldu. 1897-ci ildə İsveçrənin Bal şəhərində ilk konfrans təşkil edildikdən sonra bu hərəkat başlandı və bunun ardınca sionist təşkilatı yaradıldı ki, yəhudilərə vədə verilən ərazilərə qayıdışın və müstəqil yəhudi dövlətinin təsis olunması üçün lazım olan ilkin işlər görülsün.

Teodor Hertzl israililərin sionist tədbirlərinin əsası olan “yəhudi dövləti kitabı”nda aşağıdakı üç ilkin fərzi nəzərə almışdır:

1. Dünyanın hər bir yerində yaşayan yəhudilər hansı ölkədə olmaqlarından asılı olmayaraq, ümumi bir milləti təşkil edirlər.
2. Yəhudilər tarix boyu hər bir yerdə əzab-əziyyətlərə məruz qalmışlar.

¹ Yəhudilərin nəzərində müqəddəs sayılan bir dağın adıdır ki, Beytül-müqəddəsə yaxınlığında yerləşir.

3. Yəhudilər harada və hansı millətlərin arasında yaşamasından asılı olmayaraq, heç bir xalqa qarışb onların içərisində assimiliyasiya olmamalıdır.

Hertzel bu üç müqəddimə əsasında tövsiyə edib deyir: “Yəhudilər sair millətlərə qarışaraq aradan getməməlidir; yəhudi mədəniyyəti və dinini yaymaq üçün bir mərkəzə ehtiyacı olduğumuz kimi, yəhudi dövlətimizi yaratmağa da ehtiyac duyuruq ki, dünyanın bütün yəhudiləri orada bir yerə toplaşsınlar. Bu dövlət gərək boş və iddiası olmayan bir yerdə təsis olunsun.” Əlbəttə boş və iddiasız yer deyildikdə, məqsəd bu deyildir ki, yerli əhalisi və sakinləri olmayan bir yer tapılsın. Həqiqətdə bu söz həmin ərazinin yerli əhalisinə etinasızlıq və diqqətsizliyin və o dövrə hakim olan istismarçı təfəkkür-tərzinin bəyanedicisi idi. Bu müddəanın şahidi də budur ki, Eynşteyn Baizmendən¹ «Əgər Fələstin yəhudilərə verilsə, ərəblər nə etməlidirlər?» deyə soruşduqda o, belə cavab verir: “Hansı ərəblər? Onlar elə də nəzərə çarpan millət deyillər.”² Qoldamayr 1969-cu ilin iyun ayının 15-də belə bir elan verir: “Fələstin mövcud deyildir; belə təsəvvür olunmasın ki, nə vaxtsa Fələstin xalqı mövcud olmuşdur və biz də gəlib onları buradan qovmuşuq. Onlar ümumiyyətlə mövcud olmamışlar.”³

Ümumiyyətlə, sionistlər həmin dövrdən etibarən, yəhudilərin dini əqidəsindən istifadə edərək, fələstinlilərin torpaqlarını alıb onları zorla öz doğma yurd-yuvalarından didərgin salmaq, yəhudiləri dünyanın müxtəlif nöqtələrindən oraya yığmaq və onları bu yerlərdə məskunlaşdırmaq planına başladılar. 1917-ci ildə yəhudilərin Fələstinə qayıtmaq haqqını rəsmi şəkildə tanıyan Bill Four bəyannaməsindən sonra yəhudilərə torpaq və məskən verilməsi çox sürətlə başladı. Hegemon dövlətlərin, o cümlədən ingilis və

¹ o zaman dünya sionist təşkilatının rəhbərlərindən biri idi.

² “Durnəmayi xavərmiyanə” jurnalı, 1978-ci il səh-341.

³ Sanbi-tayms jurnalı.

amerikanlıların göstərdiyi yardımlar sayəsində 1948-ci ildə fələstinlilərin işğal olunmuş ərazilərində müstəqil İsrail dövləti təsis olundu. O zamandan indiyə qədər həmin üzdənirəq və qondarma dövlət islam dünyasında törənən müsibət və fitnələrin mərkəzi, yaxın şərqdə əmin-amanlığın pozulmasının və qeyri-stabilliyin əsas səbəbkarı olmuşdur.

SIONIST TƏRZI-TƏFƏKKÜRÜ

Sionistlər müstəqil yəhudi dövləti təsis etdilər, yəhudiləri vədə verilən diyara qaytardılar və tarix boyu (əlbəttə, öz iddialarına əsasən) məruz qaldıqları zülm, sitəm və sərgərdançılıqdan qurtarmaq üçün öz hədəflərini elan etdilər. Amma məsələ bununla da bitmədi; dünya sionist təşkilatı təsis olunduqdan və sionist protokolu imzalandıqdan sonra onlar dünyəvi bir hökumət təsis etmək, bütün dünyanı və bütün millətləri əsarət altına alıb bəşəriyyətə ümumi rəhbərlik məsələsini irəli sürdülər və əməli olaraq, bu məqsədin həyata keçirilməsi üçün fəaliyyətə başladılar.

Sionistlər bu ideya və düşüncəni irəli sürdükdə Tövrat və Təlmudun “yadları qovmaq” və ifratçı irqçilik nəzəriyyələrindən çox istifadə etdilər; bu düşüncəni əvvəlkindən bir neçə dəfə artıq və qabarıq şəkildə böyüdərək sionist protokolları formasında öz məramnamələri kimi qəbul etdilər. İndi bu protokolun bəzi hissələrini nəzərinizə çatdırırıq:

“Demokratiya, insan haqları və siyasi azadlıq sırf ideyadan başqa bir şey deyildir və onun heç bir həqiqəti yoxdur. Amma bizlərdən hər birimiz lazım olan hallarda ayrı-ayrı xalqların bəzi quruplarını cəzb etmək üçün bu yağlı tikələrdən istifadə etməliyik; öz partiya və mənafeyimiz naminə, qüdrət və hökuməti ixtiyarlarında olan

müxalif partiyaları məhv etməkdən ötrü bu imkanlardan istifadə etməliyik.¹

Bu gün qızıl və pulun qüdrəti liberalizm tərəfdarları olan hökumtlərin yerini tutmuş, dindarlıq hakimiyyətinin dövrü ötüb keçmişdir. Xalqların azadlıq ideyasının gerçəkləşməsi qeyri-mümkündür.²

Siyasətin mehvəri əxlaqi dəyərlərdən tam ayrılır. Bu ikisi heç bir vəchlə müştərək deyildir, əxlaqi qayda-qanunlara tabe olan hakim məharətli siyasətçi deyil və nə qədər ki, hakimiyyət kürsüsündə əyləşib, həmişə məhv olmaq ərəfəsində olacaqdır.³

Şərab qeyri-yəhudi millətlərini başını gicəlləndirmişdir. Onların cavanları sərxoşluq nəticəsində kütbeyin olmuşlar. Bu kütbeyinlilik və axmaqlıq onları tənbelləşdirib; öz qədim miraslarını araşdırmaq sərhəddində qalmalarına və artıq bir addım götürə bilməmələrinə səbəb olmuşdur. Onlar getdikcə həmin vəziyyətdə qalmağa daha artıq həvəsləndirilirlər. Onların geriliyə təşviq olunmaları bizim vasitəmizlə baş verir. Xüsusilə, ayrı xalqlardan hazırlayıb tərbiyə etdiyimiz insanların vasitəsilə! Həmin xalqlardan hazırlanan bu kimi şəxslər öz millətlərini səfalətə sürükləməkdə, qeyri-yəhudi cavanlarını azğınlığa doğru çəkməkdə daha müvəffəq olurlar. Xüsusi müəllimlər, xidmətçilər, dayələr, varlıların evlərində işləyən xadimələr, katibələr, katiblik işçiləri, saraylarda və əyləncə məkanlarında, qeyri-yəhudilərin gediş-gəliş etdiyi yerlərdə işləyən qadınlar və s. şəxslər sonuncu növdən sayılırlar. Adətən qadınlar cəmiyyəti adı ilə qeydə alınan bu fenomenlər və o yerlərə gediş-gəliş, qaynayıb-qarışmaq, azad əyyaşlıq və fəsad məqsədləri üçün nəzərdə tutulub.⁴

¹ Birinci protokoldan.

² Birinci protokoldan.

³ Birinci protokoldan.

⁴ Birinci protokoldan.

Bizim əlimizdə olan mətbuat mərkəzlərinin vəzifəsi bundan ibarətdir ki, millətin zəruri və həyatı ehtiyaclarından danışsın, insanların şikayətlərini, giley-güzərlərini kütləvi informasiya vasitələrində işıqlandırsın, narazılıq və qəzəb amillərini qızıqdırmağa çalışsın. Çünki, mətbuat informasiya və əqidə azadlığının qələbə çalmaq təcəssümüdür.¹

Bədbəxt fəhlə kütlələrini müsibət və bədbəxtçiliklərdən xilas etmək iddiası ilə ictimai-siyasi səhnəyə varid olub, onları sosializm, anarxizm və kommünizm bayrağı altında yaratdığımız düşərgələrdə vuruşanlara qoşulmağa dəvət edirik. Biz, xromosom qanunlarımızdan biri olan insanlıq, həmrəylik və qardaşlığın mənasız olması prinsipinə tabe olaraq, bu bayraqdarlara kömək göstəririk. (Üçüncü protokoldan).

Azadlıq və demokratiya kəlməsi müxtəlif qurupları hər növ qüdrət və istilaçılıqla müharibə səmtinə o qədər çəkir ki, hətta onlar allahla mübarizə aparıb, onun təbii qanunları müqabilində müqavimət göstərilər. Buna görə də öz hökumətimizi bərqərar etdiyimiz zaman bu kimi sözlər həyat lüğətindən silinəcək; çünki azadlıq ədalətli qüdrətə ilham verən bir əsasdır; elə bir qüdrət ki, insan kütlələrini qana susumuş heyvanlar kimi quzğunlaşdırır.²

Onlardan (qeyri-yəhudilərdən) allaha olan imanını ala bilsək, qüdrətin əzəməti küçələrə çıxarılaçaq. Çünki, hal-hazırda hakimiyyət haqqı o kütlələrinindir. Belə olan təqdirdə biz bu haqqa sahib olarıq.³

(Qeyri-yəhudi ölkələrindəki) sənayeni və istehsalı məhv etmək üçün onların arasında əyyaşlığa, dünyapərəstliyə eşq-məhəbbət yaratmalıyıq və onları belə bir vəziyyətə doğru təşviq etməliyik. Bu kimi həyatın ləzzətlərini onların nəzərində cilvələndirməliyik; çünki onun kökləri möhkəmlənsə, bu meylin heç vaxt təmin olunmaması heç bir şeyə rəhm etmədən onu udacaqdır.⁴

¹ Birinci protokoldan.

² Üçüncü protokoldan.

³ Beşinci protokoldan.

⁴ Altıncı protokoldan.

DƏRSİN XÜLASƏSİ

Sionizm şərqdə böyük yəhudi ölkəsinin təsis olunması məqsədi ilə icad olunan siyasi bir hərəkatdır.

Sionistlər yəhudilər üçün “vədə verilmiş diyara qayıtmaq” əqidəsindən öz siyasi məqsədləri yolunda istifadə etmişlər.

Sionistlər inanırdılar ki, qeyri-yəhudi dövlətlərini dağıdıb ora nüfuz etməklə bütün dünyaya ağalıq edəcəklər.

SUALLAR BƏ TAPŞIRIQLAR

1. Sionizmin formalaşmasında hansı amillərin rolu olub?
2. Nə üçün sionistlər bu adla çağırılırlar?
3. Hertzəl kimdir və nə kimi işlər görmüşdür?
4. İsrail dövləti nə vaxt və hansı yolla təsis olunmuşdur?
5. Sionistlərin əqidələrindən bəzi nümunələri qeyd edin.

ON ALTINCI DƏRS

SABEI DINI

MÜQƏDDİMƏ

Sabei dini İraqın cənubunda¹ yaşayan, İranın qərbi Xuzistan məntəqəsində (Mişan səhrası və Karun haşiyəsində) azlıqda yaşayan bir ayinin ardıcıllarıdır ki, onların sayının təxminən 200 min nəfər olduğu deyilir.

Xüsusi adət-ənənələrə malik olduğuna, fərdi və ictimai həyatlarında sair millətlər və qövmərlə qarışmaqdan, öz əqidələrini aşkar etməkdən çəkindiklərinə görə Sabeilər barəsində kifayət qədər dəqiq məlumat yoxdur. Onların keçmişləri də müəmmalıdır; tədqiqatçılar onların barəsində fərqli, bəzən də zidiyyətli nəzərlər vermişlər. Amma Qurani-Kərimdə - Bəqərə-62, Maidə-69, Həcc-17 - onların adı məsihilər və yəhudilərlə yanaşı qeyd olunur.

Yuxarıdakı ayələrdən belə nəticə əldə olunur ki, sabeilər ilahi dinlərin ardıcılları cərgəsində və təkallahlı olmuşlar. Onlar sair din ardıcılları kimi sonradan şirkə tərəf çəkilməmiş, buna görə də bir qurupu mömin, digər bir qurupu isə müşrik olmuşlar.

SABE KƏLMƏSİNİN LÜĞƏT MƏNASI

Sabeə və sabinu kəlmələrinin kökü barəsində müxtəlif nəzər və ehtimallar verilmişdir. Amma ən məşhur nəzəriyyə budur ki, bu kəlmə ibri dilində olan «sad», «bey» və «əyn» kökündən alınmışdır

¹ Bəsrə ətrafında Fərat çayının sahillərində.

və «suya cummaq» mənasını ifadə edir. Bu kəlmə ərəbləşdikdə «əyn» hərfi «həmzə»yə çevrilmiş və «sad», «bey» və «həmzə» şəklini almışdır. Buna əsasən sabeii «suda batanlar» mənasını daşıyır. Bu nəzər həmin ayinin həqiqətinə daha yaxındır. Çünki, bu ayinin ardıcılıları «qüsl etmək», «təmid» vermək və eləcə də əşyaların və yeyinti məhsullarının yuyulmasına həddindən artıq diqqət yetirirlər. Hətta, onlar bəzi müsəlman qövmləri arasında müqtəsilə adı ilə tanınmışlar. Bu dinin xüsusiyyətlərinə görə sabeilər həmişə Fərat, Dəclə, Karun kimi böyük çayların sahillərində yaşamışlar.

DINI ƏSASLARI

Sabeii dini barəsində tədqiqatçıların ixtilafına səbəb olan məsələlərdən biri də onların hansı ilahi peyğəmbərin ardıcılıları olmasıdır. Bəziləri demişlər ki, onlar həzrət Nuh peyğəmbərin dininin ardıcılılarıdır, sair peyğəmbərləri isə ilahi elçi olaraq qəbul etmirlər. Digər nəzər budur ki, sabeilər kitab əhlidir və Zəburu tilavət edirlər. Bəziləri inanırlar ki, onlar həzrət Yəhyaya qədər olan bütün ilahi peyğəmbərləri qəbul edir və ondan sonrakılara inanmırlar. Nəhayət sonuncu nəzərdə deyilir ki, onlar yalnız öz dinlərinin alimləri olan ruhanilərə tabe olur və onları da peyğəmbər kimi deyil, öz dinlərinin bir kahini kimi qəbul edirlər.

Bu barədə mövcud olan müxtəlif nəzərlər arasında zahirən üçüncü nəzər (yəni, Yəhya peyğəmbərə etiqadlı olmaq) həqiqətə daha yaxındır. Çünki, sabeilərin dini mənbələrində dəfələrlə Yəhya məzhəbi adlı bir ayinin adı çəkilir. Ümumiyyətlə, onlar dinlərinin əsası olan "Təmid" ayininin həzrət Yəhyadan qaldığını deyərək, Məsihi də bu ayinə iman gətirənlərdən hesab edir, lakin onun, sonradan bu dinin sirlərinə xəyanət etdiyini iddia edirlər. Həmçinin deyirlər ki, Məsih Yəhyanın məzhəbini korlamış və axar suda olan təmid quslunu dəyişdirmişdir.

MÜQƏDDƏS KITABLARI

Sabeilərin dini mənbələri arasında çoxlu müqəddəs kitablar vardır ki, onların nəzərinə bunlar Allah tərəfindən Adəmə, Sama, İbrahimə və Yəhyaya nazil olmuşdur. Bu kitablar arasında beş kitab daha artıq etibara malikdir:

1. "Kəncə-rəbbəh", yaxud "Kəncə-rəbbah" və yaxud da "Sidrə-rəbbəh" ki, ilahi xəzinələr mənasındadır. Bu kitab sabeilərin ən mötəbər kitabı sayılır və iki hissədən - Yəmin və Şimaldan təşkil olunmuşdur. Yəmin hissəsi tövhid və xaliqin sifətləri, onların halal-haram, oruc, vəsiyyətlər və s. kimi əqidələrini bəyan edir. Şimal hissəsində isə ölümlərin dəfn mərasiminin hökmləri, ruhun bədəndən necə çıxması, dualar və zikirlərdir ki, ölümlərin ruhuna oxunur.

2. "Binüqdə Sidreyi ədnəşməsəd", yaxud «Nəfslər» kitabı; bu təmid və paklıqla əlaqədar olan göstərişləri, təmid zamanı oxunan duaları əhatə edir.

3. "İraşə ədihya", yaxud "Yəhya təlimləri"; bu, həzrət Yəhya (ə)-in həyatı, onun təlimləri və tövsiyələrinə şamildir.

4. "Qolesta"; izdivac və əqd zamanı riayət edilməli olan qayda-qanunları, hökmləri və prinsipləri əhatə edir.

5. "İnani"; təharət və paklıq və eləcə də namaz üçün dəstəmaz alarkən lazım olan dua və zikirlərə şamildir.

FIRQƏLƏR

Sabeilər böyük bir qövüm olub, Fələstində məskunlaşmışdılar. Yəhudilər Fələstini işğal etdikləri zaman Yəhya və onun ardıcılları yəhudilər tərəfindən təzyiqlərə və zülmərə məruz qalmışdılar. Həzrət Yəhyanın şəhadətindən sonra onların sabeilərə göstərdiyi əzab-əziyyətlər daha da artdı; onların məbədlərini və mərkəzlərini dağıtdılar. Buna görə də onlar Fələstindən Şama köçüb Hərram

şəhərində məskunlaşdılar. Amma yenə də yəhudi təzyiqlərindən qurtara bilmədilər. Nəhayət Beynun-nəhreynə və Irana köçərək orada məskunlaşdılar. Bu müddət ərzində sabeilər müxtəlif firqələrə bölündülər ki, onlardan Məndai və Hərrani kimi mühüm firqələrin adını çəkmək olar. Hərranilər firqəsi onlar Hərran şəhərində məskunlaşan zaman meydana gəlmişdir. Bu firqə sanki sair qövmlərin əqidələrindən təsirlənərək təhrifə məruz qalmışdır. Hal-hazırda da sabeilərin xalis əqidəsi yoxdur. Bu firqənin müqabilində Məndailər dayanırdı ki, onlar özlərini əsil sabeii hesab edirdilər. Onlar özlərini kitab əhli və təkallahlı sayırdılar; buna görə də hərraniləri qəbul etmirdilər.

Məndai və Hərranilər arasında olan ixtilafa görə, tədqiqatçılar, adları Qurani-kərimdə yəhudi və məsihilərlə yanaşı qeyd olunan sabeilərin məndai olduqlarını güman edirlər; hərranilər ulduzlara pərəstiş etdiklərinə görə müşrik sabeii adı ilə tanınmışlar.

ƏQIDƏLƏRİ

Sabeilərin ən müqəddəs kitabı sayılan Kənzarubadan belə aydın olur ki, onlar təkallahlıdırlar və Allahu da sair tövhidçi ayinlərin vəsf etdikləri sifətlərlə tərif edirlər; sair tövhidçilər kimi, onlar da Allahu hər cür çirkinliklərdən uzaq və eyblərdən pak bilirlər. Sabeilər iki aləmə - Nur və Zülmət aləminə inanır və deyirlər ki, xilqətin yaradılışında və idarə olunmasında bir çox ruhani və nurani varlıqlar Allaha kömək edirlər. Onlar inanırlar ki, ilin hər günü bir nurani və ruhani vücutun cəlvəsidir. Buna görə də ilin hər günü üçün bir nurani varlıq olduğuna inanırlar. Sabeilər fələklərə, ulduzlara və on iki bürcə xüsusi əzəmət və ehtiram göstərirlər. Sabeii ardıcılarının ulduza pərəstiş etmələri və şirkə yuvarlanmaları da məhz buradan başlanmışdır. Yəni, ulduzlara təzim və ehtiram

məsələsi getdikcə öz yerini ulduzların təqdis və pərəstişinə vermişdir.

Sabeilərin ruhani məada, hesab-kitaba və əzaba etiqadları vardır və inanırlar ki, salehlər öldükdən sonra nurlar aləminə (behiştə), günahkarlar isə zülmət aləminə (cəhənnəmə) varid olacaqlar. Kitab sahibi olan peyğəmbərlər sabeilərin nəzərində aşağıdakılardır: Adəm, Sam, Ram, İbrahim, Musa və Yəhya.

AYINLƏR BƏ HÖKMLƏR

1. Təmid: Qüsl və təharət sabeii şəriətinin əsasını təşkil edir və buna görə də müxtəlif hallarda və vaxtlarda verilən Təmid qüslü sabeilərin ən mühüm vəzifəsi hesab olunur. "Kamil" təmid qüslünün ən mühüm növüdür ki, izdivac, təvəllüd, məss-meyyit və sair işlər zamanı kahinin əli ilə yerinə yetirilməlidir; heyz, nifas, cənabət və eləcə də böyük günahlar, o cümlədən oğurluq, zina, qətl işlərindən sonra verilməlidir.

2. Namaz: Sabeilər gün ərzində üç dəfə cənub istiqamətində namaz qılırlar. Birinci namaz səkkiz rəkətdir və hər rəkətdə üç səcdə vardır; bu namaz günəş çıxmazdan əvvəl yerinə yetirilir. İkinci namaz günorta vaxtı qılınır ki, hər rəkətin üç səcdəsi vardır. Üçüncü namaz da ikinci namaz kimidir və günəş batan zaman qılınır.

3. Oruc: Sabeilər oruc tutmağa (yemək və içməkdən çəkinmək kimi olan oruca) inanmırlar və onu allahın halal etdiyi şeyi qadağan etmək kimi qiymətləndirirlər. Amma müsəlmanlarla qarışdıqlarına görə zahirdə oruc tuturlar. Onlar orucu mənəvi məşğələ adı ilə otuz gün (ilin ayrı-ayrı günlərində) yerinə yetirirlər.

DƏRSİN XÜLASƏSİ

Sabeii ayini ilahi dinlərdən biridir ki, buna inananlar özlərini həzrət Yəhyanın ardıcılları hesab edir və ondan sonrakı peyğəmbərlərə inanmırlar.

Sabeilər qüsl və yuyunmaq işlərinə həddindən çox diqqət yetirdiklərinə görə, bəzi müsəlmanlar onları müqtəsilə adı ilə tanıyırlar.

Sabeilərin ən mühüm kitabları Kənzərəbbət adlanır, eləcə də onların nəzərində Ədnəşəmasə, Qələsta, Inani də müqəddəs sayılır.

Sabeilər Məndai və Hərrani firqələrinə bölünmüşdür.

Məndailər tövhidçi, Hərranilər isə müşriklərdir.

Təmid, oruc və namaz sabeilərin dini qanunlarından ən mühümüdür.

SUALLAR BƏ TAPŞIRIQLAR

1. Qurani-Kərimin sabeii dininin adını sair ilahi dinlərlə yanaşı çəkməsindən nə başa düşülür?
2. Nə üçün sabeilərə müqtəsilə deyilir?
3. Sabeilər özlərini hansı ilahi peyğəmbərin ardıcılları hesab edirlər?
4. Sabeilərin müqəddəs kitablarının adını deyən və mövzusunun izah edin.
5. Sabeilər təkallahlıdır, yoxsa müşrik?
6. Sabeilərin ən mühüm əqidəsi nədir?
7. Sabeilərin dini adət-ənənələrindən bəzilərinin adını sadalayın.
8. Sabeilərlə zərdüştlərin əqidələrini müqayisə edin.

ON YEDDINCI DƏRS

MƏSIHİLİK

MÜQƏDDİMƏ

Məsihilik həzrət İsa (ə)-in ardıcıllarının dinidir. Həzrət İsa (ə) Peyğəmbəri-Əkrəmdən (s) əvvəl ilahi şəriət sahibinə malik olan bir peyğəmbər kimi tanınıb. İslam əqidələrinə əsasən, müsəlmanlar həm o həzrətə həm də sair peyğəmbərlərə inanırlar. Allah-taala Qurani-kərimdə möminlərə xitab edərək buyurur:

«(Yəhudilər və xaçpərəstlər müsəlmanlara): «Doğru yolu tapmaq üçün yəhudi, yaxud da xaçpərəst olun!» - deyirlər. (Ya Məhəmməd!) Sən de: «Biz batıldən haqqa tapınan (haqq yolda olan) İbrahim dinindəyik; çünki o Allaha şəriq qoşanlardan deyildi.»¹

Bütün ilahi peyğəmbərlərə iman gətirmək, onların asimani kitablarına etiqad bəsləmək islam dininin tələbidir. Digər tərəfdən, peyğəmbərlərə küfr etmək də azgınlığa səbəb olur. Qurani-Kərimdə belə buyurulur:

«Ey möminlər! Allaha və Peyğəmbərinə, Onun öz Peyğəmbərinə nazil etdiyi kitaba (Qurna) və ondan əvvəl nazil etdiyi kitablara iman gətirin! Allaha, Onun mələklərinə, kitablarına, peyğəmbərlərinə və axirət gününə inanmayan şəxs, şübhəsiz ki, (doğru yoldan) çox azmışdır.»²

¹ Bəqərə-136.

² Nisa-136.

Bu bəyanla bütün müsəlmanlar ilahi peyğəmbərlərin hamısına iman gətirmişlər və onların aralarında fərq qoymamağa vəzifəlidirlər. Belə ki, Qurani-Kərim buyurur:

«...Biz Onun peyğəmbərləri arasında fərq qoymuruq...».¹

Bu barədə Bəqərə surəsinin 136-cı və Ali-Imran surəsinin 84-cü ayələrinə də müraciət etmək olar. Amma həqiqi yəhudi və məsihi o kəslərə deyilir ki, həzrət İsa və Musaya iman gətirməkdən əlavə, digər peyğəmbərlərə də iman gətirmiş olsunlar. Belə nəzərə çarpır ki, yəhudi və nəsrani dedikdə, Qurani-Kərim məhz həmin mənanı nəzərdə tutmuşdur. Amma haqq dində olan şəxslərin hamısı, o cümlədən peyğəmbərlər həqiqi müsəlman kimi təqdim edilir.²

ISA (Ə)-İN ZÜHUR ETDİYİ ƏSR

Ulul-əzm və şəriət sahibi olan peyğəmbərlər həmişə elə bir dövrdə peyğəmbərliyə çatırdılar ki, bəşər cəmiyyətləri müxtəlif cəhətlərdən azğınlığa və tənəzzülə doğru getsin; haqqın ayırd edilməsi mümkün olmasın. Yaxud elə bir vaxtda seçilirdilər ki, əvvəlki şəriətlər dünyapərəst və mənfur şəxslərin sui-istifadəsinə məruz qalır, onların dəxaləti nəticəsində azğınlığa çəkilir və ilahi kitablar təhrif edilirdi.

Həzrət İsa (ə)-da belə bir şəraitdə peyğəmbərliyə seçilmişdir. Belə ki, əvvəlki ilahi şəriət yəni, həzrət Musanın şəriəti iki cəhətdən təhrif və tənəzzülə məruz qalmışdı. Birincisi, yəhudi alimlərindən ibarət olan Əhbarlar tərəfindən təhrif edilirdi. Yəhudiliklə əlaqədar olan bəhlərdə qeyd etdiyimiz kimi, özünü Əhbar və Rəbbani adlandıran yəhudi alimləri həzrət Musanın bəsətindən onlarla il keçdikdən sonra yəhudilərin müqəddəs kitabını yazmağa başlamış və Allahın kitabına bir çox şeylər artırmışlar; bundan əlavə, Allahın kitabında

¹ Bəqərə-285.

² Bəqərə-128-130-131, Ali-Imran-67-68, Yunis-72-84, Məidə-111, Yusif-101 və Qəsəs-50-53.

(Tövrət) ürəkləri istədiyi kimi dəyişikliklər etmişlər. Quran bu həqiqəti dəfələrlə xatırladaraq buyurur:

«Yəhudilərdən bir qismi (Tövrətdəki) sözlərin yerini dəyişib təhrif endir və dillərini əyərək dinə (islama) tənə vurmaq məqsədilə (sənə qarşı): «Eşitdik və qəbul etmədik...»¹

Başqa bir ayədə buyurulur:

«O özlərinə zülm edənlər onlara deyilən (əmr olunan) sözü dəyişdirdilər («Bizi bağışla» mənasında işlədilən «hittə» sözüne gülərək onu «buğda» mənasında olan «Hintə» sözü ilə əvəz etilər). Biz də o zalimlərə etdikləri haqsızlığa görə göydən şiddətli əzab göndərdik.²

Başqa bir ayədə isə belə buyurulur:

«(Ey möminlər!) İndi onların (yəhudilərin) sizə inanacağına ümidmi edirsiniz? Halbuki (Musa dövründə) onların içərisində elələri vardır ki, Allahın kəlamını (Tövrəti) dinləyib anladıqdan sonra, onu bilə-bilə təhrif edirdilər.»³

Digər bir ayədə buyurulur ki, yəhudi alimləri Allahın kitabını öz istədikləri kimi yazırdılar:

«Bay o şəxslərin halına ki, öz əlləri ilə (istədikləri kimi) kitab (Tövrət) yazıb, sonra (onun müqabilində) bir az pul almaqdan ötrü: Bu Allah tərəfindəndir – deyirdilər. Öz əlləri ilə (təhrif olunmuş) kitab yazdıqlarına görə vay onların halına! Qazandıqları şey üçün vay onların halına.»⁴

Quranın yəhudilər barəsində ifşa etdiyi digər bir gerçəklik də onların Tövrətdə olan həqiqətləri gizlətməsi və yalnız onun cüzi bir miqdarını aşkar etməsidir. (Onlar yalnız Əhbarların mənafeyi ilə uyğun gələn hissələri aşkar edirdilər).

¹ Nisa-46.

² Bəqərə-59.

³ Bəqərə-75.

⁴ Bəqərə-79.

«...De ki: Musanın insanlara bir nur və hidayət yol olaraq gətirdiyi kitabı (Tövrət) kim nazil etmişdir? Siz onu vərəqlərə yazıb göstərir, bir çoxunu da gizlədirsiniz...»¹

Yəhudi alimlərinin bu kimi təhrifləri nəticəsində insaniyyətə böyük zərbə dəydi; hidayət və nur mənbəyi olan kitab mövhumat və xurafatlarla dolduruldu; ilahi peyğəmbərlərə yaramaz, əxlaqsız və nalayiq nisbətlər verildi. Bunlardan daha dözülməz olan işlər qarşıya çıxdı; onlar bu kimi üzdənirəq xüsusiyyətləri Allaha da aid etdilər.² Allahın kitabı Bəni-İsrail qövmünün tarix kitabına və onların sərgüzəştlərini əks etdirən dastanlar məcmuəsinə çevrildi. Bu iş elə bir səviyyədə aparıldı ki, yəhudi böyükləri müqəddəs kitabın mühüm əqidəvi bəhslərini, o cümlədən məad və sair əqidələr barədə olan mətləbləri oradan çıxartdılar. Bütün bu təhriflər azmış kimi, yəhud qövmünün firqələrə parçalanması ilə müqəddəs kitabın nüsxələrində də ixtilaf yarandı; firqələrdən hər biri kitabın bir hissəsini azaldıb-artırır, digər hissələrini isə rədd və ya qəbul edirdilər.

Bu kimi işlər nəticəsində şəriətin qorunması və ilahi hökmlər üçün müəyyən bir meyar təyin edilməsi mümkün olmadı; düzgün və haqq əqidənin təyin edilməsi üçün heç bir imkan qalmadı ki, əgər Allahın bəndələri həqiqət və qurtuluş yolu ilə getmək istəsələr, heyrat və sərgərdançılığa düşər olmasınlar. Belə bir vəziyyət şəriət sahibinə malik olan digər bir peyğəmbərin zühurunu tələb edirdi.

İkinci cəhət romalıların istilası idi. Miladdan 63 il qabaq Fələstin ölkəsi Roma imperatorluğu tərəfindən işğal edildi. Romalılarından əvvəl yunanlar da Fələstini işğal etmişdilər. Yunanıstan elm, mədəniyyət və sivilizasiya mərkəzi olduğundan, ora elmi-mədəni şəxsiyyətlər tərəfindən idarə olunduğundan Fələstin əhalisi nisbətən dinc şəraitdə və müəyyən qədər ədalətli şəraitdə yaşaya bilirdi.

¹ Ənam-91.

² On üçüncü dərstdə bunun nümunələri verildi.

Amma romalılar Fələstini istila etdiyi vaxt yerli əhaliyə divan tutdu və camaatın çoxu başqa ölkələrə köçməyə məcbur oldu.

Həzrət İsa (ə)-ın təvəllüdü ilə eyni zamanda romalılar tərəfindən Fələstinə padşah təyin edilən Herodosi Kəbir vəfat etdi. Onun üç oğlu var idi. Herodosun ölümündən sonra Fələstin ölkəsi üç oğulun arasında bölüşdürüldü. Yəhudiyyə, Samirə və İumiyyə hissələri böyük oğul Yerusəlimə çatdı, Cəlil gölü və Hərya ikinci oğul Herodos Antipasa düşdü; Cəlil gölünün şimalı isə kiçik oğul Flippə aid edildi. Ölkənin bölüşdürülməsi və bunun ardınca üç qardaşın yerli camaatla kəskin və amansız rəftarları nəticəsində Fələstində hərc-mərclik yarandı; nəticədə ictimai-siyasi böhranlar hər tərəfi bürüdü.

Belə bir şəraitdə təbiidir ki, yəhudi qövmü məğlub edilmişdi və yadların təzyiqləri altında olan qövm kimi çox ağır və dözülməz şəraitdə yaşayırdı; onlar mütəmadi olaraq həzrət Məsihin zühurunu gözləyirdilər. Yəhudilərin müqəddəs kitabının bir neçə yerində həzrət Məsihin zühuru müjdəsi verilmişdi. O cümlədən, Davudun Məzmirində, ikinci məzmurda 2-7-ci ayələr; Əşiya Nəbi peyğəmbərin kitabının 9-cu fəslinin 6-cı ayəsində; Həzqil peyğəmbərin kitabının 32-ci fəslinin 23-cü ayəsində və 37-ci fəslin 32-ci ayəsində qeyd olunub.

Buna görə də həzrət Məsihin zühur etməsi yəhudilər üçün əvvəlcədən məlum və məqbul bir məsələ idi. Onlar inanırdılar ki, Məsih Bəni-İsrail qövmündəndir və bu qövmün xilasını üçün zühur edəcəkdir. Buna görə də ən ağır və böhranlı şəraitlərdə onun intizarını çəkirdilər. Belə bir şəraitdə həzrət Məsih (ə) Fələstin diyarında Bəni-İsrail qövmü arasında dünyaya gəlib peyğəmbərliyə seçildi.

DƏRSİN XÜLASƏSİ

Həzrət İsa (ə) ilahi şəriət sahibi olan Ulul-əzm peyğəmbərlərdəndir.

Məsihi, xristian və ya xaçpərəst həzrət İsa (ə)-ı axırıncı ilahi peyğəmbər kimi qəbul edən şəxsə deyilir.

Həzrət İsa (ə) elə bir zamanda zühur etdi ki, Həzrət Musa (ə)-in şəriəti yəhudi alimləri tərəfindən təhrifə məruz qalmışdı.

İsa (ə)-in zühur etdiyi zamanda o dövrün dini cəmiyyəti romalıların istilasına nəticəsində dağılmış və camaat ilahi bir xilaskarın intizarını çəkirdilər.

SUALLAR BƏ TAPŞIRIQLAR

1. Müsəlmanların İsa (ə)-a iman gətirmələrini nəzərə alaraq, onları məsihi adlandırmaq olarmı?
2. Quran nöqtəyi-nəzərindən Tövrat necə yazılmışdır?
3. Romalıların Fələstində hökmranlığının bu diyarda nə kimi təsirləri oldu?
4. Həzrət İsa (ə) hansı şəraitdə peyğəmbərliyə seçildi?

ON SƏKKİZİNCİ DƏRS

HƏZRƏT İSA (Ə) BƏ MƏRYƏM

Bu dərs Qurani-Kərimin və Incilin həzrət İsa (ə) və onun anası həzrət Məryəm (ə) haqda buyurduqlarına, eləcə də o iki böyük şəxsiyyətin təvəllüd və bəsətinə həsr edilmişdir.

QURAN NÖQTƏYİ-NƏZƏRİNDƏN HƏZRƏT MƏRYƏM (Ə)

Qurani-kərim Məryəmin anası və İmranın həyat yoldaşının nəzr əhvalatını belə bəyan edir: İmranın həyat yoldaşı Məryəmə hamilə olduğu zaman nəzr etmişdi ki, oğul dünyaya gətirərsə onu Allah dininə xidmətçi vəqf etsin».

«(Ya Məhəmməd!) İmranın zövcəsinin (Hənnənin): «Ey Rəbbim, bətnindəkini Sənə xidmətkar (qul) olmaq üçün nəzir edirəm. (Bu nəziri) məndən qəbul et! Əlbəttə, Sən eşidən və bilənsən!» - dediyini xatırla.»¹

Amma övladını dünyaya gətirəndən sonra onun qız olduğunu gördü, kədərləndi; həsrətlə öz nəzrinin yerinə yetirilməsində nakam qaldığını güman edib Allahla belə razı-niyaz etdi:

«Onu (bətnindəkini) doğduğu zaman: «Ey Rəbbim! Mən qız doğdum», - söylədi. Halbuki Allah onun nə doğduğunu və oğlanın qız kimi olmadığını yaxşı bilirdi. Hənnə: «Mən onun adını Məryəm qoydum, Məryəmi və onun nəslini məlun (daşqalaq

¹ Ali-İmran-35.

olunmuş) Şeytandan (Şeytanın şərindən) Sənə tapşırıram» - dedi.»¹

Beləliklə, aydın olur ki, Allah-taala Məryəmi ilk əvvəldən Öz diqqətində saxlamış və seçilmiş bir qadın kimi Öz mərhəmətinə layiq görmüşdü. Çünki, qeyd olunan ayələrin davamında Məryəm üçün gözəl təlim-tərbiyə və inkişaf nəzərdə tutulmuşdur.

«Belə olduqda, Rəbbi Məryəmi yaxşı qəbul etdi, onu gözəl bir fidan kimi böyütdü və Zəkəriyyaya tapşırdı. Zəkəriyyə hər dəfə Məryəmi ibadət etdiyi mehraba girdikdə, onun yanında bir ruzi olduğunu görürdü. (Zəkəriyyə): «Ya Məryəm, bunlar sənin üçün haradandır?» - dedikdə, o,; «Allah tərəfindəndir!» - deyə cavab verərdi. Həqiqətən, Allah istədiyi şəxsə hədsiz ruzi verir!»²

Qurani-kərim nöqtəyi-nəzərindən həzrət Məryəm xüsusi nəzarət altında və ilahi mərhəmət sayəsində inkişaf edib, Allah tərəfindən onun üçün göndərilən behişt nemətlərindən bəhrələnmiş, öz Rəbbinə ibadət etməklə ruhi-mənəvi yüksəlişə çatmış və pakizə olmuşdur. O, Allahın seçilmiş bəndəsi olsun deyə, Zəkəriyyə kimi ilahi peyğəmbərin nəzarəti altında böyümüşdü. Çünki o, gələcəkdə həm özü Allah nişanələrindən biri olacaq, həm də ən böyük ilahi şəxsiyyətlərdən birini, yəni, həzrət İsanı dünyaya gətirəcəkdi. Məhz buna görə də Allah-taala Qurani-kərimdə həzrət Məryəm barəsində belə buyurur:

«(Ya Məhəmməd!) Xatırla ki, bir zamanlar mələklər belə demişdilər: «Ya Məryəm, həqiqətən Allah səni seçmiş, (eyblərdən) təmizləmiş, (cəmi) aləmlərin qadınlarından üstün tutmuşdur.»³

Başqa bir yerdə buyurur:

¹ Ali-Imran-36.

² Ali-Imran-37.

³ Ali-Imran-42.

«Məryəm oğulu (Isanı) və (bakirə) anasını (qüdrətimizdən yaranmış) bir möcüzə etik».¹

QURAN NÖQTEYI-NƏZƏRİNDƏN HƏZRƏT İSA (Ə)

Qurani-Kərimdə həzrət Məryəmin, ilahi ruhun üfürülməsi nəticəsində Isaya hamilə olması və Isanın təvəllüdünün necəliyi barədə bir neçə ayə nazil olmuşdur. O cümlədən, “Məryəm” surəsində buyurulur ki, Məryəm öz qohum-əqrəbasından ayrılıb şəhərdən çıxaraq şərq istiqamətində bir nöqtəyə getdiyi zaman Ruhul-qudus bəşər sifətində onun yanında zahir oldu. Pak bir qadın olan Məryəm əvvəlcə ondan qorxub Allaha pənah apardı. Ruhul-qudus dedi ki, mən Allahın göndərdiyi şəxsəm; gəlmişəm ki, sənə pak bir övlad əta edəm. Məryəm soruşdu ki, heç bir kişi ilə təmasda olmadığım və özüm də iffətli bir qadın olduğum halda, oğlan uşağına sahib olmağım necə mümkündür? Cavab verildi ki, bu iş hökmən olacaq və Allah üçün bu iş çox asandır. Biz istəyirik ki, onu camaat üçün ilahi bir nişanə və öz tərəfimizdən rəhmət qərar verək. Nəhayət həzrət Məryəm Isaya hamilə oldu; təvəllüdü yaxınlaşdığı zaman ailəsindən uzaqlaşdıqca bir ağacın altına getdi və övladını dünyaya gətirdi. İsa (ə) doğulduğu anlarda doğuşun ağrısından qıvrılan anasına toxtaqlıq verib deyir ki, Allahın sənə ayaqların altında bir çeşmə qaynatmışdır; quru xurma ağacını tər pət ki, sənə üçün təzə tər xurma tökülsün. Xurmadan ye və bulağın suyundan iç və öz gözünü (övladına görə) aydın et.²

Allah-taala Qurani-kərimdə Isanı Allahın bəndəsi hesab edir. Onu ilahi ayə və nişanə hesab edərək³ bildirir ki, İsa dünyada və axirətdə

¹ Muminun-50.

² Məryəm surəsi, 16-26-cı ayələr.

³ Ənbiya-91, Məminin-50.

böyük məqam sahibidir; ilahi dərgaha yaxın olanlardandır.¹ Allah-taala onu Bəni-İsrailin sui-qəsdindən və hiylə və məkrindən amanda saxlamışdır.²

Həzrət İsa (ə) uşaqlıq çağlarının əvvəlindən peyğəmbərliyə seçilir. Həzrət Məryəm övladını götürüb şəhərə gətirmək istədiyi zaman Allah tərəfindən ona əmr olunur ki, sükut etmək orucu tutsun və camaatla danışmasın. Ondan bir şey soruşulduqda həzrət İsanı göstərsin; cavab verməyi körpənin öhdəsinə qoysun. O, öz qövmünün yanına qayıtdığı zaman ondan, tənə vuraraq, atasız övladın necə dünyaya gəlməsini soruşduqda, İsanı göstərir və işarə ilə ondan cavab almalarını başa salır. Camaat deyir:

«...Beşikdə olan uşaqla necə danışaq?»³

Bu zaman həzrət İsa (ə) özü cavab verir:

«...Mən, həqiqətən Allahın quluyam. O mənə kitab (İncil) verdi, özümü də peyğəmbər etdi».⁴

Bütün ilahi peyğəmbərlər həmişə möcüzə və nişanələrlə peyğəmbərliyə seçildiyindən, Allah-taala İsa peyğəmbər barəsində buyurmuşdur ki, onun özünü və anasını ayət və nişanə qərar verdik. Ananın ailə qurmadan övlad sahibi olması, körpə yaşlarında övladın camaatla danışması ilahi möcüzələrdəndir. Bundan əlavə, Qurani-Kərimdə o həzrət üçün çoxlu möcüzələr də bəyan olunmuşdur:

«Sizin üçün palçıqdan quşa bənzər bir surət düzəldib ona üfürərəm, o da Allahın izni ilə quş olar. Anadangəlmə korları, cüzam xəstəliyinə tutlanları sağaldır və Allahın iznilə ölüləri dirildərəm. Mən evlərinizdə yediyiniz və yığıb saxladığınız şeyləri də sizə xəbər verərəm.»⁵

¹ Ali-İmran-45.

² Maidə-110.

³ Məryəm-29.

⁴ Məryəm-30.

⁵ Ali-İmran-49.

INCIL NÖQTEYİ-NƏZƏRİNDƏN HƏZRƏT İSA(Ə)

Dördlük təşkil edən Incillərdə həzrət Məryəmin şəxsiyyəti barəsində çox da geniş məlumat yoxdur; yalnız qeyd olunur ki, o, təqvalı və pak-pakizə olmuşdur. Amma onun həzrət Isaya hamilə olması və Isanın təvəllüdü barədə nisbətən geniş mətləblər verilmişdir. Məttə Incilində İsa barəsində belə oxuyuruq:

«İsa Məsihin təvəllüdü belə oldu: Yusifin əqdinə gətirilən Məryəm ər evinə getməkdən qabaq Ruhul-qudusun vasitəsi ilə hamilə oldu. Yaxşı əməl sahibi olan və Məryəmin camaat qarşısında rüsvay olmamasını istəyən Yusif gizli şəkildə qərara aldı ki, ondan ayrılınsın. Yusif hələ bu fikirdə olduğu zaman Allahın mələyi yuxuda ona zahir olub dedi: Ey Davudun oğlu Yusif! Məryəmi öz evinə aparmaqdan qorxma, çünki onun bətnində olan Ruhul-qudusdandır. O, bir oğlan dünyaya gətirəcək və sən onu İsa adlandıracaqsan; çünki o, öz qövmünü günahlardan xilas edəcəkdir».

Bu işlər baş verdi, nəhayət Allah-taala peyğəmbərin vasitəsi ilə elan etdi:

«Bakirə bir qız hamilə olub dünyaya bir oğlan uşağı gətirəcəkdir ki, Əmanuyil [yəni, Allah bizimlə] adlandırılacaqdır».

Yusif yuxudan ayıldı və mələyin göstərişinə əməl edərək Məryəmi öz evinə gətirdi. Amma Məryəm öz oğlunu dünyaya gətirən zamana qədər onunla yaxınlıq etmədi və oğlanın adını İsa qoydu¹ Muka Incilinin birinci və ikinci bablarında da həzrət İsa (ə)-in təvəllüdü bəyan edilir. İsa (ə) Incilin rəvayətlərinə əsasən, 30 yaşında İordaniya çayında Yəhyanın əli ilə təmid qüslu etdi və sudan çıxandan sonra peyğəmbərliyə seçildi. Markos Incilində belə oxuyuruq: «Bu zaman İsa Cəlil nasirəsindən gəldi və İordaniya çayında Yəhyadan təmid aldı. İsa sudan çıxan zaman gördü ki, asiman yarılib və Ruhul-qudus

¹ Məttə Incili, birinci fəsil, 18-25-ci ayələr.

göyərçin surətində ona tərəf nazil oldu və asimandan bir avaz eşitdi ki: Sən mənim əziz oğlumsan, səndən razıyam. Dərhal Allahın ruhu onu çöllərə apardı. Qırx gün çöllərdə qaldı, şeytan onu vəsvəsə edirdi. İsa vəhşi heyvanların arasında idi və mələklər ona xidmət edirdi».¹ İsa (ə) qırx günlük müddətdən sonra Kəfər Nahuma gedir və camaata təlim və moizəni başlayır. Dördlük təşkil edən İncillərin başqa yerində İsanın möcüzələrinə ümumi halda çoxlu diqqət yetirilmişdir.

Gələcək dərslərdə İsanın təlimləri və məsihlik əqidəsini araşdıracağıq.

¹ Markos birinci bab, 9-13-cü ayələr.

DƏRSİN XÜLASƏSİ

Quran nöqtəyi-nəzərindən həzrət Məryəm təvəllüddən qabaq da xüsusi ilahi mərhəmətlərə nail olmuşdur.

Həzrət Məryəmin bakirə halında uşaq doğması onun barəsindəki ilahi möcüzələrdən idi və Allah onu Öz ayəsi kimi təqdim edir.

Həzrət İsa (ə) təvəllüdün əvvəllərindən peyğəmbərliyə seçilmiş və camaatla danışmışdır.

Palçıq heykələ ruh verilməsi, anadangəlmə kora və cüzam xəstələrinə şəfa verməsi, ölünün dirildilməsi, camaatın yeməklərindən xəbər verməsi həzrət İsa (ə)-ın möcüzə və ayələrindəndir.

İncil nöqtəyi-nəzərindən həzrət Məryəm Ruhul-qudusun vasitəsilə həzrət İsaya hamilə olmuşdur.

İncil nöqtəyi-nəzərindən həzrət İsaya (ə) həzrət Yəhya tərəfindən təmid qüslü verilmiş və 30 yaşında peyğəmbərliyə seçilmişdir.

SUALLAR BƏ TAPŞIRIQLAR

1. Quran ayələrindən istifadə edərək həzrət Məryəmin təvəllüd gününü bəyan edin.
2. Həzrət Məryəm hansı şəkildə ilahi nişanə kimi tanınır?
3. Qurani-Kərim həzrət Məryəmi necə təqdim edir?
4. Quran və Incil nöqtəyi-nəzərindən həzrət İsa (ə)-ın təvəllüdünün necəliyini bəyan edin.
5. Incil nöqtəyi-nəzərindən İsa (ə) peyğəmbərliyə necə seçilib?
6. Həzrət İsa (ə)-ın möcüzələrini sadalayın.

ON DOQQUZUNCU DƏRS

PULS RƏSUL

Özünü İsa (ə)-in rəsulu (nümayəndəsi) kimi təqdim edən Puls məsihiliyin formalaşmasında mühüm rol oynamışdır. Məsihilik haqqında lazımi məlumat əldə etmək üçün onun rəftar və əməlləri ilə tanış olmalıyıq.

PULSUN KEÇMIŞI

Pulsun əsil adı Şaul idi. O yəhudi idi; öz dininə qarşı çox təəssübkeş və inadkar insan sayılırdı. Puls özünü Fərisi və Fərisi oğlu kimi təqdim edir.¹ Başqa bir ayədə isə deyilir: «Mən.anadangəlmə israilliyəm; Benyamin qəbiləsindənəm, sırf ibranियəm. Şəriətə riayət etmək baxımından fərisi idim, təəssüb baxımından kilsəyə əzab-əziyyət çatdırırdım».² Başqa bir ayədə deyilir: «Mənim keçmişimi və yəhudi dinindəki keçmiş əməllərimi eşitmisiniz ki, Allahın kilsəsinə rəhimsizliklə əzab-əziyyət verib onun məhv edilməsinə çalışırdım; yəhudi dininə riayət etməkdə öz həmyaşdılarımın hamısından qabaqda idim və ata-babalarımızın təlimlərinin icra olunması ilə əlaqədar onların hamısından çox-çox təəssübkeş idim».³

Məsihilərin müqəddəs kitabı izah edir ki, Şaun məsihilərə necə əzab-əziyyət verirdi. Rəsulların işləri risaləsinin 7-ci babından sonra İsanın həvariləri arasında seçilmiş şəxs olan İstifanın şəhid olunması

¹ Əhdi-cədid, Rəsulların işləri, 23-cü bab, 6-cı ayə.

² Əhdi-cədid, filiplər, 3-cü bab, 596-cı ayə.

³ Əhdi-cədid, Gülütlər, birinci bab, 14-15-ci ayələr.

hadisəsində Şaulun adı çəkilir. İstifanın əleyhinə şəhadət verən şahidlər paltarlarını soyundurub onun ayaqları altına qoyurdu.¹ Şaul İstifanın qətlinə razılıq verən şəxslərdən biri idi.² İstifanın daş-qalaq edilməsindən sonra Şaul kilsəyə əzab-əziyyət verməyi davam etdirir: «Həmin gün Yerusəlim kilsəsinə çox ağır zülmə başladığ; rəsullardan başqa bütün iman sahiblərini yəhudiyyə və samirə nahiyələrinə pərakəndə etdilər. Yaxşı əməl sahiblərindən bir qurupu İstifanın cəsədini torpağa tapşırıb onun üçün matəm mərasimi təşkil etdilər. Şaul çalışırdı ki, kilsəni kökündən məhv etsin. O, evləri gəzib kişiləri və qadınları çölə çəkir və zindana salırdı.»³ Lakin Pulsun məsihilərlə mübarizə aparmaq üçün Dəməşqə etdiyi səfərdə gözlənilmədən mükaşifə baş verir və onun həyatı tamamilə dəyişir: «Şaul Allahın ardıcıllarını öldürüb təhdid etməkdən heç bir vəchlə əl çəkmirdi. O, böyük kahinin yanına gedib Dəməşq kənisaları üçün bir təyinat istədi ki, təriqət əhlindən (İsa təriqətindən) bir kişi və ya qadını tapsa, onları tutub Yerusəlimə gətirsin. Şaul hələ Dəməşqə çatmamışdı ki, gözlənilmədən şəhərin yaxınlığında asimandan saçan bir nur onun ətrafını işıqlandırdı. O, yerə yıxılıb belə bir səs eşitdi: «Ey Şaul! Nə üçün mənə zülm edirsən?» Şaul soruşdu: «Pərvərdigara, sən kimsən?» Cavab gəldi ki: «Mən İsayam. O kəsəm ki, sən ona zülm edirsən, lakin ayağa qalx və şəhərə get, orada nə edəcəyin haqda sənə deyiləcəkdir...»⁴ Bu hadisənin ardınca Şaulun ruhiyyəsi tamamilə dəyişir və məsihiliyin təbliğinə başlayır. Bir müddət Dəməşqdə bir dəstə imanlılarla birlikdə yaşayır və çox çəkmir ki, Dəməşq kənisalarında aşkar şəkildə İsanın Allahın oğlu olduğunu elan edir.⁵ O, daha sonra Yerusəlimdə (İsanın

¹ Rəsulların işləri, 7-ci bab, 58-ci ayə.

² 8-ci bab, 1-ci ayə.

³ 8-ci bab, 1-3-cü ayələr.

⁴ Rəsulların işləri, 9-cu bab, 1-6-cı ayələr.

⁵ Rəsulların işləri, 9-cu bab, 19-20-ci ayələr.

həvarilərindən olan) Bornabanın vasitəsi ilə rəsulların hüzuruna gətirilir və bundan sonra Puls adı ilə tanınır.¹ Sonra Rəsul adı ilə insanları həzrət Məsihin dininə dəvət edir və bir çox təbliğat səfərlərinə gedir.

PULSUN İFA ETDİYİ ROL

Puls həmişə özünü İsa Məsihin nümayəndəsi və Rəsulu kimi təqdim edir. O cümlədən Timutavus, Qərəntiyan, Ğulatlər və romalılara yazdığı məktublarda və eləcə də digər hallarda bu işi görmüşdür. Romalılara yazdığı məktubun əvvəlində belə deyir: «İsa Məsihin bəndəsi və İncili müjdə vermək üçün Allahın Rəsulu olan və çağırılan İsanın bəndəsi olan Pulsun tərəfindən». (Rumlar, 1-1). Ğulatlara yazdığı məktubun əvvəlində belə deyir: «Bu Rəsul Puls tərəfindəndir, o şəxs ki, öz risalətini nə insan tərəfindən və nə də bir kəsin vasitəsi ilə əldə etmişdir; əksinə İsa Məsih və ata Allah tərəfindən ki, Məsih öldükdən sonra dirildib, Rəsul olmuşdur».² Məktubun davamında belə deyir: «Ey qardaşlar! İstəyirəm biləsiniz ki, sizə verdiyim İsanın düzüb-qoşduğu deyildir. Mən onu bir kəsdən almamışam və bir kəs də onu mənə öyrətməmişdir; İsa Məsih ilham vasitəsi ilə onu mənə aşkar etmişdir».³

Pulsun sözlərinə diqqət yetirməklə aydın olur ki, o, həzrət İsanın hüzuruna getməmiş və ondan feyz kəsb etməmişdir. Həmçinin məsihiliyin öyrənilməsində başqa bir müəllimi də olmamışdır; yalnız öz nəzər və iddiaları əsasında ilham yolu ilə və İsa Məsihin vasitəsi təlim gördüyünü və o həzrətin İncili ona ilham etdiyini söyləyir.

¹ Rəsulların işləri, 13-cü bab, 9-cu ayə.

² Ğulatiyan, 1-1.

³ Ğulatlər, 1-ci bab, 11-12-ci ayələr.

Digər tərəfdən Puls gediş-gəliş etdiyi Rəsullar və həvarilərin,¹ o cümlədən Bornaanın uzun müddət onunla birlikdə olmasına baxmayaraq, ondan ayırılmışlar. Puls nəticədə onları məzəmmət etmiş və kəlamlarını batil hesab etmişdir: «Ey Timutavus, sənə tapşırılan şeylərin hamısını hifz et. Mənasız və küfrlü sözlərdən, yanlış olaraq elm adlanan bəhslərdən uzaq ol. Çünki, bu şeylərdə özlərini mütəxəssis hesab edən bəziləri imandan azmışlar. Allahın feyz və mərhəməti sizin hamınıza olsun.»² Başqa bir yerdə isə digərlərinin Incil adı ilə tanıtırdıqları şeyi rədd edərək, yalnız öz Incilini həqiqi Incil hesab edir: «Mən bundan təəccüb edirəm ki, nə qədər tez sizi Məsihin feyzinə dəvət edən şəxsdən üz döndərdiniz; indi başqa bir Incilə tabe olmusunuz (halbuki başqa bir Incil möcud deyildir), amma bəziləri vardır ki, sizi iztiraba salıb Məsihin Incilini təhrif etmək istəyirlər. Hətta əgər biz, yaxud asimandan gələn bir mələk bizim elan etdiyimiz Incildən başqa bir Incil gətirsə, ona lənət olsun! Əvvəlcə dediyim kimi yenə də təkrar edirəm: Qəbul edilən Incildən başqa bir Incili qəbul edənlərə lənət olsun!»³

Pulsun bəyanatlar məcmusundan belə nəticə almaq olar ki, o, Isaya tabe olanların imanından istifadə edərək, məsihi dininin əsasını qoymuş Əhdi-cədidin, yaxud müqəddəs Incilin böyük hissəsini yazmış, digər hissəsi isə onun ideaları və yol göstərmələri nəticəsində başqalarının vasitəsi ilə yazılmışdır ki, burada Luqanın rolu başqalarından daha artıqdır.

Puls öz doğulduğu şəhərdə həzrət Məsihin dininə qovuşmamışdan əvvəl, fəlsəfə mədrəsəsində Əflatun, Rəvaqi və Kəlbi fəlsəfəsi ilə yaxından tanış olmuş, bundan təsirlənərək Məsihi ilahiyyatını yazmağa başlamışdı. Pulsun Isanın ayinine daxil etdiyi ən mühüm təfəkkür Isanın ilahiləşdirilməsi olmuşdur. O, Isa üçün

¹ Rəsulların işlər, 9-cu bab, 28-ci ayə

² 1-ci Timu tavus, 6-cı bab, 20-21-ci ayələr.

³ Ğulətlər, 1-ci bab, 6-9-cu ayələr.

Məsiha məqamının fövqündə dayanan bir məqam təsəvvür etmişdir. Əlbəttə o, İsanı həmin xilsakar hesab edir ki, ilahi mələkutu yer üzərində bərqərar etmək üçün və qiyam etdikdən sonra bir daha buludların üzərində qayıdaraq qiyamət gününə qədər yaxşılarla pislərin arasında mühakimə etmək üçün gəlmişdir. Amma bu qeyri-yəhudi millətləri arasında dəvət etməyə məbus olunduğundan və məsihilik fikri, həzrət İsanın besət və rəcəti onlar üçün tamamilə düşünülməz bir fikir olduğundan, o qövmlərin təfəkkür və əndişəsinə mütənasib olan başqa bir yolla varid oldu. O, İsa (ə)-in səciyyəvi xüsusiyyətlərdən olan dünyəvi ölüm və günahlardan qurtuluş və nicat tapmaq məsələsini irəli çəkərək deyirdi: «Şəxs üçün əbədi həyat o vaxt hasil olar ki, özünü ruhən İsa ilə birləşdirsin, qovuşdursun». O, İsanın ölüb-dirilməsindən sonra ölüm və besət məsələsini başqa bir şəkildə təfsir edərək deyirdi: «İsa Məsih asimani bir varlıqdır ki, ilahi zata və təbiətə malikdir; lakin onun özü tənəzzül edərək insani surət və qiyafəni qəbul etmiş, asimandan yerə nazil olmuşdur. Bu mərhələdən də süqut edərək onun dara çəkilməsinə razılıq vermişdir. Bu dərəcələrin hamısını ona görə qəbul etmişdi ki, bir daha qiyam etsin və öz atasının sağ əlində (Allahın) otursun, həyat və ölümün mütləq qüdrətini öz ixtiyarına keçirsin.¹

Buna əsasən Puls, öz sirli mənşəyini şərh və təfsir etmək üçün İsa vücudunun əzəli olmasına və onun sifətlər aləmindən pak olmasına inandı. O, kulilərə yazdığı məktubda deyir: «Məsih gözəgörünməz Allahın məzhəri və surətidir, bütün məxluqatdan üstündür; çünki onun vasitəsi ilə göydə və yerdə olanların hamısı, görünənlər və görünməyənlər, taxtlar, padşahlar, hökmlər, işlərin ixtiyar sahibləri yaradılmışdır. Bəli, bütün varlıqlar onun vasitəsi ilə bir-birinə qovuşur və bir-biri ilə əlaqəli olur.²

¹ Can-nas, tarixi cameyi ədyan, 15-ci fəsil.

² Kulilər, 1-ci fəsil, 15-171-ci ayələr.

Pulsun əndişələrindən ibarət olan digər bir məsihi əqidəsi isə Isa Məsihin bəşəriyyətin günahlarına görə qurban olmasıdır. O, ibrənilərə məktub yazaraq Musa şəriətinin qüvvədən düşən qurbanlığı haqda deyir ki, Isa Məsih gəlmişdir ki, Allahın iradəsini yerinə yetirsin.

Sonra sözünü belə davam etdirir: «Isa Məsih Allahın iradəsini yerinə yetirdikdə və öz bədənini həmişəlik olaraq qurbanlıq təqdim etdikdə, biz öz günahlarımızdan paklaşdıq».¹

* * *

Gələn dərslərdə məsihilik ayinində özünəməxsus prinsiplərə malik olan Pulsun təfəkkürünü daha artıq araşdıracağıq. Qısa şəkildə demək olar ki, məsihilik əsaslı olaraq, Isa Məsihdən daha artıq ona mənsub edilir. Puls İntakiyəyə getdikdə, ilk dəfə olaraq, Məsihi adını Isanın ardıcıllarına verdi.²

¹ İbrənilər, 10-cu fəsil, 10-cu ayə.

² Rəsulların işləri, 11-ci fəsil, 26-cı ayə.

DƏRSİN XÜLASƏSİ

Puls yəhudi bir şəxsdir ki, İsa (ə)-in ardıcılıarı ilə ciddi mübarizə apardığı uzun illərdən sonra, o həzrətin ardıcılıarına qoşulur və Rəsul Puls ünvanı ilə özü üçün çox yüksək bir məqam kəsb edir; məsihiliyin dini əsaslarının və əqidələrinin böyük bir hissəsini yazır.

SUALLAR BƏ TAPŞIRIQLAR

1. Pulsun tarixi barədə qısa məlumat verin.
2. Puls məsihi dininə necə qoşuldu?
3. Məsihilik dinində Pulsun nə kimi rolu olmuşdur?
4. Pulsun keçmişinə və onun əqidə əsaslarına nəzər yetirməklə, onun Allah tərəfindən Rəsul olub-olmadığının mümkünlüyünü araşdırın.

IYIRMINCI DƏRS

MƏSIHİLİYİN ƏQIDƏLƏRİ (1)

Məsihiliyin əqidələri üç əsas mehvərdə araşdırılmalıdır. Birincisi məsihilərin Allah barəsində olan nəzərləri, ikincisi Məsihin bəşər şəklində yer üzünə nazil olub insanların günahlarının kəffarəsi kimi qurban olması, üçüncüsü isə İsanın bəndələrdən hesab çəkməsi üçün qiyamət məsələsi. Bu dərsdə yalnız birinci mehvəri araşdıracaq, qalanları isə gələn dərslərdə aydınlaşdıracağıq.

BİRİNCİ MEHBƏR

MƏSIHİLİK TƏFƏKKÜRÜNDƏ ALLAH ANLAMI

Məsihilər arasında ilahi həqiqətlə əlaqədar olan ən çox geniş yayılmış məsələ “üç Allah”, yaxud “Təslis” məsələsidir. Məsihi alimləri çalışmışlar ki, üç üqnumun¹ Cəlal, qüdrət, əzəlilik və ilahiliyini (ata, oğlu və Ruhul-qudus) sabit fərz etsinlər. Bununla yanaşı Allahın vahid olmasını da iqrar etməyə və tövhid dini sırasından çıxmamağa çalışırlar. Bu nəzər əsasında məsihilikdə Allahşünaslığın əsl son dərəcə mürəkkəbləşir, burada müəmmalı məsələlər qarşıya çıxır; çünki həm üçlüyü qəbul etmək və həm də tövhidin isbatına çalışmaq çox çətin, hətta qeyri-mümkün bir işdir. Məsihilər özlərini vahid Allahın ardıcılları hesab edərək inanırdılar ki, əql yolu ilə Allahı tanımaq olar. Halbuki iki qeyri-məhdud, yaxud daha çox qüdrətə malik olan varlığın eyni zamanda təsəvvür

¹ Sıryani dilində əsl yaxud şəxs mənasına olan üqnum deməkdir.

olunması əql və məntiqin ziddinədir. Allahın vahid olması dedikdə, məqsəd budur ki, yalnız bir Allah vardır və ilahi zat bölüşdürülə bilməz. Digər tərəfdən də inanırdılar ki, ilahilik bir-birindən tamamilə ayrı olan üç şəxsiyyətdən təşkil olunmuşdur. Bu üç varlıq əzəlilik, qüdrət və cəlalda bir-birilə bərabərdir və onlardan hər biri ilahi sifətlərin hamısına malikdir. Amma eyni halda hər birinin müəyyən xüsusiyyətləri vardır ki, onları təslis vəhdətinin daxili bir-birindən fərqləndirir. Bu üç üqlum aşağıdakılardan ibarətdir:

Bücd üqlumu, elm üqlumu, həyat üqlumu.

Üçlük təşkil edən üqlumlar dedikdə ata, oğul və Ruhul-qüdü nəzərdə tutulur ki, ata vücud üqlumu, oğul elm üqlumu, Ruhul-qüdü isə həyat üqlumudur. Bütün bu vəsflərlə eyni zamanda Allah ədəd baxımından birdir. Allah ruhdur və onda heç bir növ bölünmə ola bilməz. Bununla yanaşı deyirlər ki, Allahın vahid olmasının təslislə heç bir təzadı yoxdur. Çünki vahid olmaq vahid ədəd kimi bəsit deyildir, Allahın vahid olmasında, Onun bir olmasına inanmaqla eyni zamanda üçlük təşkil edən üqlumun da vahid Allahda qəbul edirik. Bizim etiqadımız budur ki, vahid Allahda vəhdətlə eyni zamanda təslis də mövcuddur. Üçlük üqlum bir-birindən seçilir, amma İlahi zat bölünməzdir: Bu üç üqlum bir-birilə əbədiyyət və oxşarlıqda bərabərdirlər; belə ki, təslisdə vahidliyi və kamil təslisi vahidlikdə ibadət edirik. Bu halla yanaşı qeyd olunan həqiqətlər belə təfsir olunmamalıdır ki, üçlük üqlumları arasında ilkin olmaq haqqı mövcud deyildir, əksinə, bilmək lazımdır ki, ata birinci yer, oğul ikinci yer, Ruhul-qüdü isə üçüncü yerdə qərarlaşır. Bu ilkin olmaq haqqı tərtiblədir. Ruhul-qüdü və oğul bərabərdir, bununla eyni zamanda ataya mütidirlər. Bu itaət icbari deyil, iradə və ixtiyar üzündədir.¹

¹ Henri Tisen, İlahiyyəti məsihi, Can Ban vurd, Bizim «Allahımız İsa Məsih» kitabı.

MƏSIHI MƏNBƏLƏRİNDƏ TÖVHİD BƏ TƏSLİS

Bu dərstdə bəyan olunanlar məsihi alimlərinin nəzəridir. Amma bilməliyik ki, məsihilərin müqəddəs kitablarında və mötəbər mənbələrində təslis və tövhid məsələləri necə işıqlandırılmışdır? Bilmək lazımdır ki, məsihi alimləri necə olub ki, təslisə etiqadlı olduqları halda tövhid əqidəsinə üz gətirmişlər? Əhdi-qədim və Əhdi-cədidə şamil olan müqəddəs kitab məsihilərin nəzərində müqəddəs və mötəbər sayılır. Yəhudi dini barəsində olan bölmədə qeyd olunduğu kimi, Əhdi-qədimdə (Ətiqdə) təslisdən heç bir əsər-ələmət gözə dəymir. Buna görə də yəhudilər özlərini xalis tövhidçi hesab edirlər. Həmçinin Əhdi-cədidə çoxlu ayələr vardır ki, Allahın yeganə olduğunu aşkar şəkildə bəyan edir. O cümlədən: «Yəhudi ruhanilərindən biri o bəhsi eşidib anladı ki, İsa ona ali bir cavab vermişdir. İrəli gəlib soruşdu: «Şəriət hökmünün ən mühümü hansıdır?» İsa (ə) cavab verdi: «Birincisi budur ki, ey İsrail eşit! Bizim Allahımız yeganə olan Allahdır; öz Allahını canı-dildən və var gücünlə sev».¹ Həmçinin 32-ci ayədə deyilir: «O şəxs ona dedi: Ey ustad, düzdür. Həqiqəti bəyan etdin, Allah birdir, Ondan başqa heç bir məbud yoxdur». Həmçinin Qərintanın birinci risaləsinin dördüncü ayəsində belə deyir: «Bütlərə təqdim olunan yeməklərə gəldikdə isə, biz bilirik ki, büt heç bir həqiqətə malik deyildir və yeganə olan Allahdan başqa heç bir məbud yoxdur.» Tövhidə aşkar şəkildə bəyan edən bu kimi təbirlər Əhdi-cədidə çox gözə dəyir, amma onun yanında elə təbirlər də vardır ki, təslis əqidəsinin formalaşmasında ondan istifadə olunur. Dördlük təşkil edən İncillərin heç birində təslisə aşkar şəkildə işarə olunmur. Əgər ilkin qanunun tövhid olduğunu qəbul etsək, belə təbirlər müəyyən yozuma və təvilə məruz qala bilər. O cümlədən, Məttə İncilinin 28-ci babının 19-cu ayəsində belə deyilir: «Gedin bütün millətləri mənə

¹ Markos, 12-ci bab, 28-30-cu ayələr.

şagirdlərim edin və onlara ata və Ruhul-qüdüsun adından təmid qüslü verin.» Yühənnə İncilinin 1-ci ayəsindən 14-cü ayəsinə qədər belə deyilir: «Əzəldə kəlmə idi. («Kəlmə» həzrət İsanın adına ünvanlanır) Kəlmə Allahla idi və Kəlmə Allahın özü idi. Əzəldən Kəlmə Allahla idi. Hər bir şey onun vasitəsilə varlıq libası geydi və onsuz heç bir şey yaradılmadı. Həyat ondan vücuda gəldi və o həyat insanların nuru idi».

Amma dördlük təşkil edən İncillərdən sonra sair Əhdi-cədid risalələrində qeyd olunanlar təslis məsələsini daha aşkar şəkildə bəyan edirlər. O cümlədən, Yühənnanın 1-ci risaləsinin 5-ci babının 4-8-ci ayələrində belə oxuyuruq: «Çünki Allahdan doğulan şeylər dünyaya qələbə çalır və dünyanı məğlub edən qələbə bizim imanımızdır. Kimdir ki, dünyaya qələbə çalsın?! Yalnız buna iman vardır ki, İsa Allahın oğludur. Məhz odur ki, su və qana gəldi; yəni İsa Məsih təkcə su ilə deyil, üstəlik su və qan ilədir. Ruh o şəxsdir ki, şəhadət verir. Ruh haqdır, ona görə ki, şəhadət verən o üçüdü, yəni ruh, su və qan. Bu üçü birdir.»

Əhdi-cədidə əlavə, məsihilikdə təslis ünvanı ilə tanınan şeylərin Midiyə etiqadnaməsi olduğunu qeyd etmək olar. Bu etiqadnamə Midiyə şəhərinin yepiskoplar şurası vasitəsi ilə Orta Asiyada yazılmışdır. Bu şura Konstantin imperatorunun göstərişi ilə miladın 325-ci ilində məsihilər arasında tövhidlə təslisin ixtilafına son qoymaq üçün təşkil olunmuşdur ki, nəhayətdə “nəqiyyə” etiqadnaməsi ünvanı ilə bir qətnamə verməklə sona çatdı. Məsihilər bu əqdnaməni rəbbani gecə mərasimində oxuyurlar. Bu bəyanatda belə qeyd olunur: «Bizim vahid Allaha, mütləq qadir ataya, görünən və görünməyən bütün şeylərin xaliqinə, İsanın vahid Allahına imanımız vardır. O, Allahın oğludur ki, atadan dünyaya gəlmişdir; atanın zatından dünyaya gələn övladdır, onun vasitəsi ilə bütün şeylərə varlıq verilmişdir. Yerdə və göydə olanlar hamısı. Biz insanların xatirinə, bizə nicat vermək üçün yer üzünə enərək cism halına düşdü; insan şəklinə düşdü, əzab-əziyyət çəkdi və üçüncü

gündə (dəfn olunandan sonra) qalxıb asimanlara getdi. O, qayıdacaqdır ki, ölüləri və diriləri mühakiməyə çəksin. Biz Ruhul-qüdusa iman gətirmişik». Həmçinin belə deyilir: «İsanın mövcud olmadığı bir zamana inananlara, yaxud vücuda gəlməmişdən qabaq olmadığını, yaxud yoxluqdan varlığa çevrildiyini deyənlərə lənət olsun! Bunlara lənət olsun; eləcə də lənət o kəslərə ki, Allahın oğlunun zatdan, yaxud digər bir cinsdən olduğunu və həmçinin Allahın oğlunun məxluq və dəyişilməyə qabil olan bir şey olduğunu iqrar edirlər!»

Bu bəhslərdən aydın olur ki, məsihiliyin Allah barəsində olan nəzərləri üçlük əsasında və eyni zamanda tövhidlə təslis arasında olan ziddiyyət aradan qaldırıla bilməz. Həmin mövzu da məsihi firqələrindən bəzilərinə üçlük əslini tərk edib tövhidə yönəlmələrinə bais olmuşdur. Onlardan biri də ilk məsihilərin yəhudiləri ünvanı ilə tanınan firqədir ki, məsihilər arasında ən qədim firqə hesab olunur. Bu şəxslər nəqiyyə şurasından əvvəl, hətta bəlkə Pulsdan da qabaq yaşayırmışlar. Həmçinin “şahdan Yəhuvəh” firqəsi də hal-hazırda məsihiliyin bir firqəsi kimi mövcuddur və onlar tövhidə inanırlar. Amma bu firqələri nəzərə almasaq, məsihilərin ata, oğul və Ruhul-qüdüsdən barədə olan ümumi nəzərləri, eləcə də bu üç varlığın “Salusu Əqdəs” adı ilə ilahiləşdirilib əzəli məqamda bilinməsi prinsipindən ibarətdir. Qurani-Kərimin məsihilik barədə olan nəzəri məhz həmin əsas üzərində qərar tutmuşdur. Yəni, Qurani-Kərim məsihiliyi üç Allaha inanan bir əqidə hesab edir və onları kafir adlandırır. O cümlədən aşağıdakı ayədə buyrulur:

«Allah üçün (üç ilahinin) üçüncüsüdür!» - deyənlər, əlbəttə, kafir olmuşlar. Halbuki bir olan Allahdan başqa heç bir tanrı yoxdur. Əgər onlar dediklərinə son qoymasalar, onlardan kafir olanlara, şübhəsiz ki, şiddətli bir əzab üz verəcəkdir (toxunacaqdır)».¹

¹ Maidə-73.

Həmçinin başqa bir ayədə buyrulur:
**«...(Allah barəsində) «üç deməyin». (Belə sözlərə) son qoyun.
Həqiqətən Allah tək bir tanrıdır.»¹**

¹ Nisa-171.

DƏRSİN XÜLASƏSİ

Məsihilər üç Allahın bir həqiqət və varlığa malik olmasına inanırlar; yəni üç əzəli həqiqət ilahi (ata, oğul və Ruhul-qudus) vahid bir varlığı təşkil edirlər. Buna görə də məsihilər ata, oğul və Ruhul-qudusun ilahi olmasına inanmaqla yanaşı, özlərini təkallahlı hesab edirlər.

Məsihi firqələrindən bəziləri əsas etibarilə təkallahlıdır və onların İsa ilə Ruhul-qudusun əzəli və ilahi olmasına etiqadları yoxdur.

SUALLAR BƏ TAPŞIRIQLAR

1. Üç ünvan nədir?
2. Məsihi alimlərinin təslis barəsindəki nəzərləri necədir?
3. Məsihilərin təslis əqidəsinə dəlalət edən ən mühüm dəlil və mənbələri hansılardır?
4. Qurani-Kərim məsihilərin Allah barəsində olan əqidələrini necə bəyan edir?

IYIRMI BİRİNCİ DƏRS

MƏSIHİLİYİN ƏQİDƏLƏRİ (2)

Keçən dərsdə Məsihiliyin Allahşünaslıqla əlaqədar əqidəvi bəhsinin birinci mehvəri araşdırıldı. Bu dərsdə isə yerdə qalan iki mehvəri aydınlaşdıracağıq.

İKİNCİ MEHBƏR

HƏZRƏT MƏSIHİN İNSAN SURƏTİNDƏ NAZİL OLMASI

Məsihilər inanırlar ki, Məsihin əzəli və ilahi həqiqəti insanlara nicat verib, onları hidayət etmək üçün insan surətində cism formasına düşmüşdür; İsanın özü də həmin cismləşmiş həqiqətdir. İlahi yönə malik olan bu təcəssümün necəliyi barədə qədim zamanlardan məsihi alimləri arasında ixtilaf mövcuddur. Bəziləri İsa Məsihin insani və ilahi olan iki zatının vəhdətinə təkid edir, digər bir qurup isə bu ikisinin arasında ikilik xarakterinin olduğuna inanırdılar. Nəhayət 451-ci Miladi ilində məsihi alimlərindən təşkil olunmuş «Çal si dun» şurası çalsidun etiqadnaməsi ünvanı ilə verdiyi bəyanatda özünün ümumi nəzərlərini məsihi təlimlərindən biri kimi təqdim etdi. Bu bəyanatın əsasında bir vahid şəxsə yəni, İsa (ə)-da iki təbiət və yaxud zat yəni, bəşər və ilahi təbiət cəm olmuşdur. Eyni halda bu iki zatdan hər biri özünəməxsus sifət və xüsusiyyətlərini qoruyub saxlayır. Başqa sözlə desək, bir nəfər olan İsa Məsihin iki zatı yəni, həm insani, həm də ilahi zatı vardır. Bə bu iki zati gerçəklik bir-biri ilə eynidir. Biri ata Allahın zatı gerçəkliyi,

digər biri isə hər bir fərdin zati gerçəkliyidir. “Çal si dun” etiqađnaməsində belə oxuyuruq: «Müqəddəs ataya tabe olaraq, biz bütün insanlarla bu təlimdə müttəhid olmuşuq ki, bir vücud - yalnız oğula – bizim Allahımız olan İsa Məsihə iqrar edək.

Bu vahid vücud həm ilahi olmaq baxımından, həm də insani yöndən kamil bir varlıqdır. Bu vahid vücud həqiqətdə həm Allahdır və həm də bəşər. Bir yöndən mücərrəd ruh, digər bir yöndən isə cismdən ibarət olan insandır. Buna əsasən o, ilahi yönə malik olan vaxta qədər həmin ata – Allah zati olan həqiqətə malik olur; insani yöndən də bizim kimi insanlara oxşar bir quruluşa malikdir. Hər bir cəhətdən bizə oxşardır, yalnız məsum olmamaq və günah ehtimalında oxşarlığımız yoxdur.

O, zamanın meydana gəlməsindən qabaq özünün ilahi yönü cəhətindən ata vasitəsi ilə icad olunmuşdur. İndi də insanlara görə və bizim nicat tapıb qurtuluşa çıxmağımız üçün bakirə və müqəddəs Məryəmdən dünyaya gəlmişdir ki, bu baxımdan özünün insani yönündən ilahi xüsusiyyət daşıyır.

Biz din alimləri şurası həmçini təlim veririk ki, bəşəri idrak üslubumuz bu yeganə Məsihdən (oğul, ata Allahın yeganə mövludu) iki təbiət, yaxud mahiyyət yolu ilədir. Bu bir-birindən ayrı olan iki zati, o birisi ilə səhv salmadan və eləcə də o ikisindən hər birinin digərinə çevrilməsini demədən, yaxud onları tamamilə bir-birindən ayrı olan varlıqlara bölmədən, yaxud onları özümüzün təzadlı fəaliyyət və çərçivəsi hesabında bir-birinin qarşısında qərar vermədən qəbul edirik. O ikisindən hər birinin fərqlənən ayrıca xüsusiyyətləri və onların kamil ittihadı heç bir vəchlə inkar olunmur. Buna əsasən hər iki təbiət bir bir şəxsədə qərar tutur və idrak olunmağa qabil olan bir həqiqətə çevrilir. Onlar (o iki zat) iki şəxs təsəvvür olunmaları ilə iki yerə bölünmür və ya bir-birindən ayrılır; yaxud bunun əksinə, həmişə birlikdədir və birdir. Həm

oğul, həm də tək-cə Allahın mövludu olan kəlmə yəni, İsa Məsih Allah.¹

FIDA

Məsihilər həzrət İsanın (ə) əzəli bir həqiqətinə və ilahiləşdirilmiş bir məqamına inandıqlarından, əlavə olaraq, Məsih, yaxud oğul Allahın bəşər cismi, şəkli və eləcə də ona xas olan xüsusiyyətlərlə təcəssüm etməsinə də etiqad bəsləyirlər ki, o, insanları hidayət etmək və bəşəriyyətin xilaskarı olmaq üçün belə bir fədakarlıq etmişdir.

Həzrət Məsihin vasitəsilə bəşəriyyətin hidayət olunub, xilas edilməsi onun peyğəmbərliyi və nübüvvəti ilə olduğundan (özü də ilahi peyğəmənin yalnız çatdırılması səviyyəsində, bundan artıq yox) qəbul olunmasıdır və burada heç bir mübahisəyə ehtiyac yoxdur. Amma məsihilər inanırlar ki, həzrət İsa (ə) tək-cə ilahi peyğəmələrin təbliğ olunması yolu ilə bəşəriyyətin nıcatına çalışmamış, ilk kökləri həzrət Adəm (ə)-da olan günahlarımızın xatirinə dara çəkilməyə razı olmuşdur ki, bizim günahlarımız bağışlansın.

Məsihilərin inancına görə, həzrət Adəmin mürtəkib olduğu xəta və bunun nəticəsində behiştədən qovulması, əvvəla, Adəm övladının Allahdan uzaqlaşmasına səbəb oldu, ikincisi də o günah və xətalər irsi yolla sonrakı nəsillərə ötürüldü və nəticədə bəşər nəsində günahın bünövrəsi qoyuldu; insanlar günah işlər görməyə başladılar.²

İndi bəşəriyyətin günahkarlığına diqqət yetirməklə, Allah öz ədaləti əsasında Adəm övladlarını cəzalandırmalıdır. Amma digər tərəfdən də Allahın rəhmət sifəti tələb edir ki, onların günahları bağışlansın. Bu iki sifətin (ədalət və rəhmətin) cəm olunması yolu

¹ Buş və başqaları, cahani məzhəbi, 2-ci cild, Əbdürrəhim Güvahinin tərcüməsi.

² Əhdi-cədid, rumlular, 5-ci fəsil.

bundan ibarətdir ki, yalnız Allahın oğlu bəşər surətində zühur etsin, insan kimi yaşasın və bəşərin zülmü əsasında da dara çəkilsin ki, onların günahlarının kəffarəsi olsun.

Bu barədə Əhdi-cədidə belə deyilir: «Hər kəs əvvəl olmaq istəsə, gərək hamının qulu olsun. Çünki insanın oğlu (İsa) xidmətçi olmaq üçün gəlməmişdir; gəlmişdir ki, başqalarına xidmət etsin və öz canını çoxlarının yolunda fəda etsin.»¹ Yenə də belə deyilir: «Hər kəs ona iman gətirsə, əbədi həyata sahib olar. Çünki aləmlərin Rəbbi o qədər məhəbbət göstərmişdir ki, Özünün yeganə oğlunu vermişdir ki, hər kəs ona iman gətirsə həlak olmasın və əbədi həyata sahib olsun. Çünki, Allah Öz oğlunu aləmə məhkum edilmək üçün göndərmədi; göndərdi ki, onlara nicat versin.»² Başqa bir yerdə isə belə deyilir: «Amma Allah bizə olan məhəbbətini tam mənada sübut etmişdir, çünki biz hələ günahkar olduğumuz vaxtda Məsih bizim xatirimizə öldü. Onun qanının tökülməsinə görə biz tam mənada yaxşı adamlar sayılacağıq və buna görə də onun vasitəsi ilə Allahın qəzəbindən uzaq olacağıq. Biz Allahla düşmən olduğumuz vaxt O, Öz oğlunun ölümü ilə bizim düşmənçiliyimizi dostluğa çevirdi.»³

TƏNQIDLƏR BƏ MÜLAHİZƏLƏR

Aydın oldu ki, Məsihi əqidəsinə görə, Allah ədalət və rəhmət kimi iki sifəti bir yerə cəm etməyə riayət olunsun deyə, Öz yeganə oğlunun bəşər günahlarının kəffarəsi kimi ilə dara çəkilməsinə razı oldu. İndi bu nəzəri araşdırarkən yalnız iki sualı irəli çəkməklə kifayətlənirik:

¹ Markos, 10-cu fəsil, 44-45-ci ayələr.

² Yuhənna, 3-cü fəsil, 15-17-ci ayələr.

³ Rumlular, 5-ci fəsil, 8-10-cu ayələr.

1. Allahın ədaləti necə tələb edir ki, İsa kimi günahsız və məsum bir insan başqalarının günahının xatirinə ən şiddətli vəziyyətdə əzaba düçar olsun?

2. Əgər Məsih Allahın oğludursa, onda atalıq məhəbbəti bunu tələb etməzmi ki, Allahın rəhmət sifəti onun da halına şamil olsun və yeganə oğlunu heç bir günah iş görmədiyi halda əzab-əziyyətə, məsxərəyə düçar olmasına və nəhayətdə dara çəkilib əllərinə mıx çalınmasına razı olsun?

3. Kim Allaha, Onun ədalət və rəhmət sifətinin bir yerə toplanmasına qeyd və şərt qoya bilər?

4. Adəm övladlarını Adəmin törətdiyi xəyata görə necə günahkar hesab etmək olar, halbuki heç bir şəriətdə övlad atasının günahına görə cəzalandırılmır. O cümlədən, Əhdi-ətiqdə belə deyilir: «Atalar övladların və oğullar da atalarının əvəzində öldürülməzlər. Hər kəs öz günahı səbəbilə öldürülər.»¹

5. Əgər Məsihin dara çəkilməsi Allah tərəfindən qəbul edilirsə, onda nə üçün məsihilər yəhudilərin İsanı dara çəkməsindən bızırlıq edərək onları günahkar sayırlar?

6. Bəşər günahlarının kəffarəsi üçün Allahın oğlunun dara çəkilməsindən başqa bir yol yoxdurmu? Məsələn, Nuhun tufanı hadisəsində bütün günahların suya qərç olması, Bəni Adəmin günahkarlarının paklanması üçün kifayət deyildimi? Əgər cavab mənfidirsə, bunu necə qəbul etmək olar ki, Məsihin dara çəkilməsi də bütün əsrlərdə və nəsillərdə olan bəşərin günahlarının paklanması üçündür?

¹ Sifri-təsniyə, 24-cü fəsil, 16-cı ayə.

ÜÇÜNCÜ MEHBƏR

HƏZRƏT MƏSİHİN MÜHAKİMƏSİ

Məsihilər inanırlar ki, həzrət Məsih dara çəkildikdən və vəfat etdikdən sonra onu qəbirdə dəfn etdilər, amma iki gündən sonra qəbirdən qalxıb dirildi və asimanlara yüksəldi. Hal-hazırda Allahın sağ tərəfindədir.¹

Allah da bütün varlıq aləminin padşahlığını, qüdrətini və iqtidarını ona bağışladı: «...Bu Allahın istifadə etdiyi məhz həmin əzəmətli qüdrətdir. Həzrət Məsihi öldürdükdən sonra dirildi və Özünün sağ əlində səmavi məkanlarda yerləşdirdi. Onu zikr olunması mümkün olan hər bir qüdrət, iqtidar, padşahlıq və ümumiyyətlə bütün qüvvələrin fəvqündə qərar verdi. Ona bu məqamları təkcə bu dünyada deyil, o biri dünyada da əta etmişdir. Allah hər bir şeyi Məsihin ayaqları altında qoymuş və onu bütün kilsələrin başında qoymuşdur; o kilsələr onun bədənidir və onun vücudunun hər bir yerini əhatə edir. Bununla eyni zamanda bütün kainatı öz hüzuru ilə doldurar.² Allah tərəfindən hamının barəsində mühakimə yürütmək İsaya həvalə edilmişdir: «Ata heç kəsi mühakimə etmir, O, bütün mühakimələri oğula tapşırır».³

¹ Əhdi-cədid, Markos, 16-cı fəsil.

² Əhdi-cədid, Əfsəsilər, 1-ci fəsil, 20-23-cü ayələr.

³ Əhdi-cədid, Yuhənna Incili, 5-ci fəsil, 22-ci ayə.

DƏRSİN XÜLASƏSİ

Məsihi əqidəsinə görə, Məsih (üç əzəli həqiqətdən biri) Isanın bəşər surətində təcəssümüdür ki, insanları hidayət edib onları qurtarmaq üçün bu işi görmüşdür.

Məsihilər inanırlar ki, Allah-taala, bəndələrinə rəhm etmək üçün Özünün yeganə oğlunu (Isanı) bəşər günahlarının kəffarəsi adı ilə qurban etdi ki, hamını günah cəzasından xilas etsin.

Məsihilərin əqidəsinə görə, İsa Məsih asimanlara getdikdən sonra Allah yanında xüsusi məqama layiq görülmüş və bütün məxluqatı mühakimə etmək ona tapşırılmışdır.

SUALLAR BƏ TAPŞIRIQLAR

1. Məsihilərin əqidəsinə görə həzrət Məsih necə təcəlli tapmışdır?
2. Həzrət Məsih hansı iş üçün təcəlli etmişdir?
3. "Çal si dun" etiqadnaməsinin möhtəvasından nə kimi nəticə alınır?
4. Məsihilərin əqidəsinə görə həzrət İsa (ə) nə üçün dara çəkildi?
5. Fəda əqidəsinə necə aydınlaşdırmaq olar?
6. Həzrət Məsih merac etdikdən sonra hansı məqama nail oldu?

IYIRMI İKİNCİ DƏRS

MƏSIHİLİYİN ƏXLAQI

Məsihilik təlimlərində əxlaqi meyarlar və onlara riayət edilməsi çox diqqət mərkəzində durur və bu kimi işlərə həddən artıq tövsiyə edilir. Hətta onların müqəddəs kitabı olan Incil əxlaq kitabı, əxlaqi moizələr məcmuəsi adı qazanmışdır. Əxlaqi rəftarlar və sifətlər arasında bir-birinə məhəbbət göstərmək ifrat dərəcədə təkid olunmuşdur; belə ki, məsihilik mehr-məhəbbət dini kimi tanınmışdır.

Həzrət Məsih (ə) ilahi bir peyğəmbər ünvanı ilə sair peyğəmbərlər kimi insanlar üçün xeyir-bərəkət mənbəyi olmuşdur. Quran-Kərim də o həzrəti bərəkət mənsəyi kimi yad edir və onu inadkarlıq və bədbəxtçilikdən uzaq hesab edərək buyurur:

«(Allahdan bir möcüzə olaraq körpə dilə gəlib) dedi: «Mən, həqiqətən, Allahın bəndəsiyəm. O mənə kitab (Incil) verdi, özümü də peyğəmbər etdi.

O, harda oluramsa olum, mənə mübarək (həmişə hamıya xeyir verən dini hökmləri öyrədən) etdi və mənə diri olduqca namaz qılıb zəkat verməyi tövsiyə buyurdu.

O, həmçinin mənə anama qarşı olduqca itaətkar və nəvazişkar etdi, (heç kəsə qarşı) zülmkar və asi eləmədi!»¹

Buradan aydın olur ki, həzrət İsa (ə) rəhmət peyğəmbəri adı ilə, sair ilahi peyğəmbərlərin təlimlərində olduğu kimi, əxlaqi səciyələrə və fəzilətlərə riayət olunmasına, çirkinliyə, rəzil, nəfsani xislətlərə və bədbəxtçiliklərdən uzaq olmağa dəvət edir. Sədaqət, düzlük, niyyətin və əməlin saflığı, zahiri cüvəllərdən və riyakarlıqdan

¹ Məryəm-30-32.

uzaq olmaq, əfv və güzəşt etmək, ictimai əlaqələrdə başqaları ilə mehriban və nəvazişli davranmaq bu dinin təlimlərində geniş şəkildə işıqlandırılmışdır.

Həqiqətən də dindar məsihilərin çoxu başqaları ilə rəftar edərkən mehr-məhəbbət göstərir, qayğıkeş və sədaqətli olurlar. Qurani-Kərim də onları bu sifətlərlə təqdim edir. Quran yəhudiləri və müşrikləri möminlərin ən rəzil düşmənləri adlandırdığı halda, məsihiləri möminlərə qarşı ən məhəbbətli şəxslər kimi tanıtdırır:

«(Ya Məhəmməd!) Yəhudiləri və müşrikləri iman gətirənlərin ən pis düşməni, «Biz xaçpərəst», - deyənləri isə onların ən yaxın dostu görəcəksən. Bu onların içində (bilikli, abid) keşiş və rahiblərin olması və onların özlərini yuxarı tutmalarına görədir.»¹

Gördüyünüz kimi, məsihi ruhanilərinin təkəbbürlü və lovğa olmamaları bu din ardıcılığının əksəriyyətinin məhəbbətli olmalarına səbəb olmuş və onların başqaları ilə təvazökarlıqla davranmasına gətirib çıxarmışdır. Amma digər tərəfdən, məsihilərin əxlaq təlimləri arasında ifratçı yönə malik olan göstərişlər də gözə çarpır ki, həzrət İsanın bu kimi sözləri əxlaqi moizələr şəkilində deməsi çox zəif ehtimaldır.

Burada məsihiliyin əxlaqi moizələrindən və yol göstərmələrindən bir qismini bəyan edirik ki, onların məzmununu araşdırmaqla, ilahi dinlərin əxlaqi göstərişlərlə nə dərəcədə müvafiq olduğu aydınlaşsın.

ASIMANI MƏLƏKUT ÜÇÜN HAZIRLIQ

Məsihi mənbələri asimani mələkutun yaxın olmasını müjdə vermişlər. Asimani mələkut Bəni-İsrailin nəzərində tanınmış ilahi hökumət növüdür və onlar həmişə ilahi bir vədə ünvanı ilə onun intizarını çəkmişlər. Həzrət İsanın zühurundan bir az öncə həzrət

¹ Maidə-82.

Yəhya yəhudiyyə məntəqəsində qiyam etdi, camaata möcüzə göstərib onları tövbə etməyə çağırırdı. Əxlaqi çirkinliklərdən, napaklıqlardan tövbə edib paklanmaq asimani mələkut, yaxud ilahi məramlı hökumətin bərqərar edilməsi üçün hazırlıq ünvanı sayılırdı. Məttə Incilində deyilirdi: «O zamanda təmid qüslü verən Yəhya yəhudiyyə çölündə zahir oludu və təlim verərək dedi: Tövbə edin, çünki asimani mələkut [padşahlıq] yaxındır.» Yəhyanın barəsində Əşkiya Nəbi belə deyir: «Səhrada bir kişi fəryad edib deyirdi: Allahın yolunu hazırlayın və onun yolunu düzəldin».¹

Həmçinin Markosun 1-ci fəslinin 1-4-cü ayələrinə, Lukanın 3-cü fəslinin 1-6-cı ayələrinə də baxa bilərsiniz.

Yəhya tutulandan sonra həzrət İsa öz dəvətini aşkar şəkildə başladı və onun kimi moizə etməyə başladı: «Yəhya tutulduqdan sonra Cəlil diyarına gəldi və Allahın müjdəsini elan edərək dedi: Qərara alınmış saat gəlib çatmış və Allahın padşahlığı yaxındır, tövbə edin və bu müjdəyə iman gətirin.»²

Məsihi dininin mənbələrinə uyğun olaraq, ilahi padşahlıq və hökumətin (asimani mələkut) zəminəsinin hazırlanması üçün və hamının nicata, qurtuluşa nail olub ayrılıklardan yaxa qurtarmalarının şahidi olmaları üçün³ tövbə edin, özünüzu əxlaqi aludəliklərdən və rəftar napaklıqlarından təmizləyin; sədaqətə, düzlüyə, niyyətin xalisliyinə riayət etmək asimani mələkutun intizarında olanlar üçün zəruridir.

Bundan da yüksəkdə bütün şəxsi dünyəvi işlərdən və maddi bağlılıqlardan əl çəkmək lazımdır ki, asimani mələkuta hazır olmaq üçün lazımı ləyaqətə malik olalar. Aşağıdakı ayələrə diqqət yetirin:

«Yol əsnasında böyük bir kütlə İsa ilə birlikdə idi. İsa onlara üz tutub buyurdu: Əgər bir kəs mənim yanıma gəlsə, ata-anadan,

¹ Məttə, 9-cu fəsil, 1-3-cü ayələr.

² Markos, 1-ci fəsil, 15-16-cı ayələr.

³ Luka Incili, 3-cü fəsil, 5-6-cı ayələr.

arvad-uşaqdan, bacı-qardaşdan və hətta öz canından əl çəkməsə, şagirdim ola bilməz. Hər kəs xaçını götürüb mənimlə gəlməsə, şagirdim ola bilməz».¹

«Yol əsnasında bir şəxs ona dedi: “Hər yerə getsən mən də sənin ardınca gələcəyəm.” İsa cavab verdi: “Quşların da tülkülərin də yuvası vardır, lakin insan oğlu [İsa] üçün heç bir yer yoxdur ki, orada dincəlsin.” İsa başqa bir şəxsə buyurdu: “Mənimlə gəl.” Amma o cavab verdi: “Ey ağa! Qoy əvvəlcə atamı torpağa tapşırım.” İsa buyurdu: “Qoy ölümlər öz ölümlərini torpağa tapşırınsın. Sən gərək gedib Allahın padşahlığını (asimani mələkutu) hər yerdə elan edəsən.” Başqa bir şəxs dedi: “Ey ağa! Mən sənənlə gələcəyəm, amma icazə ver, əvvəlcə ailəmlə görüşüb xudahafizləşim.” İsa ona dedi: “Bir kəs yer şumlamağa məşğul olsa və arxasına baxsa, Allah padşahlığı üçün xidmət etməyə ləyaqəti olmaz”».²

Allah padşahlığına xidmət üçün ləyaqət kəsb etməkdən ötrü tək-cə günahlardan tövbə edib sədaqət və niyyət xalisliyinə riayət etmək kifayət deyil, bu işdə dünyəvi əlaqələrin kəsilməsi, zahidlik, dünyaya rəğbətsizlik, hətta öz əzizlərindən də əl çəkmək zəruridir. Bu mövzu ilahi dinlərin təlimləri ilə müqayisə olunub üzərində fikirləşilməlidir. Çünki ata-anadan, bacı-qardaşdan və s. əzizlərdən qohum-əqrəbadan əl üzmək, hətta atanın dəfn mərasiminə səy göstərilməsə din mədəniyyətində heç bir vəchlə yozula bilməz.

İNSANLARA MƏHƏBBƏT

Məsihi mənbələrində istər dost, istər düşmən olsun, bütün insanlarla məhəbbətlə rəftar etmək çox tövsiyə olunmuşdur. O cümlədən: «Amma mənim sözümlü eşidənlərə deyirəm ki, öz

¹ Luka, 14-cü fəsil, 25-27-ci ayələr.

² Luka, 9-cu fəsil, 57-62-ci ayələr.

düşmənlərinizə məhəbbət edin. Sizə nifrət edənlərə yaxşılıq edin. Sizə söyüş söyənlərə xeyir-dua edin. Sizinlə bəd rəftar edənləri dua edin. Bir kəs sənün üzünə sillə vursa, o biri üzünü də ona tərəf çevir. Bir kəs sənün libasını aparsa, qoy köynəyini də aparsın. Səndən bir şey istəyən hər kəsə bəxşis et və sənün malını aparsalar, onu geri tələb etmə. Başqalarının sizinlə necə rəftar etməsini istəyirsinizsə, siz də onlarla elə rəftar edin. Əgər yalnız sizi sevənləri sevsəniz, sizin üçün nə iftixar olar? Hətta xətakarlar da onları sevənləri sevirilər...»¹ Başqa bir yerdə oxuyuruq: «Eşitmisinizmi ki, belə deyir: “Göz göz müqabilində, diş diş müqabilində.” Amma mən sizə deyirəm ki, sizə pislik edən şəxsə pislik etməyin. Əgər bir şəxs sənün sağ üzünə sillə vursa, sol üzünü ona tərəf çevir, əgər bir kəs sənün köynəyini almaq üçün məhkəməyə aparsa, pencəyini də ona bağışla. Hərgah bir şəxs səni bir mil məsafəyə getməyə məcbur etsə, sən onunla iki mil get».²

Amma İslam dinində hər bir şeyin meyarı Allah olduğuna görə dostluq və məhəbbət, kin-küdurət və düşmənçilik də Allah mehvərində dövr etməlidir. Yəni, möminlər Allahın düşmənləri ilə düşmən, dostları ilə dostluq etməlidirlər. Həmçinin möminlərin və Allah dostlarının içində pisliliklə cavab verilməz, əksinə pislilikə yaxşılıqla cavab verirlər.³

Digər tərəfdən də ictimai əmin-amanlığın bərqərar olunması, xətakarların və inadkar insanların möminlərin məhəbbətli davranışlarından sui-istifadə etmələrinin qarşısını almaq üçün qisas hökmü də qoyulmuşdur və İncildə qeyd olunan təbirlərə hökm verilmişdir.⁴

¹ Luka, 6-cı fəsil, 27-32-ci ayələr.

² Məttə, 5-ci fəsil, 38-41-ci ayələr.

³ Möminin-96, Fussulət-34.

⁴ Göz göz müqabilində, diş diş müqabilində; Qurani-Kərim, Maidə-45.

RIYAKARLIQDAN UZAQ OLMAQ

Incilin təlimlərində riyakarlıq və zahiri cüvələrə qarşı geniş mübarizə aparılmışdır. İsa (ə) başqalarını həmişə mehribanlığa, yumşaq davranmağa dəvət etdiyi halda, Ferisim mollalarını riyakarlıqlarına görə şiddətlə məzəmmət etmişdir: «Bay olsun sizə ey riyakar mollalar və ferisilər! Siz asimani padşahlığın qapılarını camaatın üzünü bağlayırsınız, özünüz daxil olursunuz, başqalarının da oraya daxil olmasının qarşısını alırsınız. Bay olsun sizə, ey riyakar mollalar və ferisilər! Siz dul qadınların mallarını yeyirsiniz, yalnız riyakarlıq məqsədi ilə öz namazlarınızı uzadırsınız. Buna görə də siz ən şiddətli cəzalara düçar olacaqsınız... Bay olsun sizə, ey riyakar mollalar və ferisilər! Siz nanə, şüyüd və zirədən onda bir (vergi) verirsiniz. Amma ədalət, rəhmət və sədaqət olan ən mühüm şəriət hökmlərini görməməzliyə vurursunuz. Siz bunları görməlisiniz və eyni zamanda sair hökmlərdən qaçıl etməməlisiniz... Bay olsun sizə, ey riyakar mollalar və ferisilər! Siz piyalənin və boşqabın kənarlarını təmizləyirsiniz, halbuki onun içi zülm və cinayətlərlə doludur.¹

¹ Məttə, 23-cü fəsil, 15-25-ci ayələr.

DƏRSİN XÜLASƏSİ

Qurani-kərim həzrət İsa (ə)-ın gözəl sifətlərinə təkid edir və onun xeyir-bərəkət mənşəyi adlandırır.

Quran nöqtəyi-nəzərindən məsihilər təkəbbürdən uzaq olduqlarına və dini alimlərin təvazökarlıqlarına görə möminlərə ən çox məhəbbət bəsləyənlərdir.

Məsihi əxlaqında ilahi padşahlığa (asimani mələkuta) ləyaqət tapmaq üçün tövbə, günahlardan paklanmaq və gözəl sifətlərə malik olmaq zəruri sayılmışdır.

Məsihi əxlaqında başqalarına məhəbbət elə bir yüksək həddə təkid edilmişdir ki, dostluqla düşmənçilik arasında heç bir sərhəd qalmamışdır.

Məsihi mənbələrindən belə aydın olur ki, İsa (ə) riyakarlarla və zahirpərəstlərlə şiddətli mübarizə aparırdı.

SUALLAR BƏ TAPŞIRIQLAR

1. Qurani-Kərim həzrət İsa (ə) üçün hansı sifətləri zikr edir?
2. Qurani-Kərim məsihiləri necə təqdim edir?
3. Asimani mələkut nədir?
4. Asimani mələkuta rəğbətli olanlar hansı sifətlərə malik olmalıdırlar?
5. Məsihilərin müqəddəs kitabı camaata məhəbbət barəsində hansı tövsiyələri edir?
6. Quranın məhəbbət barəsindəki nəzəri necədir?
7. Həzrət İsa (ə) riyakarlarla necə rəftar edib davranırdı?

IYIRMI ÜÇÜNCÜ DƏRS

MƏSIHİLİYİN DINI QAYDA-QANUNLARI BƏ MƏRASIMLƏRI

Digər dinlərdə olduğu kimi, məsihiliyin də xüsusi ibadi və dini mərasimləri vardır. Adətən müqəddəs məkanlarda və məsihilərin məbədlərində yəni, kilsədə təşkil olunan ibadi və dini mərasimlərin ən geniş yayılanı birlikdə oxunan dua və yalvarış surətində olan Allaha həmd-səna mərasimidir; bu da Allahın əzəməti və Onun nemətlərinin bərəkəti qarşısında şükr etmək məqsədi ilə yerinə yetirilir. Məsihilər dua mərasimlərində Allaha, hər şey əta etdiyinə, xüsusilə həzrət Məsihi onlara verdiyinə görə şükr edirlər. Onların dini qayda-qanunlarından digər biri isə günahları etiraf etmək, qəlbən peşimançılıq hissi keçirərək tövbə etmək və Allahdan günahların bağışlanmasını istəməkdir. Digərləri üçün də dua edib, dini çıxışlar, nəsihətlər və moizələr etmək, təqvaya, zahidliyə, xeyrxahlığa dəvət və çağırışlar da məsihi ibadətlərinin digər bir hissəsini təşkil edir. Müqəddəs kitabın müəyyən hissələrini, xüsusilə Əhdi-ətiqin məzahirini xorla oxumaq kilsələrin dini adətlərindən hesab olunur. Məsihi dinində bazar günləri kilsədə təşkil olunan ibadət mərasimlərindən başqa, dini şüar və qaydalar kimi onların yeddi məşhur ayinləri də mövcuddur ki, bütün məsihi firqələri bu mərasimləri yerinə yetirirlər. Amma onların iki məsələdə bir-birləri ilə ixtilafları vardır. Birincisi, bu yeddi ayinin hamısının həzrət Məsihə mənsub edilməsi və o həzrətin bu barədə şəxsən tövsiyə edib-etməməsidir. İkincisi isə bu ayinlərin müqəddəs olub-olmaması ilə əlaqədardır. Katolik və ortodoks firqələri yeddi ayinin hər birini bu dininin vacib əməllərindən hesab edir və onun İsa tərəfindən

tərəfindən olduğuna inanırlar. Protestant firqəsi yalnız təmid və rəbbani gecə ayinin müqəddəs olduğuna inanır və yalnız bu ikisini İsa təlimləri sırasında tanıyırlar. Bu firqə qalan beş ayini yalnız məsihilərin dini mərasimi ünvanı ilə qəbul edir və bunun bəzi cüzi məsələlərində də sair firqələrlə ixtilaflıdırlar. Məsihiliyin yeddi ayini aşağıdakılardan ibarətdir:

1. Təmid qüslü:

Təmid qüslü məsihiliyi qəbul etməyin ilk qayda-qanunlarından sayılır. Bu dini yenicə qəbul etmiş şəxs məsihi körpəsi kimi qüsl almalıdır. Təmid qüslündə su başa, yaxud bədənin hər hansı bir hissəsinə tökülür, yaxud da suya girməklə icra olunur. Bu mərasim məsihi ruhanisi (keşiş) vasitəsi ilə yerinə yetirilir və qüsl edilərkən keşiş təmid olunan şəxsə deyir: «Sənə atanın, oğulun və Ruhul-qüdəusun adı ilə təmid verirəm». Bu cümlə Məttə Incilinin 28-ci fəslinin 19-cu ayəsindən götürülmüşdür. Belə ki, orada İsa zahir olduğu zaman şagirdlərinə dedi: “Gedin və bütün millətləri mənim şagirdim edin və onlara ata, oğul və Ruhul-qüdəusun adından təmid qüslü verin.” Təmid qüslü məsihilərdən də əvvəl mövcud olmuşdur. Həzrət Yəhya camaata İordaniya çayında təmid qüslü veribmiş; buna görə də Yəhya, “Müəmmədə” adı ilə məşhurlaşmışdı. Həzrət İsa da məhz onun vasitəsi ilə təmid olunmuşdur. Amma bu dində Məsihin üçlük ünvanı barəsindəki əqidəsi istiqamətinə yönəlmişdir. Məsihilərin etiqadı belədir ki, təmid qüslü İsanın keçmiş günahlarından paklanmasına səbəb olub. Buna görə də onlardan bəziləri təmid qüslünü can verən halında yerinə yetirirlər ki, günahlardan paklaşıb ölsün. Körpələr barəsində də etiqadları budur ki, təmid qüslü verməklə körpəni Adəmdən irsiyyət vəstəsilə övlada keçən günahlardan paklaşdırın. Əlbəttə protestantların təmid barəsində belə bir əqidəsi yoxdur və onlar inanırlar ki, təmid müvəffəqiyyət vasitəsidir; çünki bu vasitə ilə məsihi şəxs özünü və övladlarını Allaha xidmət yolunda ciddi və rəsmi olaraq vəqf edir, Allaha olan imanını hamının hüzurunda aşkar edir.

2. Qüvvəyə mindirmə:(Tənfiz)

Məsihi fərdin tənfiz mərasimi həqiqətdə təmid qüslünün təkmiledicisidir. Bu mərasimdə məsihi fərd uşaqlıq vaxtında ona təmid qüslü verilərkən bağlanan əhdi-peymanı, həzrət Isaya tabe olub məhəbbət bəsləmək və onun dininə xidmət etməklə əlaqədar verdiyi vədləri qüvvəyə mindirir və rəsmi şəkildə bir məsihi fərd kimi kilsə ardıcıllarının sırasına keçir. Bu mərasim adətən yeniyetmələrin məsuliyyət qəbul etmə qüdrətinə malik olduğu yaşlarda, öz məzhəbi əqidə və imanını əqli baxımdan qəbul edəcəyi bir dövrdə yerinə yetirilir. Müasir dövrdə bu ayin əksərən 10-13 yaşlarında, bəzən də 16 yaşında icra olunur.

3. Tövbə mərasimi:

Qeyd olunduğu kimi, məsihilikdə təmid ayini insanın günahlardan pak olması üçün bir vasitədir. Amma məsihi şəxsin həyatında yalnız bir dəfə yerinə yetirilən təmid qüslü keçmiş günahları pak edə bilər. Lakin hər bir məsihi təmid və tənfiz mərasimindən sonra mürtəkib olduğu günahlar üçün tövbə və bağışlanmaq ayinini də icra etməlidir.

Tövbə ayini hər bir şəxsin istədiyi zamanda və bir neçə dəfə icra oluna bilər. Bu ayin dörd əməldən ibarətdir:

1.Tövbə və bağışlanmaq istəmək, işlətdiyi günahlara görə dərin təəssüf və peşmançılıq hissi keçirmək. Tövbəkar şəxs tərəfindən bu təəssüf hissənin bildirilməsi, mərasimi yerinə yetirən keşişin qarşısında baş verir.

2.Tövbəkar şəxsin etirafları keşişin qarşısında olmalı və uca səslə mürtəkib olduğu günahı iqrar edib, hansı işlərə əl bulaşdırdığını izah etməlidir. Günahın etiraf olunması ilk əvvəl bir neçə nəfərin hüsurunda baş verirdi. Amma 11-ci əsrdən sonra bu iş bir qədər xüsusiləşdi və yalnız keşişin hüsurunda təşkil olunması qərara alındı.

3.Razılıq tələb etmə; Bu əməldə tövbəkar şəxs müsbət əməl yerinə yetirməklə, o cümlədən oruc tutmaq, namaz, dua, fəqirlərə və kilsəyə

kömək etmək və s. kimi əməlləri yerinə yetirməklə Allahın razılığını və güzəştini istəməlidir. Bu əməl keşiş tərəfindən təyin edilən bir növ tənbeh, kəffarə hesab olur. Belə bir əməl əksər hallarda pul ödəməklə yerinə yetirilir.

4.Yuxarıdakı üç əməl tövbəkar şəxs tərəfindən yerinə yetirildikdən sonra bağışlanmaq elan olunur; dördüncü mərhələdə keşiş tərəfindən bağışlanmaq və güzəşt elan olunmaqla mərasim sona çatır, günahkar şəxs mürtətib olduğu günahın əsərlərindən asudəlik və aramlıq hissi keçirir.

Əlbəttə protestanlar bu mərasimə inanmır. Onların əqidəsinə görə, tövbə edib bağışlanmaq üçün vasitəsiz olaraq, Allah dərgahına üz tutulmalı və Ondan bağışlanmaq istənilməlidir. Çünki protestantların görə keşiş bəndə ilə Allah arasında vasitə deyil və günahların bağışlanma ixtiyarı ona həvalə edilməmişdir.

4. Rəbbani gecə:

Rəbbani gecə həzrət İsa (ə)-ın öz şagirdləri ilə vəfatından əvvəlki gecədə keçirdikləri sonuncu gecəni xatırladır. Məsihilərin əqidəsinə görə, o gecədə İsa öz ətinin və qanının əlaməti olaraq, çörək və şərabi şagirdlərinə verdi ki, yeyib-içsinlər və nəticədə onların əti və qanı Məsihin əti və qanı ilə qarışsın. Məsihilər inanırlar ki, rəbbani gecə mərasimində yerinə yetirilən müqəddəs şərəbin içilib, çörəyin yeyilməsi çörəyin həzrət Məsihin ətinə və şərəbin onun qanına çevrilməsinə, onların əti və qanı ilə qarışmasına səbəb olur. Bu mərasimdə əvvəlcə çörək və şərab keşişin vasitəsi ilə hazırlanır, müqəddəs kitabın bəzi hissələrini, xüsusilə həzrət İsanın axır gecədə söylədiyi sözləri oxumaqla təqdis olunur, sonra ondan iştirak edənlərin hər birinə bir qədər verilir.

5. Tədhin: (yağ sürtmə).

Müqəddəs yağ sürtmə mərasimi xəstə şəxslər üçün yerinə yetirilir. Belə ki, xəstə insanın hər bir yerini müqəddəs yağla yağlayırlar. Məsihilərin inancına görə, bu əməl həzrət Məsihin xəstənin başı üzərində hazır olmasına və ona şəfa verməsinə səbəb olur. Həmçinin

inanırlar ki, əgər xəstə şəxs bu halda ölsə, Bərzəx aləminə varid olmaq üçün hazırlaşır.

Protestanların bu ayinə etiqaqları yoxdur; onlar deyirlər ki, müqəddəs kitabda onun barəsində heç bir şey qeyd olunmamışdır. Amma katoliklər onu həzrət İsanın şəxsən öz göstərişi ilə icra olunan müqəddəs məsihi ayinlərindən biri hesab edirlər.

6. Izdivac:

Izdivac məsihi dinində ilahi və müqəddəs bir iş sayılır. Məsihilər onu dünyəvi bir iş hesab etmirlər; onların əqidəsinə görə, izdivac Allahın bəşəriyyətə olan məhəbbət nişanəsidir. Ər-arvad izdivac etməklə bir-birinə qovuşur və söz verirlər ki, ölüm anlarına kimi bir-birinin yanında qalsınlar, həmkarlıq edərək məhəbbət və əmanətdarlıqla həyat sürsünlər və övlad tərbiyə etsinlər. Izdivac məsihiliyin müqəddəs bir işi və yeddi müqəddəs ayindən biri olduğuna görə əqd mərasimi həmişə kilsədə və keşişin vasitəsilə yerinə yetirilir.

7. Bürud ayini:

Məsihilərin müqəddəs ayinlərinin sonuncusu ruhanilərin və kilsə xidmətçilərin cərgəsinə qoşulmaq istəyən şəxslərlə əlaqədardır. Bu cərgəyə daxil olmaq üçün müəyyən qayda-qanunlar və mərasimlər mövcuddur. Dini təhsildən əlavə, kilsədə əməli təcrübə kəsb edib imtahanlar verdikdən sonra müəyyən iltizamları yerinə yetirmək vacibdir ki, özünü kilsə üçün vəqf etmək, dinə xidmət etmək onların ən mühümüdür. Buna görə də bu məqama nail olmaq istəyən şəxs dünya işlərindən, xüsusilə izdivacdən çəkinməyə iltizam verir ki, ömrünün axırına qədər subay qalsın, bütün ömrünü dinə xidmət etməyə vəqf etsin.

Protestanlar bu ayini də qəbul etmirlər, keşişlərin və kilsə xadimlərinin evlənməsini qanuni bir iş hesab edirlər. Son zamanlar katolik kilsələri də keşişlərə izdivac icazəsi vermişdir.

DƏRSİN XÜLASƏSİ

Kilsədə keçirilən bazar günləri mərasimi məsihilərin ən geniş yayılmış dini və ibadi ayinlərindən hesab olunur.

Məsihiliyin müqəddəs ayinləri bunlardır: Təmid qüslü, tənfiz, tövbə, rəbbani gecə, yağ sürtmə, izdivac və kilsə xadimliyi cərgəsinə daxil olma ayini.

SUALLAR BƏ TAPŞIRIQLAR

1. Məsihilərin kilsədə icra etdikləri ibadətlər hansılardır?
2. Təmid qüslü nədir?
3. Tənfiz ayini hansı məqsədlə təşkil olunur?
4. Məsihilər günahların bağışlanması üçün nə edirlər?
5. Rəbbani gecə mərasimi necə təşkil olunur?
6. Hansı əqidə əsasında yağlama mərasimi baş verir?
7. Məsihilərin ruhanilər cərgəsinə keçmək üçün hansı ayinləri vardır?

IYIRMI DÖRDÜNCÜ DƏRS

INCIL

Incil, yaxud Əhdi-cədid məsihilərin müqəddəs kitabıdır. Məsihilər Əhdi-ətiqi (Əhdi-qədimi) qəbul edib, asimanı kitab ünvanı ilə təsdiq etməkdən əlavə, Əhdi-cədidə də öz müqəddəs kitabları kimi ehtiram qoyurlar. Onlar inanırlar ki, Allah insanla iki əhdi-peyman (əhd) bağlamışdır. Biri qədim əhd-peymanıdır ki, (Əhdi-ətiq) İsa Məsihdən əvvəlki peyğəmbərlərin vasitəsi ilə insanlardan alınmış və onda bəşəriyyətin nicat yolu, şəriət və ona əməl etməyin necəliyi bəyan olunmuşdur. Digəri isə yeni əhdi-peymanıdır (Əhdi-cədid) ki, Allahın oğlu İsa Məsih vasitəsilə bağlanmışdır. Bu əhd-peymanlar nicat və qurtuluşdur ki, həzrət Məsihə məhəbbət bəsləmək yolu ilə hasil olur. Çünki, Məsih insan surətində təcəssüm etmiş və insanların günahlarının cəzalarının ən çətini olan dara çəkilməyi qəbul etməklə, bəşəriyyətə nicat vermişdir. Yeganə oğlunu insanlara qurbanlıq edən ata Allaha məhəbbət, insanların nicatı üçün ölüm ayağına qədər dara çəkilməyin üzücü əzab-əziyyətlərinə dözən oğul Allahın məhəbbətinin əvəzində, oğul və ataya məhəbbət bəslənilməli və onların xatirinə başqaları ilə məhəbbətlə, nəvazişlə rəftar edilməlidir. Əhdi-cədid təlimlərinin ruhu bu dində həmin əqidə əsaslarının izah, şərh və xatırladılmasıdır.

Əhdi-cədid iyirmi yeddi kitab, məktub və risalədən ibarətdir ki, məsihilərin əqidəsinə görə, onların hamısı həzrət Məsihin üruc etməsindən sonra həvarilərin, yaxud onların şagirdlərinin tərəfindən yazılmışdır və onlardan heç biri İsa tərəfindən tənzim olunmamışdır. Onlar hətta inanırlar ki, «Bizim Allahımız olan İsa Məsih Allahın pak kəlməsidir və onda bütün hikmət və elm xəzinələri məxfi olmuşdur,

onun bir kitab yazmağa və yadigar qoymağa heç bir lüzumu yox idi.»¹

Məsihilər təkid edirlər ki, müqəddəs kitabın hamısı vəhy kəlamıdır. Onlar müqəddəs kitabı yalnız Isanın risalətinin bəyanı və tərcümeyi-halının şərh olunması, məsihi dininin əqidə əsasları kimi qələmə verir və onun ilahi bir dəyərə malik olduğunu deyirlər. Buna görə də Isanın tərcümeyi-halı, o həzrətin zamanında olan məsihilərin tarixi və həvariyyunun şərh-halına məxsus olan hissə tarixi yönə malikdir; həzrət İsa Məsihin sözlərini nəql edən hissə isə o həzrətin hədisləri həddində dəyərləndirilə bilər. (Müsəlmanların peyğəmbərlərin hədisinə verdikləri dəyər kimi). Qurani-Kərim Incilin həzrət İsaya (təhrif olunmamış Incili, nəinki dördlük təşkil edən Incili) nazil olunmasını aşkar şəkildə buyurur, onun ayələrini ilahi vəhy hesab edir və onları Allah kəlamı adlandırır.

«...Bundan əvvəl insanları doğru yola yönəltmək üçün Tövrəni və Incili də (səmadan) O endirdi. (Haqqı nahaqdan ayırd edən) Furqanı (Quranı) da O nazil etdi.»²

Qurani-Kərim Isanın sözlərini belə bəyan edir:

«Mən həqiqətən Allahın quluyam. O mənə kitab (Incil) verdi, özümü də peyğəmbər etdi.»³

Aydındır ki, vəhy vasitəsilə həzrət İsaya nazil olan Incil dördlük təşkil edən Incillə eyni deyildir. Qeyd olunduğu kimi, məsihilərin öz etiraflarına əsasən, bu kitab İsa tərəfindən yazılmamışdır və onu başqaları yazıb tənzim etmişdir.

* * *

Qeyd olunduğu kimi, Əhdi-cədid 27 kitab və risaləyə şamildir. Tarixi məlumatlardan aydın olur ki, ilk əsrlərdə məsihilər arasında

¹ B.M. Müller; Roma və İran imperatorluğunda qədim kilsənin tarixi.

² Ali-İmran 3-4.

³ Məryəm-30.

geniş yayılmış müqəddəs kitab və risalələr indikindən qat-qat artıq idi. Hətta onun sayını 160 nüsxəyə çatdırırlar. Amma Roma imperatorluğunun məsihiliyi qəbul etdiyi dördüncü miladi əsrində 27 kitab və risalə onların müqəddəs kitabı adı ilə tanındı və digərləri qeyri-mötəbər hesab olundu. Ondan sonra məsihilər arasında müqəddəs kitab yalnız 27 ədəddir. Katolik məsihilərin yığıncağı 1046-cı miladi ilində bu kitabın asimani kitab olması barədə düşünülmən hər növ şəkk-şübhəni qadağan etmiş və müxaliflərin etirazlarına da məhəl qoymamışdır. Bu kitabın 27 bölməsi aşağıdakılardan ibarətdir:

1. Məttə Incili:

28 fəsldən təşkil olunmuş bu Incil həzrət İsanın həyatı, tarixi, peyğəmbərliyi, tövsiyə və nəsihətlərindən ibarətdir. Orada Əhdi-ətiqin qabaqcadan söylədiyi bəzi xəbərlərə də işarə olunmuşdur. Bu Incili yazan Məttə, İsanın həvarilərindən biridir və 79-cu miladi ilində vəfat etmişdir.

2. Marqos Incili:

Ən qısa Incil sayılan bu kitab 16 fəsildə yazılmışdır. Markos, həvarilərdən deyildir, amma həvarilərin yanında şagirdlik edərək, həvarilərin həvariləri adı ilə tanınmışdı. Bu Incil ehtimal üzrə miladın 65-70-ci illərində yazılmışdır; bu kitab Markosdan sonra yazılan Luka və Məttə Incillərinin əsasını təşkil edir.

3. Luka Incili:

Luka da Markos kimi həvarilərin həvarisi idi. Məşğuliyyəti və ixtisası təbib olan və Yunanıstanda təbabətlə məşğul olan bu kişi Puls ilə tanış olub, bir müddət onunla görüşmüşdür. Luka məsihi təlimlərini Pulsdan əxz etmişdir. Onun Incilinin 24 fəsli vardır. Bu Incil də İsa Məsihin tərcümeyi-halı və moizələrindən ibarətdir; Allahın İsanın bədəninə hülul etməsi və onun Məryəmdən xariquladə şəkildə doğulmasından da danışıq.

4. Yuhənna Incili:

Yuhənna həvarilərdən idi, amma onun Incili digər üç Incildən sonra yazılmışdır; bunun yazılma zamanı Yuhənnanın qocalıq illərinə təsadüf edir. Bu Incil 21 fəslə yazılmışdır və orada həzrət Isanın tərcümeyi-halı və moizələri verilmişdir. Amma onda, əvvəlki üç Incilin əksinə olaraq, Isanın ilahiləşdirilməsi aşkar şəkildə bəyan olunur. Lakin həzrət Isanın təvəllüdü və göylərə getməsi, rəbbani gecə və bəzi başqa bəhslərdən danışılır. Buna görə də əvvəlki üç Incil (Məttə, Marqos və Luka) bir-birilə uyğun olan Incillər kimi tanınır və Yuhənna Incili onlarla fərqli hesab edilir.

5. Rəsulların əməlləri:

Bu kitabın Luka tərəfindən yazıldığını (üçüncü Incilin müəllifi) güman edirlər. Bu kitab 28 fəslə tənzim olunmuş və məsihiliyin əvvəlindəki təbliğatçıların (rəsulların) sözlərini və tərcümeyi-halın əhatə edir; əsas etibarilə Puls, onun əməl və sözlərini təqdim edib. Bu kitabın Pulsun məsihiliyə iman gətirmədiyi dövrdə yazılan ilk səkkiz fəslində Isa Allahın bəndəsi və insan övladı kimi təqdim edilir. Amma doqquzuncu fəsildən sonra Pulsun Məsihə iman gətirməsi izah edilir və bəyan olunur ki, o, bu dini qəbul etdikdən sonra dərhal «kənisələrdə Isa barəsində moizə edib onun Allah olduğunu deyib»¹

6. Pulsun romalılarına məktubu:

Roma camaatına yazılan və 16 fəsildə tənzim olunan bu məktub insanın necə xilaskarlığa, qurtuluşa çatması barədə olan bəhsləri əhatə edir.

7. Pulsun Qorintiyana olan ilk məktubu:

Bu məktub 16 fəsildə tənzim olunaraq Qorintes şəhərinin kilsələrinə xitab edilir.

8. Pulsun Qorintiyana ikinci məktubu:

Puls 13 fəsildə tənzim olunan bu məktubda onun risaləti barədə şək-k-şübhə yaradanlar qarşısında özünü müdafiə edir.

9. Pulsun Gəlatilərə məktubu.

¹ 9-cu fəsil, 20-ci ayə.

Bu məktubu Puls 6 fəsildə tənzim edib Ğəlati bölgəsindən olan kilsəyə göndərmiş və onda imanı ədalətin şərti bilmişdir.

10. Pulsun Əfesusyana olan məktubu:

Puls bu məktubu 6 fəsildə Əfesus şəhərinin kilsəsinə xitabən yazmış və orada camaatın əxlaqi vəzifələrini xatırlatmışdır.

11. Pulsun Filiplərə məktubu:

Bu məktub 4 fəsildə tənzim olunmuş və Filipp şəhərinin kilsələrinə göndərilmişdir. Puls bu məktubda o şəhərin məsihi əhalisi üçün dua etmiş və onların hədiyyələri qarşısında təşəkkür etməklə onların qurtuluşunu, nicatını müjdə vermişdir.

12. Pulsun Kulsiyana məktubu:

Puls bu məktubu 4 fəsildə tənzim edərək Kulsiyə şəhərinin kilsəsinə xitabən yazmışdır və orada Məsihə əqidəli qalmaq dövründə yeni həyatı xatırlamış və sabiq şəriətə (xütnə kimi) tabe olmağı çəkəndirmişdi.

13. Pulsun Tesalunikilərə məktubu:

Bu məktub Tesaluniki şəhərinin camaatına xitabən yazılmış və 5 fəsildə tənzim olunmuşdur. Burada Puls tərəfindən Tesaluniki əhalisinin imanını və bu dinə gözəl rəğbətləri onun tərəfindən tərifləyiq hesab edilmişdir.

14. Pulsun Tesalunikilərə ikinci məktubu:

Bu məktub 3 fəsildə tənzim olunmuş və həzrət Isanın yenidən qayıdışı şərtləri ətrafında bəzi mətləbləri işıqlandırmışdır.

15. Pulsun Timutalbusa birinci məktubu:

Timutalbus Pulsun şagirdlərindən biridir ki, onu Əfesus şəhərinin kilsələrinin başçısı təyin etmişdir. Altı fəsildən ibarət olan bu məktubda Puls Timutalbus və onun şagirdlərinin vəzifələrini, eləcə də kilsə başçısının xüsusiyyətlərini bəyan etmişdir.

16. Pulsun Timutalbusa ikinci məktubu:

Dörd fəsildən ibarət olan bu məktubda Puls Timutalbusa başqa tövsiyələr və sifarişlər etmişdir.

17. Pulsun Teytəsə məktubu:

Üç fəsildən ibarət olan bu məktub kilsənin təbliğ işləri ilə əlaqədar Teytəsə olunan sifarişləri və tövsiyələri əhatə edir. Puls Teytəsi Kərid şəhərində öz nümayəndəsi təyin etmişdi.

18. Pulsun Felimuna məktubu:

Bu Felimuna yazılan qısa bir məktubdur ki, onda qaçmış qulun - qaçdıqdan sonra Pulsun əli ilə iman gətirən qulamın qəbul edilməsini istəyir.

19. Pulsun İbranilərə məktubu:

Bu məktub 10 fəsildən ibarətdir və yəhudi irqindən olan məsihilərə xitab olunur (İbranilərə). Bu məktubda Puls yeni dinin (məsihi dinin) yəhudi dini ilə olan əlaqəsini bəyan edən bəhsləri, məsihiyyətin üstünlüyünü bəyan etmişdir.

20. Yəqubun məktubu:

Bu məktub Isanın qardaşı və 44-cü miladi ilində Yerusəlim kilsəsinin rəhbərliyini öhdəsinə alan Yəqubun vasitəsi ilə 5 fəsildə və Bəni-İsrailin 12 tayfasına xitabən yazılmışdır. Bu məktubda onlara bəzi ictimai-əxlaqi vəzifələr də xatırladılır.

21. Petrosun birinci məktubu:

Petros Isanın rəsulu və elçisi ünvanı ilə bu məktubu 5 fəsildə, o dövrdə yaşayan bütün məsihilərə xitabən yazmış və onları Allahın seçdiyi qövmlər adlandıraraq, Allah dini yolunda çəkdikləri zəhmətləri qiymətləndirərək onlara toxtaqlıq verir.

22. Petrosun ikinci məktubu:

Petros bu məktubu 3 fəsildə tənzim etmişdir. Bu məktub bütün məsihilərə müraciətdir və onda yalançı müəllimlər və peyğəmbərlərlə əlaqədar xəbərdarlıq edilir və eləcə də onda Isanın qayıdacağı müjdəsi verilir.

23. Yuhənnanın birinci məktubu:

Bu məktub 5 fəsildən ibarətdir və bütün məsihilərə xitabən yazılmışdır. Onda bəzi yanlış inanclar xatırladılır.

24. Yuhənnanın ikinci məktubu:

Bu məktub 1 fəsildən ibarətdir və bir məsihi qadına xitabən yazılmış, onda məhəbbətin həqiqəti izah edilmişdir.

25. Yuhənnanın üçüncü məktubu:

Bu məktub da 1 fəsildən ibarətdir və kilsənin idarə olunmasında müəyyən problemlərlə qarşılaşan kilsə başçılarından birinə xitabən yazılmışdır.

26. Yəhudanın məktubu:

Bu məktub İsanın Yəhuda adlı digər bir qardaşının vasitəsi ilə 1 fəsildə yazılmış və orada camaat onun vasitəsilə imana dəvət olunmuşdur.

27. Yuhənnanın kəramətləri:

Bu kitab Yuhənnanın dilindən gələcəkdə baş verəcək xəbərlərə şamildir və 22 fəsildən ibarətdir.

* * *

Qeyd olunanlar məsihilərin nəzərində mötəbər sayılan kitablar, mətnlər və müqəddəs risalələrdən ibarətdir. Bunlar məsihi dininin araşdırılmasında istifadə oluna bilər. Lakin məsihi aləminin bir çox kitab və risalələri də vardır ki, onlardan bəziləri həvarilərin və rəsulların həyatı ilə əlaqədar olan əməllər kitabı, bir qurupu Bornabaya mənsub edilən risalələr və Petros, Əbinunilər, Misirlilər və s. adlarla məşhur olan bir neçə Incildən ibarətdir; bunlar miladın beşinci əsrində kilsə tərəfindən qadağan edilmiş qeyri-mötəbər kitablar kimi təqdim edilir. Bu müqəddəs mətnlərin ən məşhuru və mühümü Bornaba Incilidir.

Özü həvarilərdən olan Bornabanın beş Incili var idi və bu Incil beşinci əsrdən əvvəllərə qədər istifadə olunurdu.

17-ci əsrdə İtaliyada bu Incilin bir nüsxəsi italyan dilində kəşf olunub və onun ingiliscə tərcüməsi 1907-ci ildə ingilis ər-arvad tərəfindən və ərəbcə tərcüməsi isə 1908-ci ildə misirli bir məsihi tərəfindən Qahirədə çap olunmuşdur.

Bu Incilin əqidəvi təlimləri İslamın əsaslarına çox yaxındır və bir çox hallarda aşkar şəkildə İslam Peyğəmbəri (s) müjdə verilmişdir. Hətta bir neçə dəfə İslamın tövhid və nübüvvət barəsində yəni, «La ilahə illəllah və Mühəmmədən Rəsuləllah» kəlmələri onda qeyd olunmuşdur.

Bornabanın əsil Incil olmasını isbat etmək çox çətindir. Bundan əlavə, məsihi rahiblərinin və alimlərinin nəzərində mötəbər sayılmadığından, məsihiliyin araşdırılmasında ona istinad oluna bilməz.

DƏRSİN XÜLASƏSİ

Əhdi-ətiq (yaxud, Əhdi-qədim) Isadan qabaqkı peyğəmbərlərin müqəddəs kitablarına şamildir və məsihilər tərəfindən qəbul olunur.

Əhdi-cədid dörd Incil, 22 məktub və bir kəramətdən ibarətdir; bu məcmuə məsihilərin xüsusi müqəddəs kitabı sayılır. Bu kitab bəzi həvarilər və onların şagirdləri tərəfindən yazılmışdır.

SUALLAR BƏ TAPŞIRIQLAR

1. Qədim və yeni əhd-peyman arasında olan fərq nədir?
2. Dördlük təşkil edən Incillərin bir-birilə nə kimi fərqləri vardır?
3. Hansı kitabda Isa Allahın oğlu kimi təqdim edilmişdir?

IYIRMI BEŞİNCİ DƏRS

RAHIBLIK (TƏRKİ DÜNYALIQ)

MÜQƏDDİMƏ

Məsihilik nöqteyi-nəzərində rahiblik tərki-dünyalıq, ibadət və dini işlərlə məşğul olmaq məqsədi ilə gündəlik və adi işlərdən əl çəkməkdən ibarətdir. Məsihi rahibliyinin mənşəyini həzrət Isanın tamamilə ruhani həyat seçərək, cəmiyyətdən və maddi həyatdan ayrı bir həyata meyl göstərməsində axtarmaq lazımdır. Həzrət Məsihin ömrünün axırına qədər subay yaşaması, onun da ardınca rəsul Pulsun subay həyat təzi keçirməsi, subaylıq həyatının rəvac verilməsi,¹ digər tərəfdən isə həzrət Məsihdən «Mənim şagirdlərim ata-anadan, bacı-qardaşdan, arvad-uşaqdan, hətta öz canlarından belə əl çəkməlidir.»² sözlərinin nəql olunması və nəhayət ilahi padşahlığın, yaxud asimani mələkutun təşkil olunması yolunda olan şövq və rəğbət məsihi təlimləri arasında belə bir əndişənin yaranmasına səbəb olmuşdur; bu məqsədlə həzrət Isanın ardıcıllarının bir çoxu maddi həyatdan üz çevirir, bütün dünyəvi asılılıqlardan və məhəbbətlərdən üz döndərməklə rahiblik həyat şəraitini seçir, ibadət, zikir, təfəkkür və bu kimi digər işlər görməklə müqəddəsliyin, təqvanın yüksək dərəcələrinə nail olmaq üçün, eləcə də asimani mələkuta xidmət etmək üçün ləyaqət tapmağa çalışırlar.

¹ Burintilərin əvvəli, 7-ci fəsil.

² Luka, 14-cü fəsil, 25-27-ci ayələr.

TARIXÇƏSI

Irfan və sufiliyə meyllər məsihi dininin yaranmasından əvvəl də mövcud olmuşdur. Bunun ən bariz nümunəsi "Esiniyun" adlanan yəhudi xirqəsidir ki, xüsusi mülkiyyəti və sərvət yığmağı inkar edir, çöllərdə və səhralarda yoxsulluq içərisində yaşayır, ibadət və namaz qılmaqla məşğul olurdular. Bu zahidanə həyat tərzini məsihi aləminə də sirayət etdi və yuxarıda qeyd olunan məsihi ünsürləri rahibliyə meyl göstərməkdə ondan kəskin şəkildə təsirləndilər.

Alimlərin əksəriyyəti bu fikirdədirlər ki, məsihi dinindəki rahiblik Antoni (yaxud Antoniyus, 251-356-cı miladi ili) vasitəsi ilə Misirdə başlamışdır. O, 20 yaşında öz var-dövlətinin hamısını fəqirlərin arasında bölüşdürmüş, ucqar nöqtədə yerləşən bir mağaraya gedərək vaxtını ibadət və təfəkkürlə keçirmişdi. Onun tərki-dünyalıq və müqəddəslik şöhrəti digər şəxslərin də onun ətrafına yığılmasına və nəticədə ona tabe olaraq, səhralıqlarda yaşamasına, ibadət, zikir, dua ilə məşğul olmalarına səbəb olmuşdu. Antoni ona məftun olan bu ardıcılara təşkilatçılıq etdi; onlar üçün dini həyat qanunları müəyyənləşdirdi, sadə yaşamaq, maddi və dünyəvi məhəbbətlərə etinasızlıq prinsipini öyrətdi. Beləliklə, məsihi rahiblərindən ilk qurupu vücuda gəldi. Onlar məsihi alimləri, yaxud məsihi sufiləri adı ilə də tanınmışdılar.

Bu zamandan etibarən rahiblik yeni bir hərəkət və cərəyan kimi məsihi aləmində sürətlə inkişaf etdi; məsihilərdən çoxu bu həyat tərzinə üz tutdular. Bunun ardınca kütləvi şəkildə mənəvi həyat üçün – ruhani rahiblər üçün sovməə tikilişi geniş şəkildə yayılmağa başladı.

Antonin öz ardıcılları arasında inzibati qayda-qanunlar bərqərar etməsinə baxmayaraq, onların yaşayışı fərdi xarakter daşıyırdı. Onun yaratdığı hərəkətdən az bir vaxt sonra Paximiyus (290-346-cı miladi) Misirdə yerləşən Tabonda 9 sovməə tikməklə rahibləri qurup şəkildə yaşayan bir həyata qaytarmaq istədi. Onun rahiblik üsul-

idarəsi təqva və müqəddəslik əldə etmək üçün mütəşəkkil bir həyat qurmaq qərarına gəldi. Paximiyusun yaratdığı qayda-qanunlar və sistemdən ibarət olan bu yaşayış tərzini bundan sonra rahiblik qayda-qanunlarına yüksək təsir qoydu və daha sonra sövmiyələrin sayı məsihi ərazilərinin şərq hissələrində sürətlə yayılmağa başladı. Sövmiyələrdə Paximiyusun qayda-qanunları altında yaşayan rahiblər öz alın təri və zəhmətləri ilə bir tikə çörək qazana biləcək müxtəsər işlə məşğul olurdular. Paximiyusdan sonra Bazil (330-379-cu miladi) Qeysəriyyə şəhərinin yepiskopu (hal-hazırda da onun adı şərq ortodoks kilsələrində izzət və ehtiramla yad edilir) sövmiyə rahiblərinə çox ehtiram göstərdi və onlar üçün müəyyən qayda-qanunlar nəzərə aldı ki, hələ də ona ortodoks məsihiləri arasında əməl olunur. Bazil çalışırdı ki, rahiblərin kütləvi şəkildə yaşamaları üçün ictimai maraq yaratsın. Buna görə də çalışırdı ki, rahiblər işləsin, yaxşı əməllərlə məşğul olsun və həmin halda dua və müqəddəs kitabı oxuyub, dünyəvi məsələlərə etinasızlığı davam etdirləsin ki, bu yolla da rahiblik öz ictimai mövqeyini artırsın. Bazil bu qayda-qanunlarla rahibliyə yeni rəvnəq bəxş edə bildi və onun ictimai mövqeyini yüksəltdi. Bundan əlavə, onun gördüyü tədbirlər sayəsində rahiblərin sövmiyələri həmin nahiyələrdəki yepiskopların qüdrət və nüfuzu altına keçdi. Məhz bu dövrlərdə rahiblər Allahın məhəbbətini cəlb etmək, niyyətlərini xalisləşdirmək, ləyaqət və müqəddəslik əldə etmək üçün öz vaxtlarını ictimai xidmətlərə, fəqirlərə, yoxsullara və yetimlərə əl tutmağa sərf edir və öz zəhmətləri ilə əldə etdikləri azacıq ruzi ilə sadə həyat tərzini keçirirdilər. Onlar şərab içməyi, qeyri-dini kitabları oxumağı da özlərinə haram etmişdilər.

QƏRBDƏ RAHIBLIK

Rahiblik hərəkatı şərqdə dərin keçmişə malik idi və orada çox sürətlə yayılmağa başlamışdı. Amma qərbdə bu yayım çox çətin və ətalətlə baş verirdi. Rahiblik düşüncəsini ilk dəfə olaraq, Atanasiyus dördüncü əsrin ikinci yarısında İsgəndəriyyədən Romaya sürgün olunduğu dövrlərin birində etmişdir. Amma onun qərbdə çiçəklənməsi altıncı əsrin əvvəllərində Bəndikt Nersiya əhalisindən olan Bəndiktin vasitəsi ilə baş vermişdir (480-550-ci miladi). O, qərb rahibliyinin atası kimi tanınır. Bəndikt Bazilin yaratdığı qayda-qanunlara oxşar ayinlər yaratdı və onda Qərbi Avropaya hakim olan şəraiti nəzərə aldı. O, 528-ci ildə Mertaziş ardıcıllarından bir qurupunu ilə Montkazinoya köçdü və orada Bəndiktlər firqəsinin əsasını qoydu. O da Bazili firqəsində olduğu kimi, silsilə mərtəbələr əsasında olan hökumət növünə üz tutdu ki, onun başında böyük rahib, yaxud sövmiyyənin rəisi dayanırdı. Bu quruluşda bir illik təlim dövrəsindən sonra könüllü olan şəxs rahiblik təriqətinə tabe olmaq üçün Allahla əhd-peyman bağlamalıdır. Belə bir əhd-peyman heç vaxt pozula bilməzdi. Sözü gedən şəxs bütün var-yoxunu sovməyə təslim etməli idi. Bəndikt sövmiyyələrindəki rahiblərin gündəlik proqramları aşağıdakılardan ibarətdir:

Altı-yeddi saat gündəlik iş, altı-yeddi saat təmərüz və təfəkkür, iki saata qədər isə mütaliə.

Bəndiktlərin silsilə mərtəbəsində olan quruluşda 7-ci əsrdə o firqənin təsis olunduğu zamandan etibarən ən böyük rahib silsiləsi olan Kəlanı sövmiyyələrinin rəhbərliyini öz öhdəsinə aldı. Bu silsilə bəndiktlərin rahiblik quruluşunda bir sıra islahatlar apardı və bu firqənin ağır qanunlarına qayıtmaq istədi. O, ağır ruhi məşğələləri və zahidliyi müdafiə edirdi. Kəlanının islahatları 11-12-ci əsrlərdə 7-ci Qriqoriyevin vasitəsi ilə kilsələrdə çox təsir qoydu.

Qərbin məsihi cəmiyyətləri 13-cü əsrdən sonra dərviş və dilənçilik təfəkkürü əsasında olan digər bir rahiblik firqəsinin formalaşmasının

şahidi oldu. Bu firqənin ən mühümlərindən biri Fransiskanlar idi ki, onun banisi 1226-cı ildə vəfat etmiş Fransvay Asizi idi. Bu firqənin əsas məramı və tutduğu yol mütləq fəqirlik idi. Fransiskan firqəsinin ardıcılıarı və üzvləri özlərinin azacıq zəhmətləri ilə, yaxud dilənçiliklə öz güzəranlarını təmin etməli idi; onlar pul almaq və var-dövlət sahibi olmaqdan məhrum edilmişdilər. Bu firqələrdən digər biri də Domenikanlardır. Bu firqə 1221-ci ildə vəfat etmiş Domenikanın vasitəsi ilə təsis edilmişdir. Bu firqənin rahibləri dərviş məsləkli və dilənçilik xüsusiyyətində idi; camaatın onlara verdikləri sədəqələrdən başqa güzəranını təmin etmək üçün artıq bir şey almağa icazəli deyildirlər. Onlar öz vaxtlarını mütaliə və başqalarına moizə etməklə keçirməli idilər. Buna görə də camaat arasında bu firqə vaizlər, rahiblər adı ilə tanındı.

Qeyd etmək lazımdır ki, Domenikanların rəqibi kimi tanınan mühüm bir firqə isə Yezuitlər adlanırdı. Bu firqə İqnatius Lyudanın vasitəsi ilə (1495-1556) yaradılmışdır.

İqnatiusun hədəfi təbliğ üsullarının islah olunması və həqiqətə dəvətdən ibarət idi. Bu firqənin ardıcılıarı rahibliyin üç prinsipindən əlavə yəni, yoxsulluq, subaylıq və itaətdən başqa dördüncü bir məsələyə də riyaət edirdilər. O da bundan ibarətdir ki, müqəddəs ata onları hər hansı bir yerə təbliğə göndərsəydi, qeydsiz-şərtsiz qəbul etməliydilər. Buna əsasən, papaya qeydsiz-şərtsiz itaət etmək Yezuit məramının digər bir prinsipi hesab olunur.

Yezuit firqəsi 16-17-ci əsrlərdə sürətlə inkişaf etdi və Qərbi Avropanın siyasi dəyişikliklərinə yüksək təsir qoydu. Hal-hazırda yezuitlər Roma katolikasının təlimlərinin ön cərgəsində dayanmaqla mədrəsələrin, universitetlərin, dünya səviyyəsində keçirilən seminarların mənbə və bəhslərinə nəzarət etməyi öhdəsinə almışdır.

DƏRSİN XÜLASƏSİ

Tarix boyu məsihilərdən bir qurupu asimani mələkutu bərqərar etmək istiqamətində ləyaqət tapmaq üçün maddi və dünyəvi əlaqələrdən əl çəkmiş, öz ömürlərini ibadətə, ruhani həyata sərf etmişlər. Bu cərəyanları məsihi aləmində rahiblik adlandırırlar.

Məsihi rahibliyi cərəyanı öz tarixi mərhələlərində müxtəlif firqələrə bölünmüşdür və bunların hər biri həqiqətə və ruhaniyyətə çatmaq üçün ayrıca yol seçmişlər.

SUALLAR BƏ TAPŞIRIQLAR

1. Rahibliyin mənasını izah edin.
2. Məsihilərin rahibliyə meyl etməsinin səbəbi nədi?
3. Məsihi aləmində rahiblik necə formalaşmışdır?
4. Rahiblik Yepiskopların nüfuz və təsiri altına necə keçdi?
5. Bendiktlər firqəsi necə yaranmışdır?
6. Fransiskənlər və Domenikənlər arasında olan fərqlər nədir?
7. Yezuitlər firqəsi nədir və məsihi aləmində mövqeyi necədir?

IYIRMI ALTINCI DƏRS

MƏSIHI MƏZHƏBLƏRİ (1)

Məsihilik də sair məktəblər və dinlər kimi əqidə prinsipləri, nəzəri məsələlər barəsində olan çıxarışlar, təhlillər və dəyişikliklər nəticəsində, yaxud əməli üslubların ixtilafı nəticəsində müxtəlif firqə və məzhəblərə bölünmüşdür. Demək olar ki, heç bir din və məktəb bu din qədər firqələrə bölünməmişdir. Çünki məsihiyyət aləmində dini qayda-qanunlar, əqidə və ixtilaflardan əlavə dil, qəbilə, tayfa amilləri, coğrafi və siyasi xüsusiyyətlər də bu prosesin dərinləşməsində mühüm rol oynamışdır. Bu cərəyanlar arasında üç məzhəb - ortodoks, katolik və protestan məzhəbləri digərləri ilə müqayisədə daha artıq əhəmiyyətə malikdir. Onlar əsas etibarilə tarixi və coğrafi cəhətdən, geniş yayılma, ardıcılığının çoxluğu, məsihiyyət aləmində dini-ictimai və tarixi təsir baxımından əhəmiyyət kəsb edirlər. Bu və gələn dərstdə bu üç məzhəbi araşdıracaq, 28-29-cu dərslərdə isə bu üç məzhəbə nisbətən daha az əhəmiyyət kəsb edən sair məsihi firqələrindən danışacağıq. İndi isə bu üç məzhəbin meydana gəlmə səbəblərini araşdırırıq.

MƏSIHİLİKDƏ MƏZHƏB BƏ FIRQƏLƏRİN YARANMA SƏBƏBLƏRİ

Məsihiyyət aləmi üç dəfə və üç müxtəlif amilin nəticəsində bir neçə böyük məzhəbə bölünmüşdür:

1. 5-ci əsrdə Çaldisun şurasının bəyaniyyəsi yayıldıqdan sonra şərqi Meditranin Yunan dilli kilsələri Şərqdə olan sair məsihi kilsələri ilə əlaqələrini kəsib onlardan ayrıldılar. Misirin Iskəndəriyyə

şəhərində mərkəzləşmiş kilsələrin bu qurupu belə bir əqidəni yaymağa başladılar ki, həzrət İsa (ə) ilk mərhələdən sonra yalnız bir kamil və ilahi fitrətə malik olmuşdur; bir-birindən ayrı olan iki təbiət və iki fitrət isə düzgün deyildir. (Bunu Çaldisun şurasının bəyaniyyəsi qeyd etmişdir.) Buna görə də onlar Çaldisun bəyaniyyəsini qəbul edən sair kilsələrdən ayrıldılar. Bu qurup Qibt məsihiləri (qədim Misir) adı ilə tanınırlar.

Misirdə bir çox məsihi rahiblərinin sövmiyyələri yeniləşdiyinə görə Qibt məsihiləri üçün çox münasib bir şərait yarandı ki, bu yolla onlar öz nəzəri fikirlərini yaymağa başladılar. Amma tədricən öz ardıcılarını itirdilər və hal-hazırda Misirdə azıq təşkil edən bir qurup kimi yaşayırlar.

2. 11-ci əsrdə bir sıra ixtilaflar, o cümlədən dil, düşüncə, əməl (adət-ənənə) və eləcə də Bizans imperiyası ilə Roma imperiyasının qarşıdurmasından yaranan siyasi ixtilaflar nəticəsində məsihi dünyası iki böyük dəstəyə bölündü. Fələstinin şərqində yerləşən kilsələr (Onlar məsihi aləminin mərkəzi sayılırdı), Bizans, yaxud Yunan kilsələri adı ilə tanınan şərq ortodoks məzhəbinə, Qərb kilsələri isə latın kilsələri adlanaraq sonradan katolik məzhəbinə çevrildi.

Bu iki məzhəbin əsas ixtilaf amilləri dil məsələsindən ibarət idi ki, bu da nəzər və görüşlərin fərqli olması ilə nəticələndi. Bizans kilsələri yunan dilini seçmişdilər. Yunan dili çox zəngin və geniş bir din idi; onda irfani və metafizik təbirlər üçün geniş imkan var idi. Buna görə də şərq məsihilər öz nəzəri üsullarının kamil bəyanı və təfsirində fəlsəfi nəzəriyyələrə meyl edirdilər. Amma Qərb kilsələri hüquqi və dəqiq bir dil olan latın dilinə meyl etməklə, məsihi imanının sadə və saf şərhinin və dəqiq hüququnun tərifinə üz gətirdilər.¹

Şərq və Qərb kilsələri arasında ixtilaf yaranmasına səbəb olan və əsas etibarilə fəlsəfi yönə malik olan digər əqidəvi ixtilaf bu iki

¹ «Buş və başqaları» «Din dünyası» 2-ci cild, Əbdürrəhim Güvəhinin tərcüməsi

məktəbin həzrət İsanın ilahiləşdirilməsi barəsində olan fəlsəfi idrakı idi. Şərqi məsihilər əsas nəzərlərini həzrət İsanın hülul və təcəssüdünə yönəldirdilər (yəni, Allahın İsanın cismində yerləşməsi və hülul etməsi) və onu (yəni hülul və təcəssüdü) bəşəriyyətin kamal mərtəbəsinə çatdırılması və Allahın zati barəsində təfəkkür etməyin vasitəsi hesab edirdilər. Onların fikrincə, insan ilahi və müqəddəs bir mərtəbəyə çatmaq üçün səy göstərməlidir. Amma Qərb məsihiləri bu yönə təkid edirdilər ki, həzrət İsanın axan qanı insanların günahlarının kəffarəsidir. Yəni, günahkar insan yalnız o Həzrətin ölümü ilə islah olunub qurtuluşa çıxıb bilər.¹

3. Məsihi dünyasında məzhəblərə parçalanmanın üçüncü əsas amili 16-cı əsrdə meydana gələn dini islahatlar hərəkatı idi. Bu hərəkat kilsənin qərb məsihi cəmiyyətlərinə hakim olmasına etiraz sayılırdı və qərb cəmiyyətlərinin geriyə qalması və süquta uğraması birbaşa dinin və dini hakimiyyətin üzərinə yıxılırdı. Bu da dinə qarşı çox kəskin etiraz və tənqidlər dalğasının yaranmasına səbəb olmuşdur. Bu zaman məsihi alimlərindən bir qrupu dini təfəkkürün dirçəldilməsi və dini əqidələrin qəbul olunması bir vəziyyətə salınması üçün məsihi təlimlərinə yenidən baxış etmək fikrinə düşdülər; belə bir əqidəni yaymağa başladılar ki, məsihiyyətin tənəzzülə uğramasının əsas səbəbi məsihi keşişlərinin həzrət İsanın təlimlərində etdiyi təhriflərdir və əgər bu təhriflər məsihi dinindən kənarlaşdırılsa, bu təlimlər camaat üçün dərk olunması və qəbul olunması bir şəkildə düşəcəkdir. Başqa sözlə desək, bu qruplar inanırdılar ki, məsihi dininə edilən bütün tənqid və etirazlar həqiqətdə məsihi dinini öhdəsinə alan keşişlərin əməllərinin nəticəsidir; həzrət İsanın dini təlimlərində heç bir çatışmazlıq yoxdur.

¹ Buş və başqaları «Dinlər dünyası» 2-ci cild.

Məsihi alimlərindən bu qurupu¹ protestanizm adı ilə məşhurlaşan belə bir hərəkət başladılar. Protestanizm qərb dünyasında məsihi hakimiyyəti (katolizm) qarşısında yaranan bir hərəkət kimi formalaşdığından, onun əqidələri də katolik əqidələri ilə qarşı-qarşıya durdu. Avropa kilsələrindən bir qurupunun protestanizm hərəkətinə qoşulması ilə, bundan öncə hamılıqla katolik olan qərb kilsələri iki hissəyə ayrıldı.

* * *

ORTODOKS (ORTHODOX)

Şərq kilsələrinin məsihiləri qərb kilsələrinin müqabilində özlərini ortodoks adlandırırlar. Bu ifadə düzgün və xalis əqidə mənasını daşıyır. Ortodoks kəlməsi düzgün və səhih mənasında olan «orthos» və əqidə mənasına olan «doxa» kəlmələrindən əmələ gəlmişdir.

Ortodoks və katolik məzhəbləri arasında əsas ixtilaflardan biri Ruhul-qudus ilə əlaqədar olan məsələdir. Ortodokslar Ruhul-qudusun tam mənada ata Allahdan əmələ gəldiyini deyirlər. Halbuki katoliklərin inancına görə, Ruhul-qudus oğul Allahdan da yarana bilər. Bu ixtilaf daha böyük bir ixtilafın yaranmasına səbəb olmuşdur ki, bu da ata Allah barəsində yaranan nəzərlə əlaqədardır; bu iki firqə arasında vücuda gəlmişdir, ortodokslar müqəddəs atanı müqəddəs oğuldan üstün hesab edərək, onu bütün işlərin mənşəyi hesab edirlər. Katoliklər isə müqəddəs ata ilə müqəddəs oğulun bərabərliyinə təkid edirlər. Buna əsasən müqəddəs üçlük yaxud üç üqnum barəsində olan bəhs, eləcə də bu üçünün bir-birilə necə əlaqədə olması (ata, oğul və Ruhul-qudus) bu iki məzhəb arasında digər əsaslı bir ixtilafın yaranmasına səbəb olmuşdur. Demək olar ki,

¹ onların ən görkəmli şəxsiyyəti Marten Lüter idi.

müqəddəs atanın yerdə qalan iki üqnumdan üstün olmasını təfsir edən ortodoks əqidəsi tövhidə, üç üqnumun bir-birilə bərabər olmasına təkid edən katoliklərdən daha yaxındır; bunlar üçlüklə yanaşı vəhdətə də inanırlar.

Bu iki məzhəb arasında yaranan mühüm ixtilaflardan biri də kilsə və kilsə məqamlarının günahsızlığı barəsində idi. Katoliklər papanın və kilsənin ruhani məqamlarının ismətinə, günahsızlığına etiqad bəslədikləri və onları xətdən uzaq bildikləri halda, ortodokslar papa və kilsə məqamlarının günahsız olduğunu rədd etməklə yanaşı, həqiqətdə məsihi möminlərinin ümumi məcmuəsində külli halda kilsənin günahsızlığına inanmır və kilsəni xətdən uzaq hesab etmirlər.

Dini qayda-qanunlar və onların necə təşkil olunması barədə bu iki məzhəb arasında fərqlər, ixtilaflar gözə dəyir. O cümlədən, ortodoks kilsələri ibadət mərasimlərinin yerli dillərdə icra olunmasını caiz bilir, halbuki katolik kilsələri onun yalnız latın dilində olmasını israr edirlər. Ortodokslar keşişlərin evlənməsini caiz bilirlər, halbuki katoliklər bunu qadağan edib inanırlar ki, keşiş ruhani ata adı ilə dünyəvi işlərə meyl etməkdən uzaq qalmalı və özünü kilsəyə vəqf etməlidir.

Kilsə məqamlarının mərtəbələri ortodoksların nəzərində aşağıdakılardır:

Oskof (yepiskop) yaxud patriyark (xəlifə), keşiş, şəmmas (kilsə xadimi). Amma katolik kilsələrində yeddi rütbə mövcuddur: Ali rütbədən ibarət olan üç mərhələdə keşiş, şəmmas və şəmmanın müavini, aşağı dörd mərtəbədə isə qapıçı, qari, kilsə xadimi, şər və çirkin ruhların qovulmasını öhdəsinə alan şəxs.

Hal-hazırda Şərqi Avropanın ortodoks kilsələrinin əksəriyyəti Balkan hövzəsində və Rusiyada yerləşir, Qərbi Avropa isə katolik və protestan kilsələri arasında bölünmüşdür.

DƏRSİN XÜLASƏSİ

Çalsidon şurasının həzrət Məsih barəsində olan nəzəriyyələri ilə müxalifət – iki fitrət - bir-biri ilə müxtəlif olan iki fitrət və həqiqət (ilahi və cismani) barəsindəki nəzəriyyəsi qibtə məsihilərinin sair kilsələrdən ayrılmasına səbəb oldu.

Dil, adət-ənənə barəsində olan ixtilaflar, Bizans və Roma imperiyaları arasında siyasi qarşıdurmalar ortodoks kilsələrinin katoliklərdən ayrılmasına səbəb oldu.

Dini islahat hərəkatı məsihi aləmində böyük parçalanmaya səbəb oldu və protestan məzhəbinin yaranması ilə nəticələndi.

Ortodoksların katoliklərlə olan ən mühüm ixtilafları aşağıdakılardır:

Müqəddəs atanın müqəddəs oğuldan üstünlüyü, Ruhul-qudusun müqəddəs atadan yaranması, papanın və kilsə məqamlarının günahsız olmaması, dini mərasimlərdə yerli dillərdən istifadə edilməsinə icazə verilməsi.

SUALLAR BƏ TAPŞIRIQLAR

1. Məsihi dünyasında müxtəlif məzhəblərin yaranmasının amilləri nədir?
2. Qibtə məsihiləri kimlər idi?
3. 11-ci əsrdə məsihi dünyasında hansı ixtilaflar büruzə gəldi?
4. Dini islahat hərəkatı necə yarandı?
5. Ortodoks nə deməkdir?
6. Ortodoks məzhəbinin ən mühüm əqidələri hansılardır?

İYİRMİ YEDDİNCİ DƏRS

MƏSİHI MƏZHƏBLƏRİ (2)

Keçən dərsdə Məsihi dünyasında baş verən parçalanmanın amillərini şərh etdikdən sonra, Ortodoks məzhəbi ilə tanış olduq. Bu dərsdə bu dinin iki böyük məzhəbi, yəni katolik və protestant məzhəbləri aydınlaşdırılacaqdır.

KATOLİK (CATHOLIC)

Katoliklik məsihi məzhəblərinin ən qədimidir. Əvvəlki dərsdə qeyd olunduğu kimi, ortodoks məzhəbi 11-ci əsrdə, protestantlıq isə 16-cı əsrdə meydana gəlmişdir.

“Katolik” sözü lüğətdə «hərtərəfli» mənasındadır. Katoliklər öz kilsələrini bütün kilsələrin əsası və bünövrəsi hesab etdiklərinə, yalnız onların kilsələrinin həzrət Məsihin dininin həqiqi nümayəndəsi olduğuna və İsanın surətinin məsih kilsəsi olduğuna inandıqlarına görə, özlərinə belə bir ad seçmişlər. Katolik kilsələri Petrosi kilsələri də adlanırlar. Çünki katoliklərin inancına görə, onların əsasını qoyan Petros Həvari olmuşdur. Puls Rəsul da bir müddət o kilsənin rəhbərliyini öhdəsinə almışdır, buna görə də ona Rəsuli kilsələri də deyilir.

Katoliklər inanırlar ki, onların əqidələri xalis məsihiyyət ünvanı ilə tanınır və onların kilsələri sair kilsələr üçün bir mehvər, mərkəziyyət təşkil edir. Bu əqidənin formalaşmasında başqa bir məqsəd də Romanın sair məsihi təbliğat mərkəzlərinə nisbətən mərkəz olması idi.

Həzrət İsanın rəsullarının dəvətindən başlayaraq, Iskəndəriyyədə, Yerusəlimdə, İntakiyyədə, Konstantinopolda və Romada yaranan

beş böyük məsihi mərkəzləri arasında Roma kilsəsi imperatorluğun mərkəzində yerləşdiyinə görə bu kilsə sair dörd kilsədən üstünlük qazandı. Hətta Konstantinopol kilsəsi yarandıqdan sonra Roma kilsələrinin üstün olmasına daha çox təkid olunurdu. Buna görə də Roma kilsələrinə bağlı olan və onun nəzarəti altında fəaliyyət göstərən katolik kilsələri özlərini sair kilsələr üçün mərkəz və mehvər hesab edirdilər.¹

Roma kilsəsi qələbə çaldıqdan sonra, bu kilsənin böyük yepiskopu ehtiram və təzim əlaməti olaraq papa çağırıldı; kilsələrlə məsihi ardıcılıqları arasında baş verən ixtilaflarda müraciət yeri seçildi və onun rəyi mütləq qəbul olunurdu.

Papanın ixtilaf və çəkişmələrin həll edilməsində, xüsusilə 2-4-cü əsrlərdə məsihi dünyasında baş verən əqidə ixtilaflarının həll olunmasındakı rolu, həmçinin rəsulların etiqadnaməsinin yazılması papanın və kilsə aparatının sair kilsələrə nisbətən öz mövqeyini gücləndirməsinə səbəb oldu. İmperatorluğun mərkəzi Konstantinopola köçdükdən sonra Romada papanın aparatı (hal-hazırdakı İtaliyanın mərkəzi olan Roma) öz iqtidarını məsihiyyət aləminin ruhani mərkəzi ünvanı ilə daha artıq aşkar etməyə və imperiyanın sair dini mərkəzlərinə qələbə çalmağa nail oldu. O dövrdən renesans hərəkatına qədər Roma kilsəsi məsihiyyət aləminin bütün ictimai işlərinə tam nəzarət edir. Amma renesans dövründən sonra Romanın mərkəzi kilsəsi Batikanda sadəcə olaraq, katolik məsihələrinin dini-ruhani mərkəzi ünvanı ilə rolunu ifa etməyə başladı; ümumiyyətlə ictimai-siyasi işlərə müdaxilə etməkdən əl çəkdi. Özünü sair məsihi məzhəblərindən ayıran katolik məzhəbinin ən mühüm əqidələrindən bəziləri aşağıdakılardan ibarətdir:

¹ Hüseyin Tofiqyan, «Dünyanın mövcud dinlərinə bir baxış».

İlahi işlərdə müqəddəs ata və müqəddəs oğulun bərabərliyi, papanın və yepiskopların hər növ günahdan uzaq olmaları və kilsənin yeddilik təşkil edən qayda-qanunlarına rıaəyət etmək.

PROTESTANT (PROTESTANT)

Keçən dərsdə qeyd olunduğu kimi, kilsənin məsihiyyət aləminin bütün ictimai işlərinə hakim kəsildiyi on əsr müddətində¹ qərb aləmində dini hakimiyyət əleyhinə müəyyən bir cərəyan başlandı ki, bu proses «renosans» adlandırıldı.

Renosansdan sonra bir çox ideoloji-əqidəvi məktəblər yarandı ki, onların da hər biri də öz növbəsində məsihiliyi əvəz etmək fikrində idi. Bu dövr məsihiyyət aləmində dini təfəkkürü uzaqlaşdırmaq mərhələsi hesab olunur. Məhz bu prosesdə bəzi din alimlər arasında belə bir fikir formalaşdı ki, kilsəyə və dini hakimiyyətə irad və tənqidlərin çoxu keşişlərin və kilsə xadimlərinin düzgün olmayan əqidə və yanlış əməllərinin nəticəsidir.

Başqa sözlə desək, həmin alimlər inanırdılar ki, kilsə xadimlərinin məntiqsiz və yaramaz rəftarları, məsihiyyət dini barəsində düzgün olmayan təhrif və təfsirləri dini hakimiyyətin on əsrlik qaranlıq tarixini əmələ gətirmişdir. Bu dinin bu cür etiraz və tənqidlərdən xilas olması üçün dini adət-ənənələr və əqidələrin məcmusunda yenidən nəzər verilməli, keşiş fikrlərinin məhsulu olan inancları dindən ayırmaq lazımdır ki, xalis məsihi dini hamı üçün aşkar olsun. Bu ideoloji cərəyan dini islahatlar adı ilə məşhurlaşdı. Dini islahatlar cərəyanı katolik keşişlərinin kəskin etirazları ilə yanaşı başlandığına görə protestanizm adlandırıldı. Çünki protestant «etirazçı»

¹ Qərblilər bu dövrü «qaranlıq əsr» adlandırırlar; bu illər son dərəcə gerilik, tənəzzül və irtica ilə xarakterizə olunur.

mənasındadır və “proetst” kökündən alınaraq etiraz və şikayət mənasını daşıyır.

On dördüncü əsrin əvvəllərindən katolik təfəkkürü əleyhinə etirazlar və müxalifətlər başlandı. O cümlədən, ingiltərəli Can Biklif (1329-1384) 1379-cu ildə aşkar şəkildə kilsə rəhbərliyinin əleyhinə çıxış etdi və bildirdi ki, papanın özü üçün nəzərdə tutduğu qüdrət, şəxsiyyət və etibarın din nöqtəyi-nəzərindən əsaslı olub-olmaması məlum deyildir. O, həmçinin çörək və şərabın rəbbani gecə mərasimində həzrət İsanın həqiqi ətinə və qanına möcüzəli şəkildə çevrilməsinə sual altına apararaq, bu etiqada şübhə ilə yanaşdı. Ondan sonra çexoslovakiyalı Can Has (1369-1415) kilsənin silsilə rütbələr əsasında olan təşkilatı əleyhinə, eləcə də kilsə aparatının vəqf olunan bütün əmlaka malik olması qarşısında əks mövqe tutdu və keşişlərin əxlaqı pozğunluqları əleyhinə çox ciddi bir çıxış etdi.

Lakin bu etirazların və islahatçılıq hərəkatların ən yüksək mərhələsi 16-cı əsrə qayıdır ki, bu dövrdə protestantların islahatçı şəxsiyyətlərinin ən məşhuru yəni, almaniyalı Martin Luter (1483-1546) öz islahatlar proqramını ətraflı şəkildə təqdim etdi. Özü də məşhur bir keşiş olan Luter «95 məsələ» adlı müfəssəl bəyənnaməsində katolik məzhəbinin qayda-qanunları ilə müxalif olan nəzərlərini yazaraq, Almaniyanın Bitnberk şəhərində yerləşən öz kilsəsində asdı. O, həmin bəyənnamədə bu əqidəyə daha çox təkid edirdi ki, mövcud adət-ənənələrin və əqidələrin çoxu məsihiyyət tarixi dövründə keşişlərin və kilsə xadimlərinin vasitəsi ilə artırılmış və bu dinin haqq yoldan azmasına səbəb olmuşdur. Luter iddia edirdi ki, bu kimi islahatlarla məsihi dinini həqiqi yoluna qaytarmaq olar.

Martin Luterin ən mühüm nəzəriyyəsinə nicat və qurtuluş məsələsi təşkil edirdi. O, inanırdı ki, nicat və qurtuluş ilahi feyz sayəsində iman vasitəsilə hasil olur.

Həqiqi qurtuluşa nail olmaq üçün imanlı olmaq lazımdır. İman da dünyada yaxşı işlər görməyi tələb edir. Halbuki katoliklərin nəzərinə

görə nicat və qurtuluş yolu günahların bağışlanmasıdır. Keşişlər ilahi feyz və mərhəmət vasitəsi olduğuna, möminlərin dünya və din işləri onlara həvalə edildiyinə görə günahkarları etiraf və peşimançılıq izhar etməklə, Allah tərəfindən bağışlaya bilər və onların günahları paklana bilər. Bu əqidə nəticəsində katolik kilsələrində etiraf, günahın bağışlanması və bağışlanma qəbzinin satılması dini bir ayinlər kimi yayılmağa başladı. Amma Martin Luter bu mərasimlə kəskin şəkildə müxalifət etdi; onun katolik sistemi ilə olan mübarizələrinin ən yüksək səviyyəsi də məhz həmin məsələ ətrafında idi. Çünki o, bir tərəfdən keşişlərin günahsızlığını, onların Allah ilə bəndələr arasında vasitə olmasını qəbul etmir, digər tərəfdən də qurtuluş yolunu yaxşı əməl görməkdə bilirdi. O, yaxşı əməli dünyanın abadlaşdırıcısı kimi təqdim edirdi.

Bundan əlavə, Luter inanırdı ki, kilsədə təşkil olunan yeddi ayindən yalnız təmid qüslü və rəbbani gecə məsihi dinində mövcud olmuş, yerdə qalan beş ayin isə keşişlər tərəfindən atılmışdır.

O, «95 məsələ» adlı bəyanatını verdikdən sonra Batikan tərəfindən mürtədlikdə müttəhim olundu və kilsədən uzaqlaşdırıldı. Amma katolik kilsəsi sisteminin əleyhinə olan şiddətli etirazlara nəzər yetirməklə (bu Avropanın hər yerində formalaşmışdı) mürtədlik hökmü öz əvvəlki təsirini göstərmədi və Avropada protestant hərəkatı sürətlə yayılmağa başladı. Hal-hazırda da İngiltərə, Danimarka, Hollandiya, Almaniya, İsveç, Norveç, Amerika və bu kimi sair yerlərin kilsələri də protestant kilsəsi adlanır.

DƏRSİN XÜLASƏSİ

Katoliklik məsihiliyin ən qədim məzhəbidir və onların inancına görə, onların kilsələri Petros Həvari tərəfindən yaradılmışdır.

Katolik kilsələrinə rəhbərlik etmək böyük yepiskopun öhdəsinədir ki, ona papa da deyirlər. (Papa yepiskopların rütbələr silsiləsi yolu ilə, yepiskop və kardinalların dərəcə və məqamlara bölünməsi şəklində və yepiskoplar şurasının rəyi ilə bu vəzifəyə seçilir.)

Katoliklər müqəddəs ata ilə müqəddəs oğulun bərabərliyinə inanır və kilsədə təşkil olunan mərasimin hamısını qəbul edirlər.

Dini islahat hərəkatı olan protestanizm məsihi dininin adət-ənənələrini və əqidələrini xalisləşdirmək məqsədilə 16-cı əsrdə formalaşmışdır.

Protestantların nəzərinə, nicat və qurtuluş yolu günahların keşif tərəfindən bağışlanması deyil, iman və yaxşı əməl etməkdən ibarətdir. Protestantlar məsihilikdə yalnız rəbbani gecə ilə təmid qüslünə inanırlar.

SUALLAR BƏ TAPŞIRIQLAR

1. "Katolik" sözü lüğətdə hansı mənanı daşıyır və nə üçün katolik məzhəbi belə adlandırılmışdır?
2. Katolik kilsələri necə inkişaf etmişdir?
3. Katoliklərin ən mühüm əqidələri hansılardır?
4. Dini islahat hərəkatını izah edin.
5. Protestantların katoliklərlə olan ən mühüm ixtilafı hansıdır?

IYIRMI SƏKKİZİNCİ DƏRS

MƏSİHI FIRQƏLƏRİ (1)

Keçən iki dərsdə məsihiliyin ən əsas və məşhur məzhəbləri ilə tanış olduq. Əvvəldə qeyd etdiyimiz kimi, bu dindən ayrılmış bir çox firqələr də vardır ki, onlar qeyd olunan məşhur məzhəblərdən ayrılmışlar. Bu və gələn dərsdə həmin firqələri araşdıracağıq. əlavə Diqqət yetirmək lazımdır ki, məsihilikdə başqa firqələr də vardır; irqi, qövmi və dil müxtəlifliyi əsasında formalaşmış həmin firqələrdən danışmaq bu kitabın həcminə sığmadığı üçün onlar haqda söhbət açmırıq.

PROTESTANT FIRQƏLƏRİ

Renosans dövrünü əhatə edən müxtəlif zaman fasilələrində bir çox islahatçı cərəyanlar da formalaşdı ki, onlar məsihi təfəkkür və rəftarlarında əsaslı dəyişiklik aparmaq barədə müxtəlif təfsir və təkliflər irəli sürdülər. Bu kimi təfsirlərin müxtəlifliyi protestanizm məzhəbində ayrı-ayrı firqələrin formalaşmasına səbəb oldu. Əlbəttə, bəzi firqələr də sonradan əsl protestanizm cərəyanından yəni, Luterə məxsus olan məzhəbdən ayrılmışdı. Protestant firqələrindən yaranan ən mühüm firqələr aşağıdakılardan ibarətdir:

1. KALUNİSTLƏR

Kalunistlər fransalı Jan Kalunun tərəfdarlarıdır (1509-1564). Luterin islahatçı hərəkat dövrü ilə azacıq zaman fasilə olan bu cərəyan İsveçrədə Kalunun islahatçı təfəkkürünü əks etdirən «Məsihi

dininin əsasları» kitabını yazmaqla başlamışdır; O, Luterin bəzi fikirləri ilə müvafiq və bəzilərlə də müxalif idi.

Luter kimi Kalun da inanırdı ki, insan günaha aludə olur; amma onun əqidəsi bu idi ki, hər bir şəxs öz dini vəzifələrinə əməl etməli, nəfsani inzibatçılığın riayət olunmasına əhəmiyyət verməlidir; insan həmişə özünü Allahın hüzurunda görəcəyi bir şəkildə yaşamalıdır. Onun nəzərinə görə, öz ömrünü eys-ışrətdə keçirən əyyaş, rəqs etməyi, qumar oynamağı və bu kimi digər işləri təfəkkürdən, müqəddəs kitabı oxumaqdan üstün sayanlar şeytanın əlində oynancağa çevrilən şəxslərdir; onlar cəhənnəm əzabına məhkum olanlardır. İffət və təqva kimi şərəfətli sifətlərin əsaslı məntiqi vardır və onları nəzərə almamaq olmaz. Buna görə də Luterin icazəli hesab etdiyi rahatlıq və sərxoşluğu Kalun düzgün saymır, zahidliyi, günah və çirkin işlərdən uzaq olmağı qurtuluşun əsası hesab edirdi.

2. ANABA PETİSTLƏR

Anaba petistlər mərkəzi Avropada yaşayan yüksək saylı quruplar idi ki, onlar katoliklərin, Luter və Kalunist dəstələrin müqabilində qərar tutmuşdu. Onlar qeyd olunan bütün bu quruplar tərəfindən təqib edilib əzab-əziyyətə məruz qalırdılar. Bu firqənin adı “ikinci dəfə təmid qüslü” edənlər mənasını daşıyır. Çünki bu qurup inanırdı ki, təmid qüslü uşaqlar və kiçik yaşlılar üçün deyil, həddi-bülüğa çatanlar üçündür və təmid qüslünü onlar yerinə yetirməlidirlər; uşaqlıq çağlarında təmid qüslü verilmiş şəxslər həddi-bülüğa çatan zaman yenidən bu qüslü verməlidirlər. Bu firqənin nəzərində təmid qüslü mərasimi mehr-məhəbbətin göstəricisi, məsihiliyə keçməyin nişanəsi və həzrət İsaya vəfalı olmaqdan ibarətdir. Bu qurupların bəziləri kəramət və ilham əhli idi; həzrət İsa (ə)-ın yenidən zühurunun min illiyinə inanırdılar. Bəziləri də ictimai şəkildə yaşayan kommunaçılar əqidəsində idilər; var-dövlətlərindən şərikli

şəkildə istifadə edirdilər. Anaba petistləri inanırdılar ki, yalnız təmid qüslünü yerinə yetirən, yaxud həddi-bülüğa çatdığı zaman onu yenidən əncam verən təqvalı və dindar şəxslər kilsə üzvləri sayıla bilər.

3. NANKONFURMISTLƏR

Kilsənin islahatçılıq cərgəsində dayanan firqələrdən biri də nankonfurmistlər, yaxud müvafiq olmayanlar idilər. Bu qurupun inancına görə, dövlətlər əqidə və vicdan azadlığını pozmayınca, onlara qarşı üsyankarlıq etmək olmaz. Bu firqə məsihi təfəkküründən xaricdə olan əqidələrə qarşı çıxmadıqlarına görə, sair məzhəblər tərəfindən kafirlikdə müttəhim olunmurdular. Onlar “üçlük” əqidəsi ilə də müxalif deyildilər, lakin ictimai-dini işlərdəki təşkilatları rəsmi kilsələrdə mövcud olan adi təşkilatlarla tamamilə fərqli idi və onlar öz kilsələrini tam müstəqil hesab edirdilər.

4. PİBERİTENLƏR

Piveritenlər, yaxud “təmizlik sevənlər” ingilis protestantlarından bir qurupdur ki, sair Avropa ölkələrində kalunistlərə qoşulmuşlar. Bu qurup ardıcılları Yelizavetanın dövründə (1558) İngiltərəyə qayıdaraq, Kalun təlimlərində mövcud olan zahidlik, təqva və sadə yaşamaq kimi ingilis kilsələrinin Roma təsirlərindən təmizlənməsinə, zahiri mərasim və adət-ənənələrdən uzaq olmağa və eləcə də ilahi kəlmənin moizə və mənalarına üz gətirirdilər.

Onlarla kalunistlər arasında olan fərq bu idi ki, piveritenlər rəsmi kilsədən ayrılmağa inanmırdılar və onların əksəriyyəti keşişlərin silsilə rütbələrini, yepiskoplar şurasını və kilsə mənəblərini qəbul edir, bu dəyərlərin qorunması şərti ilə islahatı qəbul edirdilər. Əlbəttə, onlardan bir qurupu da həmin rütbə silsilələri ilə müvafiq deyildi və

keşişlərin bərabərlik prinsipinə inanırdılar. Bu müxalif qurup İngiltərə dövlətinin təzyiqləri nəticəsində Hollandiyaya köçdülər və orada Batistlər, yaxud “müstəqillik istəyənlər” adı ilə hələ də davam etməkdə olan bir firqəni yaratdılar.

5. KƏBIKIRLƏR

Bu firqə islahatçılıq ideyalarını irəli sürən dəstələrin ən ifratçısı hesab olunur. Bu, İngiltərədə formalaşmış Corc Paks (1624-1691) ardıcılığının ayını idi. Corc Paks iddia edirdi ki, o ilham olunmaq yolu ilə yəqinə çatmışdır. Onun əqidəsinə görə, İsanın dini bir sıra kəlamı üsullar və quru etiqadlarla Incili qəbul etməkdən ibarət deyil, qəlbə və ruha hopmuş etiqaddan ibarətdir; kilsəyə getmək, rəsmi keşişin sözlərinə qulaq asmaq, adi duaları təkrar etmək yolu ilə həqiqi iman hasil olmur. İman insanın qəlbini və batinini nurlandırmaqdır. Həyat mənbəyi və feyz mənsəyi olan ilahi kəlmə müqəddəs kitabın səhifələri ilə hüdudlanmır; onun mənsəyi Allahdır və birbaşa mömin şəxsin batininə daxil olur; Allah, istədiyi şəxslərin qəlbini Öz kəlməsinin məhəlli qərar verir. Paksın əqidəsinə görə, ruhaninin, yaxud keşişin olmasına heç bir vəchlə ehtiyac yoxdur. Çünki, Allah hər kəsi iradə etsə, heç bir vasitə olmadan onunla danışacaq, qadın və kişi olmasından asılı olmayaraq, hər bir şəxs ilahi kəlamı eşidə bilər. Paks inanırdı ki, Allah qarşısında müti olan etiqadlı və mömin şəxslərin hamısı bir-birilə dost və bərabərdirlər. Onun əqidəsinə görə, məsihi dostlar hansı məclisdə olsalar, yeddi ayının heç birinə riayət etməyə məcbur deyildirlər; müqəddəsləri və peyğəmbərləri təqdis edib onlara hörmət göstərmək bir növ bütperəstlik hesab olunur. O, xitabə və moizə etmək əvəzinə, sakit oturub təfəkkür etmək və öz nəfsindən hesab-kitab çəkməyi tövsiyə edirdi.

6. PITİSTLƏR

Pitizm, yaxud "zöhd və pəhrizkarlıq" firqəsi 17-ci əsrdə Almanyanın islahatçı dindarları arasında meydana gəlmişdir. Bu firqənin ardıcılıarı inanırdılar ki, hər bir insan həqiqi mənada məsihi olmaq üçün yenidən doğulmalıdır. Buna görə də həzrət İsadan yeni həyat və təzə ömür hasil olmalıdır ki, günah vadisində ölən və Allahın nəzərində yollarını azaraq əbədi əzaba məhkum olan insanların hamısı yenidən dirilib yeni həyata qayıtsınlar. İnsanlar bu həyatı əldə etmək üçün ilahi əhdə nail olmalı, günah zəncirlərindən qurtarmalı və qəlbləri Allaha qovuşmalıdır. Bu iş o vaxt müyəsər ola bilər ki, insanlar zöhd və pəhrizkarlıq yoluna qədəm qoysunlar.

Bu firqənin ardıcılıarı qeyd olunan hədəfə çatmaq üçün çox ciddi əxlaqi üsullara əl atıb riyazət, təharət, təqva və kamil müqəddəsliklə məşğul oldular; bu yolla da kilsənin adi qayda-qanunlarından, dini mərasimlərindən və eləcə də kəlam və əqidə qanunlarından uzaqlaşdılar.

DƏRSİN XÜLASƏSİ

Protestanizm Luter ayinindən əlavə, digər altı firqəyə də şamildir ki, onlar aşağıdakılardan ibarətdir:

1. Kalunistlər: Onlar nəfsani inzibatçılığa, zöhd və təqvaya riyəət etməyə inanır, dini islahatları xoşgüzaranlıq və əyyaşlıqdan uzaq olmaqda bilirdilər.

2. Anabapetistlər: Onlar həddi-büluğ çağında yenidən təmid qüslünün verilməsinə inanır və onu həzrət İsa Məsihin mehr-məhəbbət nişanəsi hesab edirdilər.

3. Nankonfurmistlər: Bu firqə dövlətlərə itaət etməyi əqidə azadlığına mane olmadıqları vaxta qədər vacib bilir; onların müstəqil kilsələri də var idi.

4. Piveritenlər: Onlar kilsənin zahiri mənası və adət-ənənələrindən təmizlənilib, zöhd və sadə yaşamağa, təfəkkür etməyə inanırdılar.

5. Kevikerlər: Bu firqə Allah kəlamını eşitmək üçün Onunla vasitəsiz olaraq ruhani rabitə yaradılmasının mümkünlüyünə inanır, kilsənin bütün qayda-qanunlarını, moizələrini, əqidə və kəlam bəhslərini inkar edirdilər.

6. Pitistlər: Onlar inanırdılar ki, həqiqi məsihi yalnız o kəsdir ki, günahdan uzaqlaşmaq və çirkinlikləri özündən təmizləməklə yenidən doğulmuş olsun.

SUALLAR BƏ TAPŞIRIQLAR

1. Kalunin Luterlə olan fikir ayrılıqları nədən ibarətdir?
2. Anabapetistlər kimlər idi?
3. Paklanmaq istəyənlərin əqidəsi necə idi?
4. Nə üçün Kevikerlər islahatçı dini firqələr arasında ən ifratçı cərəyan kimi tanınırlar?

5. Paklaşmaq istəyən quruplarla Petistlər arasında olan fərq nədədir?

IYIRMI DOQQUZUNCU DƏRS

MƏSIHI FIRQƏLƏRI (2)

YƏSUILƏR

Əvvəldə qeyd olunduğu kimi, katolik məzhəbi məsihilikdə ən qədim məzhəbdir; ortodoks və protestant məzhəbləri də ondan ayrılmışdır. Amma bu iki parçalanmadan əlavə, katolik dəyərlərinin qorunub saxlanması üçün yaranan digər firqələr də meydana gəlmişdir ki, onların ən mühümü Yəsuidir. Bu firqə həqiqətdə katoliklərin dini islahatlar hərəkatında tutduğu yolu bir növ yeniləşdirmək məqsədi ilə yaradılan məzhəb sayılır. Başqa sözlə desək, bu dində islahat işləri aparmaq istəyənlər katolik təfəkkürünün əleyhinə hücumu keçdikləri zaman İqnatiyus Luyu Layi başda olmaqla bir qurup (1491-1556) Yəsui firqəsinin formalaşması ilə nəticələnən bir hərəkata başladılar.

Luyu Layi İspaniyanın zadəgan sinfindən idi və bir müddət padşah sarayında xidmətçi işləmişdi. Sonralar İspaniya ilə Fransa arasında baş verən müharibədə əsgər kimi iştirak edərək yaralanmışdı. O, xəstə olduğu illərdə məsihi qibtilərinin tərcümeyi-halını mütləq etməklə tərkidünyalıq fikrinə düşmüşdü. Buna görə də öz silahını həzrət Məryəmin məhrabından asaraq, kilsədə ibadət və nəfsini paklaşdırmaqla məşğul oldu. Bu əməllər də sonralar Yəsui firqəsinin dini ruhani adət-ənənəsinə çevrildi. Luyu Lay müxtəlif səfərlər edərək özünə ardıcıl və şagirdlər toplamağa başladı. Nəhayət 1524-cü ildə "İsanın yoldaşları" adlı hərbi təşkilat yaratdı. O, öz nəzərinə görə kafir və yolunu azmış müsəlmanlara qarşı müharibəyə başladı və bu yolda həddən artıq canfəşanlıq etdi.

Bu firqənin təşkilatı tamamilə hərbi sistem şəklində idi. Burada ona qeydsiz-şərtsiz itaət edənlər toplanırdı. Onlar icazə verilməyən hər növ xoşagəlməz işləri məxfi şəkildə və (onların nəzərində) bəyənilən və düzgün işin müqəddiməsi olduğu halda caiz bilirdilər. Yalan, haqqı gizlətmək, hətta yalandan and içmək belə, onlar üçün düzgün sayılırdı.

Bu firqənin nəzərində ümumi prinsip hər bir Yəsui fərdin özündən yüksəkdə duran şəxsə tam sədaqətlə və kamil şəkildə itaət etməsi idi. Onların cərgəsinə daxil olan hər bir yeni şəxsə dörd həftə müddətində bir sıra ruhani-mənəvi təlimlər öyrədilir, daha sonra isə, ləyaqət və çıxarına uyğun olaraq ona müəyyən vəzifə və tapşırıqlar verilir. O, heç bir qeyd və şərt olmadan öz məmuriyyət yerində, hətta uzaq ölkələrdə olsa belə, hazır olmalı, ardıcıl və müntəzəm surətdə öz gördüyü işlər barədə yuxarı məqamlara məlumat verməli idi.

Yəsuilər firqəsi qurduqları bu təşkilat, rütbələr silsiləsi və üzvlərindən aldıkları ağır iltizamlara görə müxtəlif məntəqələrdə böyük işlər görə bildilər. Onlar təbliğatçılar göndərməklə Asiyanın ucqar yerlərində, xüsusilə Çin, Yaponiya, eləcə də Afrikada çoxlu müvəffəqiyyətlər əldə etdilər. (Can bi nas, tarixi cameyi ədyan).

NURMUNLAR

Nurmun kilsələri adı ilə məşhurlaşan son dövrlərin qibti məsihi kilsələri 1830-cu ildə Jozef Ismit Cunivur (1805-1844) tərəfindən yaradılmışdır. İlk əvvəldə yalnız 6 nəfər ardıcılı olan bu firqənin hal-hazırda Amerikada 3 milyondan artıq üzvü vardır.

Bu firqənin başçısı olan Cuniver 1820-ci ildə iddia edirdi ki, ona bir sıra ilhamlar olunmuşdur və o, Allahla və Isa Məsihlə görüşmüşdür. Bu sözlərdən sonra o, ilahi hidayətdən bəhrələnmək üçün meşələərə çəkilməmişdi. Orada səmavi varlıqlar ona demişlər ki,

bütün kilsələr Allahın nəzərində çirkin və bəyənilməz bir yerdir; Allah yer üzündə Incilin yeniləşdirilməsi tapşırığını ona verəcəkdir. Sonrakı mükaşifədə Murini adlı mələk ona yol göstərdi ki, iki daş üzərində və qızılı səhifələrdə yazılan kitabı kəşf edə bilsin. Tərəfdarlarının iddia etdiyinə görə o, 1823-cü ildə Nyu-York yaxınlığındakı tərədə yerləşən mağarının içində bu kitabı kəşf etmişdir. Murmunların inancına görə, bu kitab təqribən 1500 il bundan əvvəl qədim Amerika sakinlərinə oxunan həqiqi Incildir.

Murmun kitabı müqəddəs kitabdan əlavə, əqidələr və peymanlar, dəyərli mirvarid kimi iki kitaba da şamildir ki, murmunlar kilsəsinin əsas etiqad və təlimləri orada yerləşdirilib və o bu firqənin müqəddəs kitabı kimi tanınıb.

Murmunların əqidəsinə uyğun olaraq, Rəbblərdən bir qurupu dünyaya nəzarət etməyi öhdələrinə alıblar. Bu Rəbblər müəyyən dövrlərdə torpaqdan ibarət olan göy cismlərdə yaşayan adi fərdlər olmuşlar. Onlar özlərini ruhi cəhətdən paklaşdırmış ilahlar idi ki, hələ də təkamül mərhələsini qət etməkdədirlər. Amma müxtəlif aləmlərin Rəbbləri arasında yalnız bu dünyanın Rəbbi pərəstişə layiq görülür. Bu dünyanın Rəbbi üç müxtəlif şəxsə təcəlli etmişdir:

Ata, oğul və Ruhul-qudus. Bunların hər biri digərlərinə nisbətən müstəqildir; cəhər baxımından da vahid deyildirlər. Murmunlar inanırlar ki, ata və oğul qanı olmayan sümük və ətdən təşkil olunan bədənə malikdir, lakin Ruhul-qudus ruh cinsindəndir.

Murmunlar məsihiyyətin dini qayda-qanunları arasında yalnız rəbbani gecəni dini müqəddəs şüarlar kimi qəbul edir və hər bazar günü onu təşkil edirlər. Amma təmid qüslü və izdivac mərasimini dini hökmlər sırasında qəbul etmirlər.¹

¹ Buş və başqaları, Cəhani məzhəbi, 2-ci cild, Əbdürrəhim Güvahinin tərcüməsi.

YƏHÜBƏH (ŞAHIDLƏR)

Bu firqə Çarliz Taze Rasselin tərəfindən 1370-ci ildə müqəddəs kitabın tələbələrini beynəlxalq toplantısı adı ilə Amerikada təşkil olunmuşdur. 1931-ci ildən etibarən Yəhüvəhin (Yeqovanın) şahidləri adı ilə tanınmışdır. Rassel həzrət Isanın zühurunun çox yaxın vaxtlarda olacağına inanırdı.

Müqəddəs kitabın sözlərinə çox təkid edən Yəhüvəh şahidləri müqəddəs kitabın ilham və vəhy əsasında olan gələcək xəbərlərini və sair mətləblərə xüsusi diqqət yetirir, dünyanın axırında yaxşı və pis qüvvələr arasında baş verəcək son mübarizənin çox yaxın olduğuna göz dikmişlər. Həzrət Məsihin tərəfdarları ilə bu firqənin etiqadına görə bütün dünyanın nəzarətini öz əllərinə keçirən şeytani qüvvələr arasında son müharibə baş verəcəkdir. Həzrət Isanın qələbəsi bir növ dini hökuməti dünyaya hakim edəcəkdir ki, şəxsən həzrət Məsih bu hökumətin hakimi olacaqdır. Bu firqənin ardıcılıqları inanırlar ki, həzrət Məsihin yenidən zühur etdiyi vaxta qədər insanın nicat tapıb qurtuluşa nail olması elm və mərifət yolu ilə əldə olunur və həqiqət müqəddəs kitabda və dini ədəbiyyatlarda gəlmişdir. Həmçinin bu firqənin nəzərində həzrət Isanın yenidən zühuruna qədər kilsə hökumətləri və ticarətin nəzarəti şeytanın əli ilə olacaqdır.

MUNIZM

İttihad kilsəsi adlanan bu firqə Songmyung tərəfindən yaradılmışdır. O, 1926-cı ildə iddia etmişdir ki, mükəşifə aləmində həzrət İsa ilə görüşmüşdür; həzrət ona göstəriş vermişdir ki, o, sona çatmamış işi təkmilləşdirmək və dünyanı xilas etmək üçün seçilmişdir. Songmyung bu mükəşifədə anlamışdı ki, həzrət İsa Məsih insanların xilasını üçün öhdəsinə aldığı vəzifəni təkmilləşdirmədən öncə dara çəkmişdir. Buna görə də iyirminci

əsrdə başqa bir Məsih Koreyadan zühur edəcəkdir. O, bu məqsədlə 1944-cü ildə bir neçə nəfəri öz ətrafına toplayıb, özünə vəhy olduğunu iddia etdiyi şeyləri onlara öyrətdi.

Monun əqidə və təlimləri onun yazdığı «İlahi əsas» kitabında şərh olunmuşdur. Onun ardıcılarının inancına görə, bu kitab müqəddəs kitabın mətləblərindəki sirləri bəyan edir. Bu kitabda Allahın, bəşəriyyətin bünövrəsini yenidən qurub təmir etmək planı izah olunur.

DƏRSİN XÜLASƏSİ

Yəsui firqəsi katolik həyatını yeniləşdirmək məqsədi ilə hərbi təşkilatla və təşkilat daxilindəki ardıcılığa riayət etməklə yaradılmışdır. Bu firqə öz ardıcılarından kilsənin hədəfləri yolunda canfəşanlıq etmək üçün möhkəm əhd-peyman almış və onları müsəlmanlarla mübarizə aparıb məsihiyyətin dünyanın bütün nöqtələrində təbliğ olunması üçün göndərirdi.

Mormunlar həqiqi İncilə malik olduqlarını iddia etməklə, yeni-yeni əqidələr iddia edirdilər ki, onların ən mühümü Rəbb atanın və oğul Rəbbin cism olmasına inanmalarıdır.

Yəhuvəh (Yeqovanın) şahidləri adlanan bir qurup həzrət Məsihin yenidən zühur etməsinin çox yaxın olduğuna inanmaqla, onun intizarını çəkir və inanırlar ki, o həzrət tezliklə bütün dünya hakimiyyətini ələ keçirəcəkdir.

Munizm firqəsi iki Məsihin olmasına inanır; bu əqidəyə görə, ikinci İsa iyirminci əsrdə Koreyadan zühur edəcək və o da onların rəhbəri olacaqdır. İkinci Məsihin vəzifəsi birinci Məsihin ilahi vəzifəsini təkmilləşdirmək və dünyanı qurtuluşa çıxarmaqdan ibarətdir.

SUALLAR BƏ TAPŞIRIQLAR

1. Yəsui firqəsi necə bir təşkilata malik idi?
2. Yəsui firqəsinin ruhani qaydaları necədir?
3. Mormunların əqidəsini bəyan edin.
4. Yəhuvəh şahidlərinin nəzərində həzrət Isanın yenidən zühur etməsindən qabaq möminlərin vəzifəsi nədir?
5. Yəhuvəh şahidləri dünyanın axırı haqda necə fikirləşirlər?
6. Munizm firqəsinin etiqadları hansılardır?